

A HUNYADMEGYEI
TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT
ÉVKÖNYVE

1880. ÉVBEN TÖRTÉNT ALAKULÁSÁTÓL 1881. MÁJUS 29-IG

LEFOLYT TÁRSULATI ÉVRE.

SZERKESZTETTE
AZ IGAZGATÓ VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL

KUN ROBERT
TÁRSULATI TITKÁR.

NÉGY PHOTO-CHEMIGRAPHIAI TÁBLÁVAL.

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM R. TÁRS. KÖNYVNYOMDÁJA.

1882.

ELSŐ RÉSZ.

ÉRTEKEZÉSEK ÉS FÖLOLVASÁSOK.

Első rész tartalma.

1. Hunyad-vármegye űskori történelméhez. (Három fölolvásás és egy indítvány.) Torma Zsófiától.
 2. A magyarság és az oláh incolatus Hunyadban. Dr. Solyom - Fekete Ferencztől.
 3. A hunyadmegyei pecsét és címer. Tornya Sándortól.
 4. Dévai Nagy Sándor verses emlékirata. Ismerteti dr. Solyom-Fekete Ferencz.
 5. Hunyadmegye területén előforduló madarak jegyzéke. Észlelte s megírta Buda Ádám.
-

Hunyad vármegye őskori történelméhez.

(Három fülvacsás és egy inditvány.).

Torma Zsófiától.

A photocheniographiai tablával.

I.

(Olvasta a választmány 1880. évi november 3-án tartott ülésében).

Igen tisztelt választmány !

Azon nehéz feladatnak teljesítését tette kötelességem, hogy társulatunk mélyen tisztelt elnöke, hogy ismertetném jelen felolvasásommal a közelebbről Berlinben lefolyt anthropologai nagy gyűlés tartamára Németország muzeumaiból kiállított régészeti gyűjtemények nevezetesebb tárgyait és az ottan jelenvolt tudósok által felolvasott érdekesek rövid fogalatát.

Elnökünk ezen engem megtisztelő kivánságát teljesítni ám-bár csak részben áll tehetségemben, mégis örömet jelentem meg körükben, uraim, hogy alkalmat vehessem magamnak, egyszer minden tisztelt választóimnak hálás megilletődéssel átadni őszinte köszönetem meleg kifejezését igénytelen munkásságom iránt tanúsított kitüntető s nagyrabecsült figyelmökért, melylyel engem társulatunk alakuló gyülésén az igazgató bizottság tagjának választani méltóztattak.

Ezen bennem helyezett bizalma a tisztelt társulatnak újabb buzdítás reáml nézve, hogy hazánk őslakóit illetőleg a vidékünkön felmerült adatokat annál nagyobb igyekezettel gyűjtse össze s ilyeténkép én is hozzájáruljak a homályban rejlő kérdések kítisztázásához.

Közrc fogok működni társulatunk érdekeinek előmozdításában a tőlem kitelhető módon, csekély tehetségeimhez képest, de az igazgató tagság szép feladatának megfelelni csakis önök utbaigazító tanácsa, támogató segélye által leszek képes.

És most már áttérek mindenekelőtt berlini utam céljainak ismertetésére.

Ugyanis tudni akartam becsét, valódi értékét szükebb körű hazánkban, illetőleg megyénkben, gyűjtött neolith kőkorszakbeli leleteknek, melyeket az emlitett gyülések tartamára, hova meg-hivattam, alkalmam nyilt kiállíthatni, bemutatván a külföld leg-kitünőbb ősrégészeinek.

Továbbá feljegyezni akartam a gyűjteményem s Németország leletei közt előforduló hasonlatosságokat vagy különbségeket, választott s célul tüzött szaktanulmányom fejlesztése tekintetéből.

Ezekre vonatkozó gyűjtött adataim azok, melyek részletesebb közölhetésére vagyok kénytelen kérni bocses engedélyüket, miután figyelmem inkább csak a neolith kőkorszakbeli tárgyakra irányult, kevésbé pedig a népvándorlás s azon inneni kornak bronz, vas, ezüst, üveg, arany műveire és kerámikájára.

Azonban megkísérthetem ismertetni készörömest úgy, a mint tudom, ezek feltünőbbjeit addig is, mig jelzett sajatképi tárgyamra áttérhetek.

Németország anthropologjai az idén tartották Berlinben **XI.** egybejövetelüket mult augustus hó 5—12. bezárólag. Nagy-gyűléseik a porosz képviselőház disztermében folytak le Virchow, Ranke és Fraas elnöklete alatt; a megjelent tagok száma 405 volt. Gyűléseink napjait, melyeken Berlin muzeumaiba is elvezettünk, kedélyes kirándulási napok váltották fel, a midőn őskori telepek ásatásai is rendeztettek.

Az első nem igen eredményes ásatás az úgynevezett Spreewald »Schlossberg von Burg« nevű helyén tartatott a még most is ott lakó vend nép ős fészkén, hol néhány feltárt temetkezési helyről kiemelt urnákban hamura, megégett s egybetört emberi csontmaradványokra s köztük igénytelen bronzleletekre találtunk.

A másik megkezdett ásatást, melyen a koronaörökös nejével együtt jelen volt, a Potsdam mellett fekvő úgynevezett »ró-

mai « helyesebben » rablók sánczainál « a szakadó eső miatt abban hagyni voltunk kénytelenek, s így ezen ásatás minden lényegesb cedmény nélkül folyt le.

Annál gazdagabb kárpótlást nyújtott a kutató régésznek a porosz képviselőház termében kiállított régészeti gyűjtemények hosszu sorozata, hova halomba hordattak Németország uralkodóinak, fejedelmeinek, városainak, intézeteinek és egyes műkedvelők muzeumaiból a nevezetesebb tárgyak, hogy azok tanulmányozhatására tág teret nyújtsanak a szaktanulmányozónak, ki gyűjtött adatait aztán, mint maradandó kincset, magával vive, azokat értékesíthesse.

A nagyszerü kiállítás rendkívüli sikérét a koronaherczeg protectorsága nagyban előmozdította, csak így vált lehetővé, hogy a vidéki muzeumok legfeltettebb tárgyaikat is készségesen bízták a rendező bizottság gondjaira.

A kiállított tárgyak óriás halmaza szerfelett megnehezíté a nyugodt szemléletet úgy, hogy első tekintetre a roppant változtosság ködfátyolképszerü benyomást hagyott a szemlélőben.

Mint legfeltünöbbet az aranyeleletek közül mindenki a bemejetnél láttuk kiállítva a stralsundi muzeum Hiddensoeban talált fejedelmi ékszerét Pommeraniából. Nyakék és karperecz, meg ruhaakasztó tűk ezek, s 10 darab négyszögű nagy és 4 darab kisebb boglárszem filigran műivel, azaz egybesodrott finom aranyfonalak diszítményeivel ékitettek a vert aranylemezek.

Továbbá a volt hannoverai király welf muzeuma nagy értékű lengerichi 3 csészeje, fibulákból, azaz ruhaakasztó csattokból, 3 darab karpereczből, gyűrűkből, gombokból és sodronyokból álló ékszerei. Feltűnik az egyik gyűrűn a niello, azaz fekete zománcozás kivitele.

Értékesebb még a terheidei 2 db. aranyedény, az eggendorfi és speieri muzeum 3 darab karperecze, a taschbergi tőzegből nyert kígyó idomra készített arany karperecz.

Megemlítendők Karlsruheból a kappeli hunhalom temetkezési helyéről való arany ékszerek, a badeni nagyherczeg tulajdonai; legfeltünöbb közülök a nagy torques, azaz nyakperecz.

Az augsburgi Maximilian-muzeum több ókori ékszerén

rekesz zománcznak tüntek fel a remeken befoglalt picziny vörös üvegdarab-diszítések.

Borostyánkőből és üvegpastából készült legremekebb gyöngyöket, ékszereket Königsberg, Hannover vidéke, Mainz város muzeumai állítottak ki, mint ókori sirok leleteit; volt ezek között különféle színű, s igen szépen zománczolt és dombor rakkúvék-ból egybeállított üvegpasta-gyöngy, mig más szintén feltünő miniatür üvegtárgyak Württembergból és Metzból küldettek be.

A mainzi collectióból még az ezüst vagy vasra más érczekből alkalmazott gyönyörű tauschir műveket sem mellőzhetem, hol egyebek között a Merowingek korát három kiválóan nagybecsű egyenes kard is képviselte. A tauschir munka más fém lemezébe vésett, mélyített diszítmény, s aranynyal vagy ezüsttel van kitöltve, úgy, hogy a disz nem domborodik ki, hanem részleges futtatásnak tűnik fel.

Münchebergból nem kevésbé nevezetes és igen régi runákkal ékitett vas dárdavéget lehetett látni.

Ezen ősgermán írásjegyekről Henning a gyűlés előtt értekezvén, kifejtette, hogy ezek a phöníciaiak által terjesztett cultúrához tartoznak. Kirchhoff azon nézethen van, hogy e jegyeket az ősgermánok a római alphabetból vették. A manheimi herczeg osztályában egy ősgermán naptár volt sapálczára runákkal kiróva.

Nemcsak ezüst és vas művekből, de bronzból is gazdag ki-rakata volt minden muzeumnak. Feltüntek bronzból a schwerini nagyherczeg gyűjteményiben levő trechowi nevezetes korona és diadem, a csigatekerces karddisz, továbbá a lübekki muzeum fejdiszei, a königsbergi fibulák.

Holsteinnak kieli muzeumából az értékes védeszközök s edények között különösen megemlítendők a taschbergi és nydami tőzegből nyert nagyértékű bronzleletek, köztük előforduló vas-, fa- és csonttárgyakkal, úgy mint egy köralaku óriás mellvért fából ságaréz diszszel és szegélylyel, egy facsónaknak miniatür másolata, csontfésű s wallburgsauui tőzegből való ekevas részlete.

Még feltüntek a hannoverai muzeumból kiállított lüneburgi igen nevezetes bronzleletek, ú. m. mellvértek, védeszközök, korona, ékszerek, melyek közül megemlítendőnek tartok egy függő edényt

és egy más oldalfalán lyukacsos, fedelcs nagyobb edényt, továbbá egy üst alaku edénynek külső oldalfalán levő ritka szép domborművű diszítését. Ezekben kivül megemlítendöknek tartom az elsassi védret és laposalju üstöt, — a hannoverai, lübecki és poseni tőzegből nyert 3 darab bronz védret, melyeknek finom kovácsolása igen nevezetes előfordulási körülölmény, — a mecklenburgi peccateli nekropolisból nyert hordozható 4 kerekű füles csészealaku üstöt, — a speieri muzeum két darab szekérkerekét bronzból 50 ctm. magassággal és egy nagy kulacsalaku edényt, — régül még a poseni osztályból egy igen nagy nyakperecset, mely inkább férfi nyakvéd; a vastag sodronysorok rajta mindenkorábban bővülve függnek alá a nyak alakjához illeszkedve úgy, hogy azt egészen befedik.

A mit külföld vörösrézből birt kiállítni, aránylag igen csekély, s Budapest és főként Kolozsvár muzeumainak e nemű tárgyait meg sem közelítik.

A csontfaragás fejlődését az öskortól a vándorlási korba átmenőleg a fésülködő és hajakasztó fésük csoportozata tüntette fel leginkább, melyekből minden osztály szébbnél szébb példányt nyal birt.

Ókori csont korcsolyákat az oldenburgi, hannoverai és poseni muzeumok mutattak be; a lólábszár izülete végeinél átfurrott, hogy felköthető legyen, s mindenkorábban lapja simára csiszoltatott. Nevezetesebb az említetteknél egy bos taurus lapoczkacsontból mesterségesen készített 28 ctm. hosszu — a tordosi telepen talált — korcsolya; homorú lapja csiszolás által a talphoz idomítatta, másik lapjának éle pedig még élesebbé csiszoltatott a jégnek könnyebb karczolhatásáért; egyik végét a lapoczka izülete képezi, a másik faragás által van kerekre idomítva s felköthetés céljából kifurva.

A königsbergi muzeum nevezetesebb leletei közé tartozik egy csontfejsze, egyik lapjára keresztalaku jegyek vannak vésve, és éle fűrészfogakkal ellátott, willebergi lelet.

A csontcsákányok egykori kettős használatát bemutatták Aschaffenburg, Karlsruhe és Brandenburg muzeumai. Megyénkből Tordosról egy gyűjteményben levő szarvasagancs a kettős használatot szintén illusztrálja, mennyiben a szembog felől eső

vége alkalmasint ütésre használtatott, mig másik felénck ürcgében egy véső volt megerősítve.

Sok más csonteszközt látta ott, a milyen alaku hazánk telepein s barlangjaiban elő nem fordul, s viszont több olyan tárgy hiányzik gyűjteményeikből, a mi itt gyakori.

A különböző barangleletekből Bajorországnak Pottenstein körüli barlangjai adták a legszebbet faragott csonttárgyak és eszközök csoportozatát. Érdekesen fejtette ki ezekről való nézetét bemutatójok dr. Ranke; szerinte a barangleletek az ős nép régibb culturaját ismertetik, mig az újabb őskorét a telepesek culturrétegei. Szerény véleményem szerint azonban a tisztelt tudósnak állítása itt nálunk talán oda módosítható, hogy a barlanglakó s őskori telepes ugyanazon egy kornak lehet népe, legalább culturrétegeik leleteinek azonossága ezen feltevésre enged következtetni.

A kiállított koponyahalmaz közt feltünöbb volt a Schaaffhausen által hozott rajnavidéki neanderthali koponyának gipszlenyomata. Nevezetessége abból áll, hogy a homlokcsont szem feletti része annyira kidomborodott, miszerint teljesen hasonló egy majomkoponyához, miről Virchow a Darwin tanát követők nagy szomoruságára megállapította, hogy ezen előfordulási körülmény csak egy a koponya betegségből eredett jelenség.

Egy a rendswürreni tőzegből nyert óriás csontvázat állított ki a kieli muzeum, térdhajlásain a bőrlektők s ruházatából a fennmaradt részletecskéken a négynyüstös szőrszövet szálai még tisztán kivehetők. Több hasonló e korbeli szövetdarabkát s azok szálait a badeni osztályban is látta.

Kőkorszakbeli három embercsontvázat pedig a königsbergi muzeum osztálya ismertetett, kettőt ezekből oldalukra fektetve, egyet pedig guggoló helyzetben felállítva úgy, a mint azokra találtak a hozzájok adott kő- és csonteszközökkel együtt.

Volt a porosz képviselőház egyik olvasótermében kiállítva azok részére, kik geologiával és paleontologiával foglalkoznak, egy még csak kevesek által látott csodalelet, ú. m. egy ős szárnyas állat lenyomata, az úgynevezett archaeopterix. Hárrom éve mult, hogy Solenhofen fehér jura képletének felső rétegében ezen ős madár lenyomata felfedeztetett. Alakja annyira hasonló a hüllőhez, hogy a zoolog, ki tollainak lenyomatát észre nem venné, első

tekintetre annak is ösmerné fel. — Bemutat egy a két állatosztály közti átmenetet, állkapcsában fogak láthatók s karmai valóságos lábizületeken vannak; lég- és vizben élő lény lehetett. — Anglia, Amerika versenyeztek a nagy összegek igérétében, miket érte adni akartak, mig Simens Verner berlini bankár hazafias áldozatkészségből megvette 20,000 márkáért ezen mintegy 40 ctm. széles és ugyanilyen magas keretben foglalt kőlapot, mely eddig kétségkívül a faragatlan kövek legdrágábbika.

Most a kiállítás valamennyi köeszközét kellene ismertetnem, miután versenyzett minden muzeumnak csoportozata a másikéval a remeken pattogtatott tűzkőkések, nyilhegyek, lándzsa- és dárdavégek, török, fűrészek, csiszolt vésők, balták, csákányok és szekerczék kiállításában, ámbár nehéz lenne ecsetelni a miniatúralaku példányuktól kezdve egész az 50 ctm. hosszúságig fokoztatásban nagyobbodó eszközök változatos alakjait. De ezen felolvásom megtartására forditható idő rövidsége miatt csakis a legjelentékenyebb ide tartozó tárgyakra szoritkozom.

A rügeni leghosszabb óriás baltát, horgonynak vagy halászháló sülyesztésére készültnek tartják aránylag csekély fűrüregéért. A tűzkő-eszközgyártás több műhelyének összes készletét Rosenberg tanácsos Rügenből gyűjtött osztálya képviselte (obsidian nálok nem fordul elő). Láttam remek nyilhegyeket, két végre pattogtatott aljjal itt s a kieli és hannoverai muzeumok gyűjteményében, 20 ctm. tűzkőkéset pedig a poseni, schwarzburg-rudolstadtzi, hesseni, pommeraniai, emdeni és kieli osztályokban, mint hatalmas versenytársait a nándori barlang és tordosi telepen általam talált 12 ctm. hosszu tűzkőés-fűrészeknek.

Magyar muzeumainkban talán ilyen hosszuságu kőkés nem fordul elő, kivéve Szászvároson a Sándor János tanár ur birtokában lévő példányt.

Észközidomító kövek, gabnadrözsölök, kőmoszarak gyéren voltak kiállítva. Feltünt a stralsundi osztályban egy alsó s felső felén üregezett kettős kisebb kőmoszsár. A mi kerek végre pattogtatott kőkéseinkból és rövid kögyaluinkból ottan nem fordulnak elő, mig bőviben van nálok olyan véső, melynek egyik lapja csa-tornászerű mélyedésre csiszolt, és olyan 40 ctm. hosszu tűzkővések, melyek alig 3 ctm. szélességgük.

Leleményesen összeállított köfürész volt az aschaffenburgi osztályban. Kisebb kőszilánkokat sorban egymás mellé foglaltak, egy kisebb szarvasszarv hosszának csatornaszerü rovázatában, melyek a fűrészfogakat képezték. A még befoglaltan visszamáradt 3 kődarab legalább ezen feltevésre enged következtetni.

Egy miniatur alakításu 4 darab oszlopforma kőből egybeállított dolment, azaz fedelés kősirt, a hannoverai osztály állított ki.

A keramika kincseiből Pommerania arcurnái, Jena diszedényei, agyagszekrénye; Hannover, Freiburg igen nevezetes és Posen fényes fekete s más festett urnái, edényei; a braunschweigi hármas csésze, a boroszlói gyerekjátékok és miniaturedények halmozát; Trója 3 mtr. magas óriás urnáját — mint bor- vagy gabonatartó edényt — és annyi sok mást bővebben ismertetni meg sem kisérlem, hogy tiszta hallgatóim türelmét még kevés időre igénybe vehessem a gyűjteményem és az említettem tárgyak között felmerült különbségek s nemely hasonlatosságok felsorolására, valamint Berlinben kiállított nevezetesebb leleteim értékének ismertetésére.

Ezen tordosi vörösréz karperecz a belső lapjából köralakúlag kiemelkedő, érre állított 12 mm. széles s diszítésére szolgáló lapjának feltűnő alakjáért egyetlennek bizonyult ottan. Ehhez némileg hasonló alaku 3 darab bronz karpereczet mutatott Virchow liwlandi leleteiből.

Szintén egyetlennek nyilvánították alakjáért gyűjteményemnek egy üregezett szekrényalaku függő agyagedényét is, melyhez hasonlítható példány sem egyptomi, sem görög vagy római telepekről nem került ki, a mint ezt a jelenlevő világhirű régészkek állították; perselynek tartották, de hogy minő félgett apró tárgyakat gondozhattak benne, bajos képzelti. Véleményem szerint talán áldozásnál használt viz- vagy tömjéntartónak is képzelhetni. Kupos fedelének ürege feletti részéből sphinx alak magaslik ki.

Ezen tordosi arcurna töredéken az egyptomi arcz typusát ismerték fel, egy másikon pedig vörösre festett emberi arcot.

Trója védistennője Pallas Athene baglyának idomával sok trójai edény van diszítve, a mint bemutatott rajzaimból látható.

A nándori barlangcsoportozat leletei közt hasonló idomú bagolyfej fordul elő egy edénytöredéken, valamint egy tordosi agyagszobrocskán, mely azonosság igen feltűnt a berlini gyűléSEN. Arczurnatöredékek — ezeken kívül — hazánkban még nem kerültek elé.

Egy nándori barlangbeli cserépnek fényes fekete színe, egy tordosinak fehér máza és szalagszerű rovátkolt dombor ékítése, másor a concentricus kör, csavarmenetes csigatekeres, sakktábla, rhombus, kertelés, maänder, halpikkely, gerincz, mértani styl, cannelirozásszerű és fonadékos ékítés részesültek feltünésben. Edényeim csücsök alakjára kidomborított gömbövének diszítéseit kis-ázsiai motivumoknak minősítette dr. Klopfleisch jenai tanár, az ókori keramikának szaktudósa.

A szláv keramikával foglalkozókat szerfelett érdekelte egy a nándori barlangban talált hullámvonálos ékítésű cserépedény diszítése. A dült zig-zug vonalas czirádát Klopfleisch helyesebben »Kammornament«-nek nevezi, mert azt hiszi, hogy fésű fogáival eszközöltetett a cserépre. Kr. e. mintegy 600 évre viszik fel.

Hazánkban eddig tudtommal ilyen hullámvonálos ékítés még nem fordult elő. A vizszintesen futó dültszögű hullámvonalozásokat ó-szláv s a függelyes szögüeket pedig frank ornamentiCának nyilvánította dr. Mehlis egy ezen a gyűléSEN tartott értekezésében.

Találtam még Nándorvályán, melynek ősi magyar neve társulatunk igen tisztaL tudós alelnöke dr. Solyom-Fekete Ferenc szerint Ölyves-Saágh, agyaghasábokat, minőket sem Németországból, sem hazánkból többet nem ismerek; Brugsch bey hírneves egyptologus megjegyzése szerint azonban hasonlókkal surolja Egyptom népe felkérgezett lábaiuk talpát.

A talán csak korongon eszközölhető homorú vonalocskák-kal diszített félmázos cserepeket India coimbatorei ásatásainból nyert cserepeken láttam; a tordosi edényeknek kettős vonalozásu karczolatékítése — mely talán törött csonttúvel eszközöltetett — az afrikai négerek edényein fordul elő.

Gyűjteményem kőlapocskáihoz hasonlókat India Delhi tartományában festékdörzsölőnek használnak. Szóval Andaman sziget és Nil-gerri (egy hegyes tartomány Dekanban) ásatásainból a

Jagor által bemutatott cserepek darabjain több olyan diszítést láttam, milyenek gyűjteményem edénytöredékein is vannak. Söt utóbbi helyről való agyagbályányocskákat és kettős állatocskákat feltüntető agyagtárgyak alakjai Tordos ily nemű leleteire is emlékeztetnek.

Azonban leleteimnek eme különböző irányban még tovább kimutatható azonossága folytán őslakóink chronologiai meghatározásához még sem juthatunk, sem edényeik készítőjének fajára következtetést nem vonhatunk ily csekély támpontok alapján, de azért gyűjteni és ismertetni mégis kötelességünk minden legcsekélyebb adatot, hogy tudósainkat kitüzzött céljaikhoz juttathassuk az ember őskorára vonatkozólag, a mikhez eddig sem a kő-, sem a bronzkort illetőleg, daczára a nagy adathalmaznak, el nem juthattak.

Úgy találom, hogy legfeltünöbb a hasonlatosság egészben véve Silezia, főleg Posen, Brandenburg, Pommerania leletei s gyűjteményeim tárgyai között.

Sajátságáért még meg kell említenem az Indiából való két egymásra tett sadarab egyszerű szerkezetét, melynek dörzsölése által a szent tüzet állították elő, mint ahogy ennek képlete látható gyűjteményem őskori edényeinek aljlapján; egy átlyukaszott rövid keskeny kis falapáton belealkalmazható hosszabb sabotocska azon egész szerkezet, melynek heves mozgásba hozatala által Nil-gerri ős lakói ma is előállítják — még ősi szokás szerint — a tüzet.

Nándorválya ezen kovásodott márga cylinder töredékének 6 jegyét Virchow legelőbb runáknak vélte lenni, de ezen írásjegyek egyik tanulmányozója, Montelius, ettől eltérőleg nyilatkozott, Brugsch pedig csak levélrajzoknak tartotta, a mi alig képzelhető, hogy az akkor oly nehezen csiszolhatott eme hengertöredékre csak egyszerű levélrajzokat véssenek.

Ezen tordosi edényaljkarczolatot több német tudós a germán ló symbolumának akarta felismerni, mig Schliemann megfordítván a kezdetleges rajzot, azonnal oltáron égő tűz lángjaival változtatta át a germán ló lábait; valószínűbb azonban, hogy valamely állat vázrajzát képezte. S így vannak e tekintetben csaknem mindenkel a legjelesb. tudósok, szaktanulmányuk szerint

értelemezik az új adatokat s időbe kerül, mig egyoldalu felfogásuktól eltérve, csak csekélyiségekben is megállapodáshoz juthatnak, miként ezt az anthropologusok ez idei nagygyűlésének tárgyalásai bizonyítják.

Azt mondtaik hazámban egy nyakon viselhetett tordosi csontamuletről, hogy átlyukasztott medvecsont, mig a Berlinben jelen volt három legjelesb crancologus : Virchow, Schaffhausen és Kollmann, gyógyított gyermekkoponya darabjainak ismerte fel, melyen a trepanatio már sorráásnak indult volt.

A nándori barlang iszap culturretegében faragott csontdarabokkal együtt találtam két óriásszarvas agancs darabjait, melyeket a berlini congressus hatodik és utolsó ülésén szintén bemutattam. Idomitásukat dr. Fraas és Hochstetter, a jeles barlangásatók, egy a vadállatok által megrágott törésnek tulajdonítják, valamint a homorú vonalkákat felületén azok fogaitól eredett megrágás nyomainak. Pedig ha nem csalódom, ezek nem egyebek, mint a már kinött szarv felületéről kiszáradt véredények helyének nyoma, melyekről népünk úgy hiszi, hogy azok az őszsel elhullatott szarv után növő, még hártyával borított fiatal, gyenge szarv és hártya közt rágódó apró férgektől származnak. Tekintettel az agancsrész előfordulási körülményére épen nem lehetetlen, hogy az eddig diluvium előttinek ismert »cervus megacerus hybernicus Hartm.«, Cuvier szerint, »cervus eurycerus« a neolith embernek kortársa volt. Azonban a külföldre küldött többi, ehhez tartozó csontleleteim meghatározása döntsön ezen a paleontologiára nézve nevezetes kérdésben.

S most áttérek gyűjteményem legértékesebb tárgyainak bemutatására. Legbecsesebbnek tartották az agyag-bálványocskákat a tordosi és nándorvályai telepekről, a jegyzett edényaljlapokat és karczolatos agyagkerekeket.

Gyűjteményem agyagbálványoskáival a szaktudósok behatóan foglalkoztak, mert ilyeneket eddig csupán csak Trója, Pergamon, Mykenae, Kypros szigete és Olympia történelem előtti culturretegei adtak; Brugsch bey felette nagy becset tulajdonít nekik s valóságos penateseknek, azaz háziisteneknek tartja, egyiküknek alakját az egyptomi tetemvázakéhoz hasonlitotta. Ezen utóbbi alakítása azonos a bajor király bambergi muzeumának

három darab nagyobb köszobrával, legfeltűnőbb kéztartásainak hasonlatossága. Arcz- és kézidomaik között előforduló homorú mélyedések felületének simasága azon feltevésre enged következtetni, hogy ezen köszobrok idomitása nem vésés, de dörzsölés által eszközöltetett. Az eredeti porondkő-szobroknak azonban csak gipszlenyomatai küldettek a kiállításra. Egy más tordosi szobrocska Ptah egyptomi Isten memphisi idoljának alakításához hasonlitható. Másokon pedig talán az űs korszakbeli női és férfi ruha viselete tanulmányozható.

Jegyzett edényaljat a kiállításon tizenegy darabot láltam, hetet a brandenburgi osztályban, kettőt a lübecki muzeumból s kettőt Virchow burgwalli leletei között. De ezeken kétféle jegy fordul elő: a három egymásmelletti vonalos és kereszt idomú. Brugsch valamennyit — gyűjteményem karczolatait is ide értve — a készítő bélyegeinek tartja azon okból, hogy Egyptom és Perszia faragott kövei szintén ezekhez hasonlitható jegyekkel vannak ellátva. Hogy a kiállítás emlitett tizenegy darab edényalján levő jegyek valóságos bélyegek, azért feltehető, hogy kétféle idomuk domboruan bélyegeztetett azokra. Hanem teljes lehetetlennek tartom, hogy a Tordos agyagkerekein és edényaljain előforduló symbolumoknak, melyek ép oly tökéletes vésetek, mint Trója hasonlatos karczolatai, és Tordos agyaghálványocskáinak a trójaiakhoz való annyira szembe tüntő hasonlata több ne legyen pusztta véletlennél e két egymástól oly távol eső földrész műiparában.

Schliemann véleménye is eltér ebben Brugschétől, mert több értéket tulajdonít ezen véseteknek, mint csak azt, hogy bélyegek legyenek.

Trója romjaiban miniatur-alakban találták a jegyekkel teljesen bekarczolt agyagkerekek, a mint láttam a Virchow által onnan magával hozott példányokon, melyekre nézve eddigi állítását, hogy azok mint fogadalmi tárgyak a nap oltárára lehettek készítve, Schliemann oda módosítja most, hogy ugy véli, miszerint fonásnál orsókarikáknak használtattak. S ha nem is tartja minden karczolatukat symbolumnak, de legtöbbjének most is vallásos értelmet, jelentményt tulajdonít s kapcsolatba véli hozhatni eme feltevését az iliumi Athene mondájával, a mely szerint guzsalyostól hullott volna alá Pallas Athene Trója falai közé, a miért

Trója munkás nőinek, illetőleg a fonással foglalkozóknak különösen védistennője is volt.

Hogy gyűjteményem említett hasonló leleteinekbecset tulajdonít Schliemann, bizonyitékát adja, mert sajtó alatt levő művében ismerteti azokat s nyilatkozata szerint osztja a monografiámban csak feltételesen említett és Gooss Károly kitünb szaktudós által 1878-ban megjelent, gyűjteményemről irt »Bericht« jében tárgyalt véleményemet, mely szerint Erdély őslakói Hissarliknak az árja faju népcsaládhoz tartozó történelem előtti telepeivel egy törzsből valók lehettek.

Brugsch véleménye Schliemannéval megegyezett abban, hogy Egyptom és Kisázsianak culturáját felismerhetni Dacia műiparán, s hogy leleteim »új világot vetnek« az őskor tanulmányozására.

A történelem tanubizonyságaiból csak annyit kövétkeztethünk, hogy hazánkat egykor thrák nép lakta; s hogy itt a rómaiakat dákok s ezeket agathyrsek előzték meg. Azon kérdés kiderítésére, hogy a thrák nép melyik törzse: a dák, agathyrs vagy a velük közel rokon sarmata volt Tordos lakója? gyűjteményem leletei hivatvák.

Be kell hogy valljam, uraim, őszinte örömet okozott nekem, hogy a nagy Németország gazdag kiállításán kis hazám földje nyújtotta az anthropologusok XI. gyűlése tudósainak a külföld előtt is eddig ismeretlen, egészen új adatokat az ősrégészeti terén; s nemkülönben az, hogy megyénk általam kutatott s ritka leleteiért nevezetessé vált telepei megtekintésére és gyűjteményem tanulmányozására már is több külföldi jeles régész eljönni ohajt.

Csak ennyi az eredmény, melyet berlini utamból felmutathatók. Mi, tekintve az őskorra vezető eddig ismert adatokat, talán jelentékenyebbnek lehető, mint a milyennek egyelőre feltünik.

Hogy az ősrégészeti művelésénél mily ritkaság egy lényegesb adathoz jutni, élénken színezi ezt gunyolóink kedélyes jegyzése, midőn az ősrégészettel a philosophiához hasonlitják, mely tan magában foglalja minden tudományok összeségét, a miről tulajdonképen semmit sem tudunk! Egy másik képlet szerint pedig elmondta: hogy az ősrégészeti ki van téve gyermekéveiben ezen kor bajainak, eleven frissessége azonban kipótolja hiányzó

érettségét. Különböző irányai kijelölve, egyengetve annyira még nincsenek, hogy fejlesztésén kizárolag csak szaktudósok működhessenek. S ez az, a mi ezen tudomány művelésére kedvet, ösztönt adó, hogy a kérdések mindenki által áttekinthetők, s az eredmények egybekötetésbe hozhatók az összes működők igyekezetével.

Azonban nehézség is jár vele, mert tanulmányozónak sok segédeszközökhez kell folyamodniok, minők p. o. az öslénytannal egybekötött földtan, az ős ember- és koponyatan, nép- és földisme, nyelv- és éremisme, hitrege, természettan és történelem.

Hanem végtelen nagy könnyebbseggel, illetőleg előnyycl is bír ezen tanulmány, s ez az: hogy tévedhet a szakkedvelő véleményében a nélkül, hogy célhoz nem vezető munkálatáért felelősségre vonják, vagy csak el is itéljék, minthogy mindaddig, mik p. o. az én hitemmel szemben egyebet állitni, mint egy más hitet, veterán tudósaink sem képesek, véghetetlen téves, sőt nevetséges dolognak tartanák, ha az én ily irányú tévedéseimet lekaczagtatnák akkor, mikor sehol sincs még biztosítéka annak, hogy az a tudás, a melynek alapján állnak, kevésbé tévedés lenne, mint az enyém !

Kedvet s bátorságot tehát az ősrégészeti művelésére ! Meglátják, tiszttel hallgatóim ! örömet, élezetet adó czen szaktanulmánynal való foglalkozás.

Az anthropologia, vagyis ősembertan feladata, kideríteni, hogy lépett az ember a művelődés terére, s miként művelte azt ? Melyik időben kik lakták valamely vidék telepeit, s hovavaló népfaj volt ?

Hogy felelni fognak a tudósok eredményes kutatások alapján, és talán minél előbb, ezen történelmi kérdésekre, bizonyos ; csakhogy mihelyt az ember már arról fog értekezni, a miről tud, igaz, ennyi egybegyűjtött anyag unalmas tárgyalásával terhelni felolvásó hallgatóit nem fogja, de vele nagyobb érdekességec is megszünik az ősrégészeti tanulmányozásának.

Hátra volna még ismertetni a berlini gyülések értekezéscit, hanem az előre haladott idő ezt nem engedi tennem.

Ha ezen halvány ecsetelés, melylyel a kiállítás óriás halma-zának elmosódott emlékeit körvonaloztam — ugy a hogy tch-

ségemtől épen kitelt —, várakozásuknak, tisztelt hallgatóim, csak részben is megfelelt, gazdag jutalma lenne ez igyekeztemnek.

II.

(Olvasta az 1881. évi május 29-én tartott közgyűlésen.)

Igon tisztelt közgyűlés!

Otthonunkba ha kedves látogató érkezik, szives elfogadására sietünk, s minden igyekezetünk oda irányul, hogy rendelkezésünkre álló kellemes meglepetésekkel lehetőleg elhalmozzuk. Jövök én is egyletünk mai közgyűlésén megjelent igen tisztelt kedves vendégeink üdvözlésére ezen igényteleneknek látszó cseréprészletek bemutatásával, igénybe venni rövid időre nagybecsü figyelmöket.

Nem találtam gyűjteményben méltóbb és nevezetesebb leleteket e mai nap ünnepének alkalmára, s nem is csekély a feladat, felolvásásom választott tárgyról ugy értekezni, hogy ne legyen unalmára igen tisztelt hallgatóimnak. Nehéz pedig ez nekem, ki a szakismeret és ezzel járó készültség hiányának teljes tudatában elég szerénytelen vagyok, felolvásásommal megjelenni önök előtt; de kötclességszerüleg vélem ezt cselekedni hazai ősrégiószetünk érdekében, számítva kegyes elnézésökre. Gyűjteményem — Tordos és Nándorválya — írásjegyeinek bemutatására azonban mielőtt áttérnék, elmondom, mit közelmultjok, vagyis újrabredésök korából erre vonatkozólag szükségesnek tartok.

Az egykor hatalmas Róma jelen ismertetői mint olyanok, kikhez ama kor történelme érthető irott emlékeiben szól, megtagadták a neolitikor néma cserepeinek korától, hogy abban valaha irott jegyekkel éltek. Daczára ennek történt, hogy 1873-ban messzisföldön felfedeztek olyan cserepeket az öskorból, melyek megyszólaltak, hangokat, szótagokat, sőt szavakat mondottak, beszéltek ismeretlen ó-kori népek nyelvén. Ezen előfordulási körülmeny lehetőséget a külföld történészei s régészei legott kétségbőventák, s a látszatot feltalálójok megbizhatlanságának tulajdonították. Ki e hangok adóira, az eddig néma cserépekre rátalált: a

hirneves *Schliemann*, Trója ásatója; ki azok jegyeit felismerte, a már elhalt dr. *Haug* nyelvész; ki pedig elolvassa s hangjokat nekünk átadja: a nagytudományu assztriolog, az angol *A. H. Sayce*, tanár.

Magam is bemutattam volt az 1876-iki Budapesten tartott anthropologai congressuson az első nyolcz darab, jegyekkel ellátott, tordosi edényaljat. Tekintve azonban még akkor ezen adatok újdonságát, igen keveset mondottak azokról a jelen volt régészek, egyszerüen készítőjök bályegeinek s mértékjegyeknek ismerték fel. Tovább folytatott kutatásaim folytán a Schliemann által ismertetett Trója és tordosi leleteimnek azonossága körülményeiből nyert feldolgozható lényegesb adatokra már 1879-ben felkérhettem szaktudósaink figyelmét »Hunyad megye neolith kőkorszakbeli telepeit« ismertető füzetemben; sőt még azon kérdés megoldására is, hogy az említett két telep egykor ősnépe közt minő egybeköttetés létezett? csupán olyan-e, a milyent culturalis érintkezések szoktak létrehozni, vagy hogy talán e két telepet ugyanazon egy eredetű nép lakta! E nagyfontosságu kérdésekkel velem egyidejűleg a tudós Gooss Károly az én adataim alapján foglalkozott s ezekről a »Verein für siebenbürgische Landeskunde« megbizása következtében egy értekezést is adott közre. De mert rendkívüli eredményeket felmutató ásatásaiért Schliemann működésein, mint már említém, nem megbizhatóknak, vagyis semmiseknek nyilvánították rövid időre külföldön, mi sem juthattunk idézett dolgozatainkkal az ohajtott eredményhez hazai ősrégészeti érdekekben, mert az ős Phrygia és Dacia közt létezhetett egykor ősbeköttetés kérdésének megállapítása amazok sorsától tétetett függővé, a mint hogy veterán tudósaink különben nem is cselekedhettek, a kik jól értik, hogy a körültekintő régész első kelléke az ovatosság.

Ezen sajátságos zsibbasztó helyzet mibenlétérből magamnak új és bővebb tájékozást nyerendő, a mult év augustus havában Berlinben tartott anthropologai congressus — illetve nagygyűlés — tudósaihoz folyamodtam ottan kiállított újabb leleteimmel, hol még mindig Budapesten mondott véleményüket ismételték. Egyedül sorsosom Schliemanntól nyertem megnyugtató utasítást: hogy felvilágosító magyarázatokat fogok találni Tordos és Nán-

dorvályai irásjegyeire alkalmazhatókat sajtó alatt levő nagy művében, s ez könnyítend a már drágává vált cserepek sorsán.

Schliemann várva várt Iliosa megjelent, a melyben szintén harczolni véljük látni Homer »Ilias«-ának Trój a ostromára szállt szövetséges fejedelmeit, csakhogy Schliemann »Ilios«-ának hősei a mostani birtokos tulajdonát nem ostrommal támadják meg, de ahhoz mellékelt értekezéseikben a tudomány hatalmas fegyverével harczolva, mentik meg az elpusztulástól. E mű egyik függelékében oldja meg az említett angol tudós a kérdést: hogy ugyanis léteztek irott jegyek Trója őskorában, mely nyilatkozatával a külföld megsemmisítő itélete alól Schliemannn ünnepélyesen felmentette.

De hogy ezen felmentő nyilatkozat mennyiben alkalmazható saját elítéltjeimre, azt, uraim! a körülmények illetén állásában önök határozhatják meg.

Bátor leszek ezt illetőleg leleteimet ismételten nagybecsü figyelmökbe ajánlva kérni, engedjék meg egyszerüen felsorolnom ily célból azt, a mit Schliemann Iliosából és Saycenek Trója irott jegyeit magyarázó értekezéséből legelőbb is Tordos agyagkerekeinek rendeltetési célpontáról s azok karczolatainak ismertetésére felfogásom szerint vonatkozólag alkalmazhatóknak vélek; megjegyezvén azonban, hogy nézeteimnek épen semmi becset nem tulajdonítok, annak dacára sem, hogy Tordos symbolumainak egyik legtekintélyesebb s határozott tagadója maga Brugsch passcha egyptolog Ilios megjelenése után készséggel sietett bevallani ezen nézetének feladását a két tartomány leletei között bebizonyított meglepő azonosságok alapján, mely előbbi megsemmisítő véleményét Brugschnak multkori felolvasásomban bejelentettem volt egyletünk választmányi gyülésén.

Ecseteltem röviden ezen leleteim közeli multját, egy jobb jövőt ohajtván azoknak, mint minő ujraébredésök eddigi küzdelemteljes kora volt.

Mint irja Schliemann, rendkívüli felfedezéseiiben vezetője egyedül a legendák és tradíciókban való rendithetetlen hite volt, mert perzig sem kétkedett a görög classicusok mondákat megörökítő költeményei historiai jelentőségén, bárha ezeket a modern

critica ocsárló megjegyzései nem a legbiztosabb kiindulási pontul tüntették fel előtte.

Ily meggyőződésre van alapítva ama véleménye is, hogy Trója történelemelőtti romjaiban talált, fonásra használhatott agyag orsókarikák legtöbbjének karczolata vallásos jelentőségű. Ezen vallásos mondatokkal vésett leletek fogadalmi adományul vitettek Trója munkás női által a phrygiai Atargath (Athar—Athe, Ἀτρογάρας, palm. III, Strabonál Ἀθάρα, l. XVI., c. 785) oltárára, jeléül annak, hogy az égből aláhullott Palladium egyik kezében orsót tartott, mint ezt Apollodorius és többen feljegyezték.

Mivel Tordos ezen jegyzett agyagkerekei alakitásuk miatt orsókarikáknak nem használtathattak, elmondom Thomas Ede tudós orientalista és numismatának a nap legendáját ismertető értekezéséből, a mit rendeltetésük célpontjára vonatkozólag megemlítendőnek vélek. Azt hitték az ősnépek, iija Thomas, hogy a nap kerékszerű forgásban halad az égboltozaton, mely fogalmuk szerint a nap képletét egyszerü köralaku vonallal jelölték, forgását pedig ezen körben alkalmazott keresztjegy, vagy a kerék különböző négy vonal által ábrázolták. Átvevék az indusok védőjökökba a napnak ezen képletét Babylon csillagászaitól a chaldaeusoktól s ilyen jegyeikkel symbolisálták a napot, vagyis anuak szekerét a Rigveda-ban. Egyletünk mélyen tiszta nagytudományú elnöke, gr. Kuun Géza, ezen agyagkerekeket az égboltozat képleteinek képzeli, s e véleménye támogatására a többi közt azt az adatot is felhozza, hogy a kerék szónak több keleti nyelvben egyik jelentősége: égbolt, így az arab *falakun* stb.

Hogy őslakóink ezen 7—9 cm. átmérőjű lapos agyagkerékek alakjában a napot vagy az égboltozatot ábrázolták-e; s mi lehetett valódi jelentőségek vagy rendeltetési célpontok? oly kérdés, melynek megoldása sok nehézséggel jár. Tekintve azonban, hogy inkább csak egyik lapjok vagy domboru kerületük van jegyekkel vagy karczolatokkal és festéssel ékitve, annyi talán mégis következtethető, hogy diszititlen lapjokra való lefektetésre voltak készítve s fogadalmi tárgyak lehettek, a mint azt Sayce maga is képzeli. De azért, mert ezt hiszem, még sem akarom határozottan állítni, hogy ezen leletek őslakóink oltárra vitt fogadalmi tárgyait képezték s nem szolgáltak az élet minden napjai célpontjaira.

Jelezhettek a napot sugaráival ábrázoló agyagkerekek — mint milyenek a III. tábla 1., 2., 17. számuk — a nap kerekét.

Az Istenség látható jelenlétét hitték Egyptomban a nap idomát ábrázoló szárnyas discus jelvényében ; következőleg ha nem is voltak fogadalmi tárgyak gyűjteményem leletei, ez esetben is jelezhettek az Istenség jelenlétét az egyes telepesek lakóhelyein ; és így is vallásos jelentőségök volt. Kypros sziget különböző leletein előforduló alakok isteni természete a fejek felött látható discus által jeleztetett, a mint ezt C. W. King megjegyezte. A szintén sugárokkal cífrázott csillagidom pedig jelvénye volt Schamaschnak, a phönik Baalnak.

1879-ben megjelent, már emlitett füzetemben tárgyaltam Trója és Tordos leleteinek bámulatos azonosságából meritett lényeges adataimat, melyeket készen feldolgozva bocsátottam át egyszersmind Gooss Károly ur rendelkezésére, hogy azokat külföldön is értékesíthessem a gyűjteményemről egyidejűleg írt »Bericht«-je által, minek kiadása megelőzte saját munkám megjelenését. Ezen anyagot Schliemann a »Bericht«-nek egy neki küldött példányából Iliosában — gyűjteményem irásjegyeit ismertetve — fel is dolgozta, még pedig oly eredménnyel, hogy Hissarlik leleteit Magyarország leleteivel is azonosítani tudta a dr. Hampel József ur francia nyelven kiadott s ábrák által illustrált műveinek alapján, mint a hogy ezt Iliosában azokra vonatkozó számtalan idézéseivel bizonyítja.

Schliemann tehát Trója culturájának hazánkig való terjedését ilyformán tudomásul véve, mintegy igazolja azt, mit emlitett füzetem zárszavában mondottam, ugyanis : hogy hazánk őtelepesei rokonithatók Trója thrakjaival. Most megjegyezni kívánom azt, hogy Hissarlik és Tordos agyagkerekeivel azonos agyagkárák Uj-Brandenburg, Schwerin, Strelitz muzeumaiban is láthatók s általán a Kaukazustól Bologna vidékéig, Uraltól kezdve az atlanti tengerig elérődülnek. Azonban, hogy minő összefüggés lehetett Germania, Dacia és Phrygia ősculturája közt? nem volnék képes kimutatni.

Kisázsia és Kypros sziget feliratainak olvasása eredményesen foglalkoztatta újabb időben Europa nyelvbevárait, s mivel kelet egykori culturájának csalhatlan nyomait Dacia őstalepein

immár megtaláltam s gyűjteményem leletein az említett feliratok képírásainból keletkézhetett írásjegyek is felismerhetők, szükségesnek vélem fejlődésük s nyugatra való továbbításuk történetét ismertetni, hogy felvilágosító következtetéseket vonhassunk saját-képen tárgyalandó gyűjteményem karczolataira s Dacia őstelepeinek culturájára és multjára, az alkalmazhatókat Sayce és más tudósok ilyeneket s ezekhez hasonlókat magyarázó műveikből véve; s hogy egyszersmind megítélhessék, uraim, minő adatok alapján tételezhettük fel Schliemann és Goossal ezen jegyekből az említett két tartomány közti szorosabb egybeköttetést.

1852-ben ismerteti Kypros sziget érméit és feliratait herczeg de Luynes, mely dolgozatát élénk érdeklödéssel és bámulás-sal fogadták volt Európa nyelvtudósai, nevezetesen pedig nagy figyelmet keltett az Idalium romjaiban talált bronz-táblának harminczegysoros ismeretlen jegyű felirata. Kibetüzéseihez azonnal hozzá is kezdték. Röth tanár 1855-ben megjelent dolgozatában mint semita eredetű nyelven fogalmazott szövegből kibetüzni vélte Amasis Egyptom királynak 570-ben Kr. e. Kypros népéhez bocsátott proclamatioját; dr. Birch, a britt muzeumnak egyik őre, a rejtélyes jegyeket görög betükkel azonositva kezdett elolvasásukhoz. De egyiknek kísérlete sem vezetett eredményhez. Gazdag anyagot nyújtottak a tudósok ezen tanulmányaihoz Cesnola tábornok Amerika kyprosi consulának 1868-tól 1878-ig ottan eszközölt tíz évi ásatásai, mindenkorálta óriási gyűjteményinek feliratai sem juttatták őket célhoz, valamint Sir A. H. Layard konstantinápolyi britt consulnak ninivei ásatásainból 1850-ben nyert adatok alkalmazása sem. Csak később sikerült a bronz tábla írás-jegyeinek elolvasásához részben felhasználható anyagra találni Kyprosnak három darab bilinguis, azaz kétnyelvű feliratában, melyek szövege a görög alphabet jegyeivel és más ismeretlen betükkel irott. Az őkori hódító nemcsak sajút nyelvének betüivel véseté a legyőzött népekhez bocsátott rendeletet, hanem ezek ősnnyelvének írásjegyeivel is. Egyidejűleg talált Smith György, a britt muzeum volt igazgatója, egy hasonló, írásjegyekkel vésett, kupoláku leletre Assurbanipal (667.—6. Kr. e.) palotájának padozata alatt, mely Trójából juthatott Lydiába s innen talán követség által Ninivébe Gugu vagy Gyges lyd király korában

668-ban, mikor Lydia adófizetője volt Asszírának s ennek viszont az akkori Trója. Ép azon időben, midőn Smith az említett jegyek olvasásával foglalkozott, egy kétnyelvű feliratot ásott ki Kypros szigetén az idaliumi Apollo temploma romjaiból Hamilton Lang Angliauk ottani consula. A felirat ismeretlen betűkkel írt egyik szövegénél elolvásását dr. Birch a görög alphabethez hasonlitva kísérlette meg, dr. Brandis pedig az asszír ékiráshoz viszonyítva. E betűket Deecke az asszír cursiv írásjegyekből keletkezteti, melyeket szerinte 710. évvel Kr. e. állított volna egybe Paphos egyik írástudója, midőn a sziget újabban Asszíria alá került. Lang véleménye szerint e sziget Cilicián keresztül oda beszakadt óstelepese irását magával viheté, mely thrak fajú nép a phrygiai törzsnek képezte egyik ágát, s mint Ewald említi, a phöníciai bevándorlók előtt már lakta a szigetet. Egész serege a nyelvbuvároknak vállalkozik ekkor ez írásjegyek megfejtésére, de kellő eredmény nélkül, míg végre Smith lángelmező assziriolog a kérdést megoldotta, ki ezen kyprosi kétnyelvű felirat egyikében a kétszer előforduló, öt szótágból álló rejtélyes írásjegycsoportot nem mint Lang »Salamis«-nak, hanem görög phonologia szerint »basileus«, azaz királynak olvasta, segélyével azon kulcsnak, melyet részben ninivei leletének írásjegyei kibetüzésiből nyert. Ezen kulcsnak szégyével értelmezhette egyszersmind dr. Birch herczeg de Luynes bronz táblája harminczegysoros feliratának szöveget, a melynek tartalma szerint Idalium királya oly egyességre lép Onasilius orvossal, hogy neki és családjának a perzsák és kittioniak által ostromolt Idalium város védelmében megsebesült lakosok ingyen gyógyításáért egy földrészt adományoz.

Igy jutottak a nyelvtudósok egymástól függetlenül folytatott tanulmányaikkal bilinguis felirataik olvasása s értelmezésük, nevezetesen pedig Smith és Birch elévülhetlen érdemei által annak ismeretéhc, hogy Lang kétnyelvű feliratának egyike phönik, másika pedig Kypros szótágokat magában foglaló epichor írásjegyeiből áll. A mintegy ötvenkilenc írásjegyet magában foglaló syllabariumnak még csak két szótára maradt megfejtetlenül. Ez írás használatát a conservativ Kypros szigete hosszu időn át tartotta fenn, s innen nyeri elnevezését e syllabarium. Arról is adott továbbá több kyprosi felirat felvilágosítást, hogy Idalium

és Kittion (*Kittion, Kertion*) városok phönik telepesei megtartották eredeti nyelvöket, — hogy Kypros epichor nyelvében semita eredetű szavakra találhatni. E nyelv Lang szerint phrygiai, de szótárában a görög elemnek is jelentékeny rész jutott. Ez állítását Langnak megerősíti azon körülmény, hogy a Smith által fel-fedezett emlitettem kupalaku lelet felirása, valamint Kisázsia több más feliratainak írásjegyei is azonosíthatók Kypros írásrendszerének syllabariumával; és kitünt, hogy e syllabarium, mely eredetileg mintegy száz írásjegyből állhatott, sajátképen nem is képezte kizárolagos tulajdonát Kyprosnak, hanem Kisázsiából juthatott, még pedig megrövidítve Cilicián át e szigetre, sőt hogy még Kisázsiába is máshonnan terjedhetett. E syllabarium többséle nép és Kisázsia vegyes telepesei által különböző kiejtés és alakítás szerint módosítatott, így keletkezett a likiai, lydiai, kariai, ciliciai, pamphiliai, kappadociai, phrygiai alphabet. Ezek mindegyikének alakjai megkerültek egynéki kivételével.

Az ismertettem írásjegyek fejlődéséről s honositásáról meggyözte a buvárokat dr. Haug müncheni tudós, kinek éleslátása legelőbb ismert fel a kyprosihoz hasonló írásjegyeket 1874-ben Trója ásatásaiból nyert leleteken. Azonban ezek általa adott értelmezését kétségbe vonta újabb selfedezéseinek alapján Sayce, mivel ezek tanusága szerint Trója feliratait eddig csak elolvastuk tudjuk, de értelmüket megfejteni nem vagyunk képesek.

Ezen rakkászerű syllabarium keletkezése kérdésinek tisztázásához Sayce igen bicses adalékokkal járult s eredetöket hat év óta az eddig megfejthetlen hittita hieroglyphokhoz kötötte, mely feltevésében nem csalódott, mert következtetése nemcsak helyes, hanem eredményesnek is mutatkozott, a mennyiben hittita feliratokból bebizonyithatta, hogy Kypros syllabariuma tulajdonképen nem is kisázsiai, hanem hittita hieroglyphok, melyek a phöníciaiak által módosított babylon-assyr írásjegykből állanak. Ezeket a II. Ramses korabeli feliratok szerint 1320-ban Kr. e. a dardanok és mysiaiak terjeszthették el Thraciában, midőn a hittiták földjéről hazatértek, hol mint amazok szövetségesei szerepeltek. Hittitáknak emliti az ó-testamentum Eurypylos népét; az egyptomi emlékek kheta-nak, az assyr feliratok pedig khattaioknak nevezték. Ezek a Feketetengertől Syriáig terjedő s Arme-

niától a Halys mentéig fekvő területet lakták. Hogy a hittiták minő népcsaládhoz tartoztak, azt még most kellőkép meg nem határozhatjuk. Egyébiránt nemcsak a dardanok és myisiaik viheték hazájokba magokkal a hittita hieroglyphokat, hanem Halys menti pionorok is s ezek eljuttathatták Trójába, sőt arra is vannak adatok, hogy magok a hittiták juttatták nyugatra még a XII. vagy XIII. században Kr. e. A babyloniai cultura pedig bevitethetett Kyprosra Agane királya I. Saryukin (Sargon) serege által körülbelül kétezer évvel Kr. e. (Smith Saryukin uralkodását 1550. körül teszi), hova mint hódítók szálltak; így következtethetni ezt legalább a Cesnola ásatásaiból nyert babyloni cylinderleletek után.

Assurbanipal irattárát képező cseréptáblákra talál Layard univisi ásatásai közt, s ezek feliratainak buvárkodása vezeti a nyelvtudósokat, nevezetesen Rawlinson-t és dr. Haupt-ot, annak ismeretéhez, hogy sumirok és akkadok voltak Babylon legrégebbi lakói; s hogy a sumir vagy délbabylóniaiak írása régibb az akkad, vagyis éjszakbabylóniainál. Hogy továbbá Babylon tanítói vették át ezen sem árja, sem semita eredetünek nem bizonyult népek írásjegyeit, s ez képezte alapját a babylon-assyr ékirásnak. Két osztályban vésettek egymásmellé e cseréptáblák szövegei, u. m. az assyr és a sumir-akkad nyelven irottak, mely utóbbiak kibetűzéséhez a kulcsot a már értelmezett assyriai ékirásjegyekkel írt egyik szövegnek olvasása adta. Sayce az Iliosban adott értekezésének rövid foglalata szerint megértjük tehát, hogy a legrégebbi írások egyikének ismert sumir-akkad ékirás jegyeiből bővítésekkel alakult az assyr, miből a hittita, eddig megfejtethetlen hieroglyphok keletkeznek, s ezekből fejlődik egy rakkászerű alphabet Kisázsiaban, hogy később rövidítve Kypros szigetén alapját képezzze az úgynevezett »cyprusi syllabarium«-nak, a mit nemcsak elolvastni, de értelmezni is tudnak már.

Ime ezen írásjegyek eredete, fejlődése s továbbítása, valamint az ősuepek hódításai s vándorlásaiak történetéből véltük Scbliemannal és Goossal egybeköttetésbe hozni Dacia őslakóit Trója thrák fajú törzsével.

A mint rájöttek a jóniai görög alphabet phönik eredetére, ugy hiszem én Dacia írásjegycinek, melyeknek eredete bizonyára

szintén Előázsiában rejlik, fejlődése ismeretéhez jutni, — ezek, ha nem bizonyulnának Kypros syllabariumainak, a miknek lenni látszanak, akkor kapcsolatba hozhatók a hittita hieroglyphokkal, avagy más ázsiai, jelesen kisázsiai alphabettel, talán épen azzal, melynek írásjegyei mindeddig elő nem kerültek.

Figyelmet érdemlő körülmény, hogy a trójaival ennyire azonosítható írásjegyek, mint a tordosiak és nándorvályaiak, eddig még sehol sem találtattak Felső-Magyarországon kivül. Egyébiránt gyűjteményem írásjegyeinek illeténi megállapítását időkérdésévé teszik a veterán régészek s meggyőzőbb érveket kivánnak, melyek nyomán egyszersmind őslakóink korára és fajára következtethető meghatározásokat is tehessenek. Megoldásra vár továbbá még azon nagyfontosságú kérdés is, hogy thrák eredetü telepeseink az indoeurópai népek ősi bevándorlásával szakadtak-e földünkre, vagy későbbi bolyongásaikkal? S azt sem tudhatni, hogy eredeti törzsük azon ágából valók-e, mely Teuria, azaz Phrygia Gergis városából még a trójai háboru előtt kél át a Bosporuson s Tracia területét meghódítva magának, országot alkot, a jóniai (adriai) tengerig hatolva? Vagy törzsük egy olyan másik bevándorlásából való lehet, mely Trója thrakjaitól szakadt volt el?

De Ázsiának bárminő bevándorolt népáramlatához tartozott legyen is hazánk őskori lakója, leleteimen csallhatatlanul felismerhetni Ázsia culturáját, egykorú képirásának egyvelegéből keletkezhetett írásjeleit, melyeket nem fordított csupán csak diszítesi célokra ősnéünk, mint a hogy ezt más népek tették, azonban mindig csak domboruan alkalmazva. Ilyenek a berlini kiállítás brandenburgi, lübecki és burgwalli edényaljain készítőjök domborbélyegei és a darzaui nekropolis reliefírásjegyei.

Megörökitik Dacia és Phrygia thrákjait az ókor történészei, egykorú létezésök maradványai megkerültek itt, mint ott, s azonosságukat sem vonhatja kétségbe többé az elfogulatlan itélő. Hogy történhessék tehát, hogy őstelepesünk trójai családjának csak műiparát, szokásait s vallásos gyakorlatát hozza magával ugy a mint ezt gyűjteményem bálványocskái jelzik, ellenben fogadalmi tárgyait s más egyéb leleteit s írásjegyeit ott hagyja?

Bizonysságot tesz végül a kyprosi syllabariumnak ismerte-

tett története még arról is, hogy miként foglalhat magában nagy értékű anyagot néha a csekélynek látszó lelet, messze beható felvilágosításokat nyújtva nagy horderejű kérdések megoldására.

Ilyformán képezik tárgyalandó leleteim gyűjteményem legértékesebb adatait s bemutatásukkal kellemes meglepetést vélek önknek, uraim, szerezni.

S ha netalán az eddig nyert eredményekből vont következtetéseim az újabb tanuságok halmaza alatt megdölne, oka az ős-régészet tulajdonságában fog rejleni, nem merithetvén e tanulmány művelése- és fejlesztésére más anyagot, mint melyet a folyamatba vett újabbnál újabb kutatások nyújtanak, s melyek lényegesebb adatait azonnal ismertetni bárha kötelességünk, igen gyakran hálátlan, eredménytelen foglalkozás.

Az elősoroltak szerint, azt hiszeni, uraim, hogy Schliemann beváltotta Berlinben tett igéretét Tordos symbolumaira vonatkozólag, mert azáltal, hogy Ilosában körülményes magyarázatát adja Hissarlik feliratainak, bő felvilágosítást nyertünk egyszer-smind Tordos írásjegyeire nézve is.

És most bemutatom röviden Tordos és Nándorválya karczolataiból a Trója és Kypros sziget írásjegyeihez hasonlíthatókat ugy, a mint azonos voltuk kitetszik Schliemann Ilosából, magyarázva Sayce által és Cesnola »Cyprn« czimű művéből, melyben ismertetését adja Kypros sziget ásatásának s leleteinek.

Kezdem a *V alaku* írásjegyen (I. tábla 22. sz., III. tábla 20. sz. és IV. tábla 6. sz.), mely *ve*-nek olvastatik a trójai feliratokban s egynehányszor a karaiakban is; a cyprusiakban néha *u*-nak, néha *ko*, *go* vagy *kho* syllabának felel meg. Azonos írásjegyeket láthatni Schliemann Ilosában ismertetett 1972, 1227, 1860 stb. trójai leleteken és Cesnola »Cyprn« czimű művében a XCVII. tábla 1-ső sz. alatt, sőt az assyrfelirás betűi között is.

A *Z alaku* írásjegy (II. tábla 2. sz.) a cyprusi felirásokban *ve*, *ye*, ritkán *go* szótagnak olvastatik s előfordul Trója 173. stb. leletein és Ces. CVII. tábla 20. sz. phönik feliratának írásjegyei között. Ezen tordosi edényalj lapjának egymás mellé alkalmazott

Z alaku három irásjegye talán egy egész mondatnak jelentőségét foglalja magában rövidítésben, az alább adandó magyarázat értelmében. Sayce szerint nem képzelhető, hogy a cyprusi *ne* szótag */* három vonal jegynek lehessen módosítása, mivel e jegy lényege az, hogy középső vésete hosszabb, mint a más kétfelőli.

Az egyenes † kereszt alaku jegyet II. tábla 11. sz. a kariai s trójai *h*-nak olvassák; *o* vagy *l*-nek pedig cyprusi feliratokon; látható: Ces. XCVIII. tábla 6. 50. stb. feliratának betűi közt.

A dült × kereszt alakut pedig (I. tábla 16., II. tábla 4., 5., 7., 9., 10., 28., 43. sz. alatt) a cyprusi felirásokon *me* vagy *le* szótagnak olvassák; előfordul Trója 1871., 1926., 1533. stb. számu leletein és Ces. XCVIII. tábla 6. sz., CIV. tábla 26. sz. feliratának betűi közt.

A T alaku irásjegy (IV. tábla 3. sz.), ha balra dült, a cyprusi *ta*, *da*, *a*, *tha* vagy *u*-nak, s ha jobbra fektetett, a ciliciai *ta* vagy *taus* szótagnak olvastatik; láthatni Hissarlik 1522., 1519., 1216. stb. sz. leletein és Ces. XCVIII. tábla 8. sz. phönik feliratának irásjegyei közt.

Az Ω alaku irásjegyet, ha balra dült (IV. tábla 6. sz.), a kariai felirásokban *ra*-nak, a cyprusiakban *o* vagy *la* szótagnak olvassák; Ilios 1875. stb. leletein láthatni és Ces. XCVII. tábla 2. számu feliratának betűi közt.

A ↘ alaku pamphiliai irásjegy (I. tábla 2. sz., III. tábla 12. sz.) a cyprusi feliratokban *o*, *go* vagy *ko*-nak olvastatik s láthatni Trója 1853., 1957., 1524. stb. számu leletein és Cesnola CV. tábla 2. sz. phönik és CI. tábla 24. sz. cyprusi feliratainak betűi közt.

A) félhold alaku irásjegy (II. tábla 17., IV. tábla 3. sz.) a cappadociai írásban *s* szótagnak olvastatik; előfordul Ces. CIV. tábla 61. sz. jegyei közt és Ilios 1227. stb. sz. leletein.

A ||| vízszintes véset felére vont három függőlegcs vonaljegyet (I. tábla 1. sz.) a cyprusi feliratokban *si* s néha *di* vagy *ri* szótagnak olvassák s előfordul Ilios 1905., 1408., 1939., 1912. stb. Ces. XCVII. tábla 3. sz. és CV. tábla 1-ső sz. phönik feliratának betűi közt.

A ▷ háromszög alaku irásjegy (I. tábla 44. sz.) a cyprusi

feliratokban *a*, *j* vagy *ja*-syllabának olvastatik, látható Ces.-nál, a CI. tábla 42. sz. cyprusi felirat betüi közt.

A Λ jobbra dült római hatos számu irásjegyet (II. tábla 40. sz.) a cyprusi feliratokban *i*- vagy *li*-szótagnak olvassák s előfordul Ces.-nál a CIII. tábla 42. sz. cyprusi felirat betüi közt.

Az I. tábla 21. számu jegye *λ* a cyprusi feliratokban *o*, *ko*, *go* és *kho* szótagnak olvastatik, láthatni Ces. CIV. tábla 59. sz. feliratának irásjegyei közt.

A D alaku jegyet (IV. tábla 7. sz.) a cyprusi feliratokban *ya* szótagnak olvassák s olvassa Sayce is; hasonlók vannak Trója 1227. sz. és Schliemann »Mykenae« czimü művének ithakai »lapis ollaris« leletén, továbbá Ces. XCVII. tábla 1. számu feliratának betüi közt. Gyűjteményem ezen nándorvályai lelete egy rhomboeder alaku, henger idomra csiszolt oszloptörédek kovásdott márgából, hat betü vésettel, melyeket irásjegyeknek képzeli dr. L. Stern is, Kypros feliratainak magyarázója. A henger alakításán keleti befolyást lát Sayce s azt hiszem, vésete szintén utánzása lehetett a Kyprosra is bevitt babylon cylinder-iratoknak. Első jegyét balról a cyprusi *si* szótajgel módosításának véli Sayce, lehet azonban amannak elrontott másolata is. A második, B alaku talán a káriai *mi*, s ötödik jegye pedig a görög *ρ* szótagnak lehetett módosítása, mely kisebbítve, többszörösen előjön Trója 1228. sz. leletén.

A II. tábla 6. sz. karczolata mint irásjegy van Ces. CVIII. tábla 22. sz. cyprusi feliratának betüi közt.

Az I. tábla 48. sz. jegyét mint phönik betüt látjuk Ces. CVIII. tábla 25. sz. feliratán.

A III. tábla 8. sz. lelet karczolatai mint irásjegyek fordulnak elő a trójai leleteken. Három függőleges vonalú jegye *ΙΙΙ* megvan Ilios 1960., 1992. stb. számu leletein. Mäander vésete pedig hasonlitható Ilios 1889. sz. leletének csigatekercs alaku symbolumához. Görbült horoghoz hasonló vésete, mely a pamphilai és káriai illető irásjegy módosítása lehet, látható Ces. CVIII. tábla 26. sz. phönik feliratának betüi közt és Ilios 305., 1832. stb. számu trójai leletein.

A köralaku O irásjogy (I. tábla 31., 42., II. tábla 36. sz.)

pedig látható Ilios 1972., 1993., 1861. stb. sz. és Ces. CV. tábla 1-ső phönik feliratának betüi közt.

Az I. tábla 6. és 12. sz. jegyei a cyprusi e betünek lehetnek módosításai.

A IV. tábla 14. sz. lelet jegye a cyprusi Ḫ o magányhangzót jelentő betünek módosítása lehet. Schliemann azt hiszi, hogy egy emberi alak kezdettleges rajzát feltüntető karczolat csak, mi-lyenek előfordulnak Iliosában 1883., 1971., 1534. stb. lele-tein. Hasonlók láthatók Richard Andrée »Ethnographische Paral-ellen und Vergleiche« című műve végén a világ különböző részeiben előtalált sziklakarczolatok képirásának jegyei közt.

A IV. tábla 8. sz., I. tábla 4., 13., 16. sz. jegyei előfordulnak Ilios 1907., 1908., 1911. stb. sz. leletein. Megjegyzendő, hogy ezen vízszintes vését felibe vont több függőleges vonal a kereszt alaku jeggyel együtt még előfordul a IV. tábla 8. sz. tordosi lele-tén is, mely fülét képezi egy agyagedénynek.

Az I. tábla 14. sz. karczolata madár vázrajz lehetett, hason-lók láthatók Ilios 1968. stb. sz. leletein.

Az I. tábla 15. sz. jegyét pedig egy ló vázrajzának képzeli Sayce, hasonlók Ilios 1885., 1946. stb. sz. leletein.

Az I. tábla 17. sz. lelet jegye oltártűzlángokat képezhet Schliemann szerint, mint

az I. tábla 18. sz. jegye is. Azonosak vannak Ilios 1914., 1911., 1909. stb. tárgyain.

Az I. tábla 28 és 33. sz. leletének karczolatával azonos véseteket King papiruságak rajzának képzeli Curium templomának egyik ezüstedényin, a mint ezt bemutatja Cesnola XIX. tábláján; hasonló jegyek Ilios 1902. stb. sz. leletein láthatók.

Az I. tábla 37. sz. edényalj symbolumai keresztidom közé vésett horogalaku jegyekből állnak. Hasonlók mint írásjegyek fordulnak elő Ces. CVIII. tábla 26. sz. és CVI. tábla 8. sz. fel-iratának betüi közt s Ilios 305., 1832. stb. számu leletein.

A IV. tábla 12. sz., III. tábla 25. sz. és I. tábla 24. sz. lele-teinek egymás felibe rótt : három vonaljegye látható Ilios 1820., 1946., 245. stb. sz. tárgyainak írásjegyei közt pontozatos kivitelben is.

Az I. tábla 39. sz. karczolatához hasonló falevél rajzok előfordulnak Ces. LXVI. táblájának ezüst csészéjén. A búnán fának levele, melyet hasonló körvonalokban rajzoltak, vallásos jelentőségű volt a hindu nőknél, miben Schasta devit, vagyis a hindu aphroditét tisztezték.

Az I. tábla 35. sz. edényalj karczolata megvan Ilios 1840., 1981., 1950. sz. leletein.

Az I. tábla 41. sz. és III. tábla 1., 3., 4., 9., 11., 13., 14., 15., 19. és 28. sz. tárgyainak csillagalaku jegyei talán sabäismusi jelentőséggel birbattak, mint a hogy ezt következtetni lehet a nap és hold idomainak karczolatai között előforduló s csillagokat ábrázolható Ilios 1993., 1991., 1954., 1979. stb. számu leletek azonos jegyciből.

A II. tábla 12. sz. edényalj keresztalaku karczolata mint irásjegy előfordul Ilios 1012. stb. számu leletein.

A II. tábla 14. sz. edényalj karczolata azonos Ces. LXVII. tábla 31. sz. leletén levő képírás egyik jegyével, mely egy asszír i. e. Kirásos cylinderen van. Azonos jegy még látható Richard André említett műve IV. tábla 31. számu quebradai sziklavéset hieroglyphai között.

A II. tábla 18—30., 32., 36., 46., 47. és III. tábla 6., 8., 20., 25., 28. sz. leletek jegyeit, melyek egy vagy több egymás mellé függölegesen vont karczolatokból állnak, számjegyeknek tartják, azonban mint irásjegyek előfordulnak Ces. CII. tábla 38. sz., XCIV. tábla 1., 2. sz., CV. tábla 3. sz. és XCIVIII. tábla 7. sz. cyprusi, valamint phönik feliratainak betűi között, továbbá Ilios 1946., 1947., 1215., 1216., 1949., 1991., 1926., 1876. stb. sz. leleteire vésett irásjegyek között. Ha ezen leleteken irásbetüket jeleztek a vonalakkal, használhatták azokat hasonló értelemben Tordos telepein is. Mértékjegyek nem lehetnek, mert ugyanazon egy jegy egyaránt fordul elő kisebb vagy nagyobb edény alján.

A II. tábla 41. leletnek jegyei láthatók Ilios 1974. stb. számu tárnyain.

A II. tábla 42. sz. jegye előfordul Ilios 1973. sz. leletén.

A II. tábla 26. sz. és II. tábla 37. sz. jegyei Ilios 1948. sz. leletein láthatók.

A II. tábla 38. sz. jegye Ilios 1980. sz. leletén s

a III. tábla 1., 2., 17. sz. leleteinck sugarakat feltüntető karczolatai Ilios 1946., 1991., 1993. stb. symbolumai közt mint írásjegyek fordulnak elő.

A II. tábla 35. sz. alatti horgos végü keresztjegyek láthatók Ilios 1850., 1858. stb. számu leletein és Ces. CVII. tábla 24. sz. phönik feliratának betüi közt. Érdekes magyarázatát adja Müller Miksa hirneves orientalista a nap ind symboluma, a horgosvégü keresztidomu sanskrit hieroglyphnak, mely szerinte, ha végeivel jobbra görbitetten alkalmaztatott, mint *svastika*, a tavaszi nap jelvénye világosság, élet, egészség, gazdagság és boldogság értelmében, jelentvén a vedákban *su üdvöt*, *as* pedig létet; a végcivel balra görbitett pedig mint *sauvastika*, ennek ellenére, jelvénye volt az őszi napnak. Ezen keresztjegy előfordul mindenkét alakításban Trója számtalan leletein és a Majláth Béla által ismertetett liptómegyei kis agyagváza gömbövén is, a mint ez látható az 1876-ban Budapesten tartott régészeti congressus »Compte rendu«-je első kötetének 464. sz. oldalán. Ezen hat darab írásjegyből álló feliratnak első s ötödik jegye balról kezdve az ind *sauvastika*, harmadik betüje pedig *svastika* lenne Müller szerint. Z alaku második jegyét a cyprusi feliratokban *ve*, *ye*, vagy *go*-szótagnak olvassák, mely trójai, tordosi és cyprusi phönik írásjegyet már tárgyaltam. Horog alaku √ negyedik betűjét pedig mint kariai és pamphiliai írásjegyet bemutattam szintén Trója, Tordos és Cyprus phönik betüi közt. A horgas nyilvég idomu ↑ hatodik írásjegy végül a lykiai *e* lehet, mely jobbra dülve a cyprusi feliratokban *ti*-szótagnak olvastatik. Kell-e meggyőzőbb bizonyiték ezen liptómegyei, felette fontos adatnál megállapításra annak, hogy Erdély- és Magyarország thrák népe írásjegyeket használt, melyek az ismertettem syllabarriumokhoz tartozó írásrendszerből valók. A napnak ind és babylonian symbolumait egyesített alkalmazásban bemutatja Majláth Béla gyűjteményének egy korongidomu másik agyag lelete, melyen kőalaku jegyben látható a *svastika* épen ugy, mint a hogy ez előfordul egyesítetten Trója 1862., 1990., 1987. sz. leletein.

A III. tábla 5., 6. sz. agyagkerék .karczolatai megvan-nak Ilios 99. sz. leletén. Megjegyzendő, hogy a 6. sz. agyagkerék jegyekkel vésett lapja vörös színre, a 8. sz. hasonló leleté pedig

kék színre festett, mely szinű kék festés Mexico öskori leletein látható.

A III. tábla 7., 19., 24. sz. lelet háromsoros vonaljegyei előfordulnak Ilios 1990., 1977. stb. tárgyain.

A III. tábla 10. és 11. sz. leletek jegyei agyagkerék töredékek domboru kerületére vannak vésve, hasonló módon jegyzettek Ilios 1956., 1959. agyagkarikáinak domboru kerületei.

A III. tábla 16. sz. leletének karczolatai nem a nap sugarait, inkább talán a sebesen forgó öt küllős kereket jelezhetik, melyek az átsurt agyaggömb egyik üregétől egyenlitől képező részéig rovattak csak. Feltünő, hogy a kerék jegye, mely a Rigvedában a nap symbolumául alkalmaztatott, a trójai 1997. sz. agyaggömb hieroglyphjei közt fordul elő. Hasonló vonalu jegyek Ilios 1822., 1833. stb. számu leletein láthatók.

A III. tábla 21., 27. sz. jegyei megvannak Ilios 1975., 1977. stb. számu leletein.

A IV. tábla 5. sz. agyagszobrocska háromsorosan egymás felibe alkalmazott s megszakasztott szögvonásainak vésete ፩, hogy irásjegy lehet és nemcsak az agyagszobrocska gerincszontjait jelelő vonalozások, azért feltehető, mert ezzel azonos két jegy vésve van a III. tábla 22. sz. leletére is, mely egy agyagkerék töredéke; e jegy talán módosítása lehet a cyprusi ፻ pi, kariai ne vagy le szótajjegynek s clójún Ces. XCVII. tábla 3. sz. feliratának irásjegyei közt és Ilios 1952., 1919. stb. leletein. Felemítendő, hogy ezen agyagszobrocska fején talán feltűzött hajfonatot ábrázoló kertelés alaku mintának azonos vonalozásai láthatók Ilios 1212. sz. tárgyain.

A II. tábla 31. sz. lelet karczolatának szegélydiszítésén belül látható hullámvonalas jegy ፪ a tenger vizét jelentette Egyptomban, Assyriában pedig az életfa nedvének volt képlete. Hasonló hullámvonalas jegyek láthatók az Ilios 1897., 1926., 511., 1923. stb. leleteinek irásjegyei közt. Ezen II. tábla 31. sz. karczolatai egy talpas agyagedény alsó sima lapjára vanuak vésve cartusch, azaz szegélydiszítésben s Egyptom királyainak névaláirására emlékeztetnek, melyek hieroglyphikkal szalagszerű szegélydiszítésben irvák. Hasonlón vésettek szegélydiszítésben Ilios 1851.,

1522. stb. leleteinek képirásos jegyei, mely utóbbi lelet földpat cylinder és babylon-assyr bevitel lehetett Trójában.

A IV. tábla 11. sz. cseréprészletnek karczolata Schliemann szerint oltárra állított életsa képlete lehetett s ezt Sch. igen nevezetesenek tartja. Hasonló karczolatok láthatók R. Andrée említett művében a IV. tábla 41. sz. alatt Californiának a bentoni sziklába vésett hieroglyphjai közt. Azonos körvonalokkal jelezték a sanscrit *soma-t*, az avestai *haoma-t*, huzv. *hom-t*, melyet az arabolok »*Borkāni qātiu*« nevű perzsa szótár szerzője s Gr. Kuun Géza felvilágosítása szerint *hōm almagās-nak* neveztek s az ismoretlen eredetü *marāniyah-t*, vagyis az életsát.

Ugyanez a jegy a hittita hieroglyphok közt mint írásjegy fordul elő.

A IV. tábla 10., 13. sz. és I. tábla 27. számú leleteinek hasonló karczolatai ugyancsak ilyen fát ábrázoló rajzok lehetnek, azonosak Ilios 1900., 1993., 1876., 1220., 1219., 1903. stb. sz. leletének jegyei és Ces. LXXVII. tábla 25. sz. gemmájának, valamint a LXXVI. tábla 14., 15., 20. és 13. sz. babyloni cylindernek vésett symbolumai.

A IV. tábla 4. sz. leletének, mely egy agyagszobrocska, hatsoros, egymás felé vésett szögvonalu jegyét, álbár itt feltehetni, hogy a hátgerincz oldalcsontjait jelezhetették, szőtag gyanánt látjuk Ilios hengeralakú, 1520. sz. leletének symbolumai közt, az 1910. sz. agyagkarikán pedig mint diszitést látjuk.

A IV. tábla 2. sz. jegye, mely vörösfestésű agyagbálványocskára vésett, módosítása lehet az Ilios 1519. sz. lelet alsó lapján látható egyik írásjegy csoportjának.

Ime gyűjteményem tizennégy írásjegyét azonosithattam Kisázsia kibetűzött syllabariumaival s hozzájutni reménylek mielőbbi magyarázatához gyűjteményem bemutatott többi symbolumának is, melyek Trója és Kypros sziget feliratainak írásjegyei közt fordulnak elő, mert feltenni nem lehet, hogy Dacia kerámikájának thrák sajú készítője a kisázsiai rokonfajú népek syllabáriumainak csak ennyi írásjegyét véste merő véletlenségből edénycire.

Fő figyelmet érdemel gyűjteményem s a trójai leletek összehasonlításánál azon jelentékeny előfordulási körülmény, hogy nem egyedül az írásjegyek, bálványocskák, fogadalmi tárgyak, amulet-

tek, hanem minden csont, kő, ércz és agyaggyártmány technikája, ornamentikájok motivuma, typusok hasonlatossága is olyannyira szembeötlő. Sayce ugy nyilatkozott hozzáim irt soraiban, hogy »uj látkört« nyújt gyűjteményem a kutató régész tanulmányainak.

Egyedül költség hiányán mulik, hogy meglevő lényeges adataimnál többhez nem juthattam, nem tehetségen sajátomból még alaposabb kutatásokat.

Állítják, hogy a nyelv anyja az írásnak, s a szavakat előbb képekkel, azután szótagokkal s csak végül írták betükkel; s hogy az eddig ismert 226 féle különbözö írásrendszer betüalakjai egyetlen összefüggésből keletkeztek, a minthogy egy leszármazási fát meg is állapított volt Lenormant.

Innen lehet, hogy a leleteimen előforduló kisázsiai s cyprusi syllabarium egyes alakjait hasonlíthatni még a chinai, az egyptomi hieroglyphok, a sumir-akkad, babylon-assyr ékirás, sőt Amerikában és Ásziában talált ősnépektől eredő sziklakarczolatoknak a R. André említett művében bemutatott egyes írásjegyeihez.

Hátra van még ismertetnem az ellenvetések, melyek folytán tagadatott volt, hogy gyűjteményem symbolmai, véleményem szerint, írásjegyek volnának; s hogy azok együtalában nem vezethetnek Trója és Dacia őslakónak egy eredete és culturájára, hogy egyszersinind felhozhassam védő érveit indokolt állításaimnak.

Ugyanis úgy vélekedtek többen, hogy a tordosi edényaljak karczolatai nem tekinthetők írásjegyeknek, mivel egyes jeleknek semmiséle értelmök sincs.

Mire nézve dr. Karabacek bécsei numismátikának erre alkalmazható magyarázatát hozhatom fel nézetem igazolására, ki a IV. Béla idejéből fennmaradt rézérmei egyikének feliratán látható három || egymásmelletti függőleges vonalat három l betűnek olvasva az arab »Lillahi« Istentől! vagy Istené! értelemben kifejezett vallásos mondat rövidítésénck tartja. Ilos 1338 leletének írásjegyét egytagú szónak olvassa Sayce.

Tordos edényaljainak egyes jegyei is lehettek ilyformáu hasonló rövidítések. Meggyőző bizonyíték ezen állításomra az Ilos 1408. sz. lelete, mely egy zsebőraalaku cserép amulette s egyik lapjára a cyprusi si ||| szótag van vésve. Vallásos jelvényre inkább véhet vallásos mondatot rövidítve a készítő, mint saját bályegét.

Lehetnek az edényaljak egyes jegyei, kiegészítő szótagjai az edények oldalára véssett mondatoknak, a minthogy betűjegyek láthatók Tordos edénytöredékeinek külső oldalain is, a II. tábl. 36. sz., IV. tábl. 6., 8., 9., 12. szám alatt bemutatott leleteken.

Az Ilios 1519. számú hissarlik feliratának, mely egy agyag pecsétnyomón van, Sayce olyan magyarázatát adja, hogy a nyelének domborulásra véssett oldalkarczolatok jegyei talapzatának lapján nyerik folytatásukat s függőleges irányban olvasandó mondatot foglalnak magokban.

A leletek talapzatára véssett egyes írásjegyek függőleges alkalmazásáról tanúságot adhat a többi közt egy tordosi bálványocska, melynek talpán és hátrészének sarok irányában írásjegy-alaku karczolatok láthatók (I. tábl. 1. sz.).

Ha gyűjteményem edényaljaira véssett karczolatok csak is bályegek, mit jelentenek ekkor a vésetek Tordos agyagszobrocskáin s agyagkerekben? Feltehetőbb tehát, hogy mondatok rövidítései azok.

Kétségesse tételett továbbá egy másik ellenvetés által Hiszarlik jegyeiből való keletkezhetősége e betükarczolatoknak ama kevés különbség miatt, a mi Tordos írásjegyein a trójaiaktól eltérőleg észlelhető, melyek, ha írásjegyek is akartak lenni, csak olyanforma utánzásait képezbették Phrygia feliratainak, mint Phönike művészei, kik Egyptom hieroglyphjait azokat nem értve, rosszul másolták. De tekintve Dacia némely írástudóinak a tordosi jegyek akkori használata körül kifejtett gyenge kezelési képességét, e jegyeken látható igen kevés eltérésért nem tarthattam Tordos és Nándorválya írásjegyeit csak amazok esetleges vagy elrontott értelem nélküli utánzásának vagy másolatának, hanem igen is azon formából keletkezhetett írásjegyeknek gondolom, s így a két telep esetére a két telep egy eredetét vitató bizonyítékok egyikének. Azt hiszem, hogy a jelek, melyek Kisázsia írásjegyei között sorulnak elő, itt is csak írásjegyet jelenthettek.

Ídém itt még Schliemann említett nagy művének kiadása után hozzáam írt eme fontos sorait: »Ha leleteinek véssett jegyeit nem tartották írásjegyeknek a berlini congressuson, azoknak fogják felismerni bizonyosan Iliosom megjelenése után, melyben említést tottem nevezetes felsedezőciről.« Azt is megjegyzem még,

hogy gyűjteményeun symbolumai közt, írásjegyeket hisznek lenni Sayce és dr. Stern nyelvúvárok, Hissarlik és Kypros feliratainak magyarázói hozzáim irt soraikban.

Nemkülönben figyelmet érdemel dr. Fligier és Pichler ismert régészüknek újabb időben felmerült véleménye, miszerint egy írásjegyeket használó népnek létezését hiszik, kik a kelták előtt lakták volna a Duna mentét szomszéd tartományaival.

Megállapítható egész Éjszakmagyarországig importja thrak írásjegyeinknek, Majláth Béla Liptó megyében talált agyagvázája már ismertelettel írásjegyeinek tanuságítétele szerint, melyek a trójai és tordosiakkal azonosak.

Megemlékezik a történelem, mint már említém, az árja népcsaládnak hazánkat lakó nemcsak kelte, hanem ide telepedett thrák törzseiről s földünken megtalált maradványaiak halomba bordattak. Schliemann pedig 1874 óta ismerteleti Trója ásatásait s egykor unépnek thrak eredetét döntő érvekkel vitatja. Tekintettel arra, hogy leletcink hasonlatossága a trójaival épen oly szembeötlő, mint Felsőolasz-, Francziaország és Schweiz kelte maradványaié egymás közt, úgy vélem, azok összetartozása kétségbé nem vonható annak dacára, hogy ösrégészünk tárgyai nem épen ritkán a kelte maradványokkal meglepő hasonlatosságot mutatnak.

Megállapítható, mint hiszem, Dunánk völgyeinek leleteire nézve az etrusk és kelte import is, mennyiben e folyó képezte az árja népek ki- és bevezető vándorlásainak valóságos nemzetközi utját, sorsuk ezen horgonya körül lévén akkor a kereskedelmi forgalom, hol egyszersmind erejüköt is összemérték; úgy az is megállapítható, miként kerülhetett Dacia őstelepeire a kelte behozatalból sok minden. Ámde ha mindezt megengedjük s kétségtelennek tartjuk, még ez esetben is bizonyos előttem, hogy a kutattam telepek érczművessége, keramikája, culturája egészben véve thrak import, melyet telepesünk magával hozott keletről, még pedig mint Trója népével egy törzsből való bevándorló, a kivel, mert egy eredetű, azonos írásjegyeket használt, egy nyelvet is beszélhetett s ugyanazon egy valláson volt. Ezen következtetések immár talán minden erősza-

kolás nélkül levonhatók kezeimmel levő adataimnak tanuságtételeiből.

Ismertetni szándékozom egyik értekozésemben az adatokat, melyek ezen lényeges kérdést megvilágítják, s melyekhez az összehasonlító régészettől merített tanulmányaim s újabl kutatások eredményei, nevezetesen alaki szerkezetüknel fogva a vallásra tartozóknak látszó különböző leleteim gondos megvizsgálása következtében jutottam. Már is kimondhatónak vélem azon meggyőződésemet, hogy ős telepesünk thrák eredetű volt, s különböző thrákfajú népek követték egymást a Maros völgyében s határos területein az Agathyrrok bevándorlása óta a dák birodalom koráig, melyek idő multával egymásba olvadtak. E rokonfajú népek culturáját illetőleg két korszakot tárnak fel a tordosi leletek.

Schliemanné az elévülhetlen érdem, hogy megnevezhetjük Keleteurópa culturáját valódi névén, mert trójai ásatásai nélkül maig is kizárolag kelta behozatalnak tartanák Magyarország ős telepeinek minden leletét, gyűjteményem irásjegycit vallásos jelentményű tárgyaival együtt, sőt ős népe eredetét is a keltákkal kellett volna egybekötötésbe hoznunk.

Jöttek legyen Magyarország keltái Livius szerint a Tárquinok idejében, akár pedig az eredeti bevándorlással Ázsiából vagy, mint Fligier mondja, Déloroszországból, az általunk lakott földrészben thrák import volt kelet műipara.

Tiz évébe került Homer szövetséges fejedelmeinek Trója felett nyert győzelmök, Schliemann harcza már csak két évig tartott, mely után Hissarlik feliratainak diadalát üli. A sors különös kedvezménye pedig úgy hozta, hogy rövid három év alatt megoldassék gyűjteményem két congressus által megtagadott írásjegyeinek kérdése.

Az erre vonatkozó nézeteltérések különbözsége ellen folytatott küzdelmem tehát sokáig nem tartott, mert immár révhöz jutottam, nem ugyan Ilias hőseinek kiucscivel, hogy önkuek, uraim, azokat mutathattam volna be; még Schliemanu Iliosának zsákmányával sem, csak azon egyedüli eredménnyel, hogy hazám történclem előtti korának őslakója irástudó volt, és nem oly barbár, mint a kiktől eddig megtagadták az írásjegyek ismeretét az egy-

kor hatalmas Róma jelen ismertetői ; s hogy thrák sajú nép lakta Dacia földének telepeit a neolith, azaz újkőkorszakban.

Az indoeurópai őstelepek beköltözökodését hazánkban délszaki irányban vezeti Ortvay Tivadar hydrographus a vizmellékek s vizek völgyeinek fekvése szerint, Erdélyben a Zsil, Délmagyarországban pedig a Duna völgyén át. Ily iránybani haladásuknak lehet egyik bizonyítéka Tordos telepe, képezen egyszersmind később a ma láncolatnak is egyik szemét, mely a Duna és Tisza mellőli ősnépeket vezette volt Daciába.

Hátra van még rátalálni az indoeurópai bevándorlók Dáciáig terjedő nyomainak bizonyítékaira, az előbb említett utvonalon konelfedezendő őstelepek által, melyeken Phrygia, illetve Kisázia culturája Tordosig továbbítatott, hogy megismérhessük azt is, minő korban történt ez ; s a thrák népnek melyik törzse hozta tulajdonképen hazánkba keletnek ősnépeket vezette Hissarlik írásjegyeivel ?

A mint Kypros nyelvét bilinguis feliratainak kibetűzése következtében a sziget irott emlékeiből deríthették fel s fejthették meg, úgy sognák megérteni Tordos írásjegyeinek szavait egyedül Daciának valamely kétnyelvű felirata által. Ennek bekövetkeztéig talán némi szolgálatot tehetne gyűjteményem karczolatainak kibetűzésére a trójai elolvasott feliratok értelmezése, de ennek egyik akadálya eddig, hogy Phrygia és Mysia ősnérvéről, miként Sayce említi, igen kevés az, a mit tudunk. Azonban, ha megfejtését adni tudta Kypros ősnérvének Smith, Birch, Sayce, Deecke, Brandis és Haug geniusa s Ázsaia hajdankori ókirásainak tanulmányozói voltak Burnouf, Grotfend, Rawlinson, Oppert stb., miért ne juthatnánk egy nyerődő bilinguis feliratnak nyomán Dácia, esetleg Trója és Mysia ősnéelveinek magyarázatához is, mely világöt vessen hazánk ősnépeinek ismeretére, mint ahogy tanulmányozhatják ma Egyptom multját képekből irott emlékeinek értelmezése folytán.

A mult század végén 1799-ben talált volt I. Napoleon hódító serje Afrikában egy kétnyelvű feliratra Raschid, azaz Rosette városban; Boussard tüzértiszt volt e fontos kő szerencséselfedezője, melynek szövege Egyptom és Hellas nyelvén vésetett a kölapra. Az egyptomi szöveget a kor igényeinek megfelelőleg

kétféleképen írták, ú. n. hierogliphokkal s a demotikus írás ezekből fejlett jegyeivel. Kibetűzésükön 20 évig buvárkodtak angol, francia, olasz és skandináv tudósok, elolvasásukra révén is találtak, hanem még kellő értelem nélkül, míg végre a francia Champollion Ferencz a szöveg egyes szavait a kopt nyelv segítségével biztosan megfejtette a fáradhatlan tanulmányai eredményeül nemcsak a rosettei feliratnak nyújtotta teljes magyarázatát, de 1832-ben már képes volt egy egyptomi szótárt is közrebecsülni. A legrégebbi írásjelek ismerete által biztosabban juthat el a buvárkodó az östelepesek multjának — illetve fajának — ismeretéhez, mint a koponya és népismetan segélyével, s így az ősrégszettnek, mióta írásjegyeket mutathat fel, több orientalistára lenne szüksége, mint ethnologusra és craneologusra. Remélem, hogy az idő meghozza a kőkorszaki edényjegyek Champollionját is!

Értekezésem végéhez jutottam, de alig hiszem, hogy kitüzzött célonhoz is elértem volna, mert nem tudom, uraim, eltaláltam-e kedvöket felolvasásom tárgyával, illetőleg azon írásjegyek bemutatásával, melyeknek mint egészen új, eddig ismeretlen adatoknak előadását véltem legalkalmasabbnak e mai ünnepünknön igen tisztelt vendégeink üdvözlésére, érdekesebbnek tartván ezekről szólni, mint olyan tárgyról, a mit már részben ismerünk.

S ha óhajtásom szerint értekezésemet érdekeessé tenni nem tudtam, hogy várakozásunknak megfeleljen, méltóztassanak nem a tárgy silánya gának, hanem előadásom gyenge voltának és elég-telenségének tulajdonítni, melylyel az említett szaktudósok dolgozataiból mind azt idéztem, mit mai értekezésem tárgyára vonatkozólag alkalmasnak és szükségesnek véltem.

S mielőtt ezen történelmi emlékektől rövid időre eltérnék, melyeket ámbár hazámban találtam, még sem tekinthetek tulajdon örökségünknek: arra kell, hogy önököt kérjem, részesítse nek bocses pártfogásukban s támogatásukban, hogy az ezután kutatandó leletek egybehordásával gyűjteményem mindenki által vallhassék az együttesen feldoldolgozandó adatok tárházává.

Tegye az érdekegység a célt, melyet kitűztem magamnak, önök feladatává is, hogy fejlesztésén ezután a nap hő sugára — a baráti egyetértés hatása alatt munkálkodhassunk, mert csak így fogjuk Tordos és Nándorvályá általam feltalált hangadói, e néma

cserepeknek hangját továbbíthatni az őstörténelmi mivelése érdekében, mint a hogy azt cselkedték az említett dr. Haug és Sayce nyelvészürok Hissarlik írásjegyeivel.

A táblák magyarázata.

I. Tábla.

1—51. Cserépedényaljak, sima lapjaikra véssett jegyekkel, a tordosi és nándorvályai őskorszakbeli telepekről.

II. Tábla.

1—28. Cserépedényaljak, sima lapjaikra véssett jegyekkel, a tordosi és nándorvályai őstelepekről.

29, 32. Jegyekkel véssett talpas cserépedénytöredékek, tordosiak.

30, 31. Talpas cserépedényaljak, lapjaikra véssett jegyekkel ; tordosi és nándorvályajak.

34. Lapos, agyagpala fejszére véssett jegyek ; a kudui őskorszakbeli telepekről.

38. Agyagnehezék, alja és oldalára véssett jegyekkel ; nándorvályai.

36. Füles cserépedényrészlet, véssett jegyekkel ; tordosi.

35, 37—47. Cserépedénytöredékek véssett jegyekkel ; a tordosi és nándorvályai telepekről.

III. Tábla.

1—4, 7—9. Agyag lapos kerekék, átmérőjük 7—9 ctm. ; egyik lapjuk jegyvéssetekkel. A tordosi telepről.

16. Agyaggolyó, véssett jegyekkel ; tordosi.

12—15, 17 és 19—31. Agyag lapos kerékrészletek véssett jegyekkel ; a tordosi telepről.

10—11. Agyag kerékrészletek, domború kerületükre véssett jegyekkel ; a tordosi telepről.

18. Világosszürke finom cserép lapos kerékrészlet ; jegyekkel véssett lapja kékre festett ; tordosi.

6. Agyagkerék ; jegyekkel véssett egyik lapja vörösre festett.

IV. Tábla.

1. Agyagszobrocska, véssett jegyekkel; tordosi.
 2. Agyagszobrocska, véssett jegyekkel és vörös festéssel; tordosi.
 3. Ülőszobrocskának lába agyagból, véssett jegyekkel; tordosi.
 5. Emberi szobrocska agyagból, vörös festéssel; véssetei fehér, sárga és vörös anyaggal kitöltve a hárászinek jegyei azonosak a III. táb. 22. sz. leletének karczolatával; tordosi.
 - 6, 12, 13, 14. Cserépedénytöredékek, véssett jegyekkel oldalaikon; tordosi.
 7. Rhomboederalaku henger idomra csiszolt oszloptöredék, véssett jegyekkel, kovásodott márgából; nándorvályai.
 8. Cserépedény füle, véssett jegyekkel, melyek azonosak az I. táb., 16. sz. lelet jegyeivel; tordosi.
 9. Törött kis cserépfazék, oldalára véssett jegyekkel; tordosi. Hasonló vésletek fordulnak elő Rich. Andrée »Ethnographische Parallelen« stb. czimű műve végén közlött a világ különböző részeiben előtalált sziklakarczolatok jegyei közt.
 11. Cserép edényrészlet, oldalára véssett jegyekkel, tordosi.
 10. Cserép csészécskének részlete, alsó lapján és oldalain véssett jegyekkel; tordosi. Fát vagy faágakat feltűntető véssetei láthatók Trója és Kypros leletein.
-

III.

Inditvány,

tételcél a választmány 1881. évi július 19-án tartott vándorgyűlésében.

Tekintettel arra, hogy Schliemann Trója romjaiban hétféle réteg talált, inditványozom: Sarmizegethusa maradványainak rendszeres ásatását, hol ne csak a római emlékek, hanem a dák, sarmata és agathyrs culturrétegek is megfigyelendők legyenek.

Sarmizegethusa elnevezése adván ezen feltevésre részben az alapot, a mint ezt már kimutattam volt »A nándori barlangcso-

portozat ezimű, 1880-ban megjelent művem 6-dik oldalán, hogy ugyanis *Sarmize + gethu + sa* szóalak, illetőleg elnevezés jelege tévének tanusága Edelspacher Antal magyarázata szerint bizonyítja, hogy a dák fővárost Várhelyen sarmáták építették, s a dákok csak elfoglalás után lakták. Vannak azonban, kik elnevezését *Sarmandus* dák Isten, vagy *Sarmiz* dák király neveitől eredeztetik.

Egyletünk nagytudományu elnöke, gróf Kuun Géza, szerint is az erani *katha, gatha, gathu* »helyet« vagy »helységet« jelent s »vár« jelentménnyel is bír (innen is talán a mai Várhely). Ezen alak a jelenlegi perzsa nyelvben *gah*-ra rövidült.

Sarmize + gethu + sa tehát a sarmáták helyét jelentette vagy dákuk, vagy a sarmáták nyelvén, de hogy a kettő közül melyiknek tulajdonitandó? bajos lenne elhatározni, mivel a sarmata nyelv Ovid szerint nagyon hasonlitott az általa beszélt géta nyelvhez.

Várhely ily írányú ásatásainból fog kiderülni, hogy elnevezését az érintett feltevések melyike szerint viselte a *Sarmandus* vagy *Sarmiz* nevektől eredeztetésből, vagy pedig Edelspacher véleménye szerint nyerte maguk a Várhelyt építő sarmatáktól? és hogy lakták-e a rómaiakon, dákcon és sarmatakon kívül agathyrok is Dacia fővárosát?

Rámutat Dúciának ezen sarmat népére Fröhner Trajún emlékoszlopának ismertető művében a szoboralakokon feltüntetett népsínjok különböző viseleteinek magyarázatában, mely dombor-sarágásokban birjuk Dacia ethnographiáját.

Az ezen ásatás folytán netalán nyerendő kétnyelvű feliratból, melynek egyik szövege — tekintettel, hogy őstelepeinken a thrák sajú népek írásjegyeire találtam — thrák nyelvon irott lehet, sognák aztán kiolvashatni Dacia őstörténetét úgy, mint a hogy Egyptom, Assyria és Kypros kipusztult népeinek multját kiderítették az országaik romjaiban talált bilinguis feliratok.

Inditványozom pedig egyelőre a várhelyi Mithras templom megkezdett ásatásának folytatását azért, mert ezen romok közt reménylem feltalálni az említett kétnyelvű feliratot, mint Kypros szigetén Apollo templomának maradványaiban fedezett fel hasonlót Hamilton Lang Phönicia és Kypros syllabarioriumaival róscgettet.

Dácia epichor ősnyelvű feliratának kibetűzése által aztán nemcsak megfejteni fognák Tordos és Nándorvályának a trójaikhoz hasonló, gyűjteményben levő írásjegyeit, hanem esetleg értelmezhetik Hissarlik feliratait is, a melyeket kibetűzték ugyan a nyelvbúvárok, de még nem értenek, ha t. i. Tordos írásjegyciben Kisázsianak egyik írásformája került volna meg, mely Trója felirataival egy eredetű lévén, valósággal is maradványa lenne a két tartomány thráksfajú, ugyanazon törzséből való Árja népcsalád nyelvénél.

IV.

(Olvasla a választmány 1881. évi augusztus 20-án Piskiben tartott felolvasó gyűlésén.)

Igen tisztelt hölgyek és urak!

Egy társulat, minden megalakul, nemcsak jelét tartozik adni életképességének, de kötelessége, hogy czéljaival is megismertesse a közönséget s magát pártfogásába ajánlja, kérvén, hogy érdekei előmozdítására adakozás és gyűjtések által is befolyjon s ilyformán segítse elb szándéka kivitelében támogató gyámolitása által.

A hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat alakulásakor beválasztott engem egyik igazgató tagjául megtisztelő kitüntetésből, megbizván egyszersmind az ezzel járó súlyos feladatak nemcsak elvállalásával, de teljesítésével is.

Ez irányú kötelezettséget rovok le tehát most, minden egyetlünk mélyen tisztelt elnöke újabb kivánságának is engedve, megjelentem mint választmányi tag kész örö mest, hogy ohajtása szerint gyűjteményem egyes tárgyainak bemutatása által ismertesse a neolith korszakot, leleteinek előfordulása körülmenyeiről adandó magyarázatokkal együtt ugy, a hogy gyengc előadási tehetségem ezt tenni megengedi, mit annival örö mestebb vagyok kész tenni, mert önök nyilt ohajtására sietett elnökünk velünk igénybe vétetni e telep lelkes körének szives vendégszeretetét, kiknek osztályrészébe jutott kikérni ez alkalommal bicses figyelmüköt, a rég elmult időket tárgyazó ismertetések rövid tartamára.

Örvendetes s lelket emelő ténykörülménynek mondható, hogy a mai reálírány buzgó terjesztő minden előítélet és elsogult-

ságtól menten osztják rangaszkodásukat a bámulatukat a történelmi mult iránt, átérvén, hogy jelen modern tudományuk a classicismus növendéke, mely multat az ókor történetírói, bőlcsei és költői örökítettek meg; s mely nélkül mindez elöl kellett volna kezdeniük, ha ugyan a régi nagyság, dicsőség és művészet iránti bámulat, tisztelet és lelkesültség nélkül lehetett volna korunkban ily széles alapra és ily arányosan fejleszteni a reáltudományokat és eljutni haszonélvezetéhez alkotásainak, melyeket tovarhípítni is szintén legbecsesb vivmányuk által képesek a gózerő segélyével.

Ezen örvendetes meggyőződés kimondhatlan jóltevő hatásnak érzetében leginkább ugy ünnepelhetném meg e mai napot méltóképen, ha hazai történelünk dicső emlékeinek multjából állitanék önköllebe egy képet a nemzeti kegyelet oltárán. Hiszem azonban, hogy e nem tulajdon örökségünköt képező tárgyak multjának földerítése által, culturalis előhaladásunk egyik mozzanatát tevő eme tudományoszaknak művelésével is kötelességet teljesítünk, midön a mivelt nemzetekkel nemes versenyben haladva, a multuk történelmi maradványait biztosítni törékszünk a jövő számára.

Áttérve előadásom tárgyának ismertető bevezetésére, én sem mondhatok egyebet, mint a mit külföld régészektől erre vonatkozólag hallottam, ugyanis, hogy a modern tudományok egyik szaktanulmányát képező anthropologia vagyis ösembertantnak fejlesztése tekintetéből felússák ma a tavak medrét, tőzegek rétegeit, erdők és völgyek telephelyeit, barlangjait, östemetkezési halmaikkal együtt; megnérik e sirokban talált emberkoponyukat csak ugy, mint minden élő népekét, megfigyelik ezeknek különféle ruházatát műtermékeikkel együtt, hogy egybehasonlításokat vonhassanak aina kihalt népek feltárt maradványai között találtakkal, mely tárgyak lelhelyeinek fekvése körülmenyeit behatóbb vizsgálatuk alá veszik, nemkülönben rétegeik minőségét s leleteik anyagát s az abból kiemelt legparányibb cseréptöredékek készítési módját, az állatmaradványok konyhahulladékaiból pedig szintén egybehasonlításokat tesznek a kipusztult és élősfajok között. Szóval kitűzött célok elérhetése tekintetéből hasznosítva alkalmanzzák mindenazon ismeretek összességét, a melyekhez eddig eljutottak az említett tudományoszakoknak művelése által.

És miért történik minden, kérdezik többen? Az anthropologia talán az ősnépek szokásait törekszik életheléptetni s célja a mostani intézmények felbontása? Vagy talán szándéka a kettőnek egyesítése? Ávagy erővel akarja magát a kettő közé beékelni? S mindezet alkávetni talán saját vagy más különös érdekeknek? Az anthropologusok ilyes elkölöntést nem akarnak, söt épen egy a történelemmel közös célt tüztek feladatokul, u. m. ki akarják deríteni, volt-e az ősnépeknek culturája, vallása s erkölcs ismerete s magát meghonosítva lakta-e telepeit, vagy csak mint keresztül vonuló népáradat utött tanyát? Mindezen kérdések megoldására egyesült erővel kivánnak munkálkodni, hogy e tudomány széles mezőjén szétszórtan fekvő épületanyagot a világ különbözö részeiből egybegyűjtsék; s ebben a szaktudósokkal a művelt nagy közösségi is közreműködhetik és sikeresen közre is működik, hogy az egyesített erővel halomba hordott anyag együttes kezelés és használvezés által valjék kiapadhatlan közvagyonná. De eltekintve ezen előnyöktől, nemde érdekel minket ismerőseink életviszonyait tudni? Mennyivel magasztosabb feladatnak találom tehát azon ország multjának felderítését, a mely nemzetünk saját tulajdonát képezi. Hálátlan gyermek nevére számithat, ki nem tud lelkessülni anyaföldjének jelene, jövője, söt multjáról.

Merítem tehát mostanra s czutáni tecndőimre nézve az összönt, erőt és kitartást a multak tanulságos emlékeiből, kezdve előadásomat ama batúrvonalnál, hol a földisme megszűnik s a teret a történések magokának mondják, még pedig az ősrégészeti ismertetésénél, melynek rövid multjából most sem hozhatok sokkal többet fel, vagy egyebet, mint a mit e kort magyarázva, már egyszer elmondottam, hogy t. i. alig foglalkozott tüzetesben ezzel valaki Európaszerte a 30-as évekig s minden eddig felszedezett elpusztult telephelyeket rómaiak által lakottnak vélték. Csak 1839-ben merült fel az eszme külsöld, főleg Skandinavia történészei előtt, hogy a rómaiaknál még régibb népek eszközei lehettek ama kő- és csonttárgyak, melyeket legelőbb Schweiznak egyes tavaiban épen akkor fedeztek fel. Azóta indultak meg a kutatók ily irányban mondbatni világsszerte, melyeket már a 70-es években gőzerővel folytattak, úgy hogy a naponta felmerült újabb adatokból megál-lapították, hogy e nyomokat a rómaiak előtti népek hagytaik ma-

guk után hátra. Íme ezen nyomok kutatása, felderítése, annak megvitatása, hogy azok minő népektől eredhetnek, ez az, a mit ősrégésznek neveznek.

Ily szerű maradványok nemcsak egykor településük, illetve lakásaiak nagyobb helyein merültek fel, de találtak hasonló leletekre tavak- és barlangokban is, miből azt magyarázták, hogy amanép zaklattatásában barlangokban kereste menedékhelyét, sőt czölöpökre építkezve a nagyobb tavak partjait is lakta. Ezen telepeken talált leletekből itélve azt hitték kezdetben, hogy egy teljesen vad azaz ős állapotban levő nomád néptől származott tárgyak, de a mindenki által csoportosuló adatok folytan bebizonyítható vált, hogy a társulás érzete már hathatósan működött ez őslakók lelkében; s a mint a tűzhelyek egymás mellé helyezetiségeből megítélhetők, legalább is törzsenkint a községi szervezet első alakjaival is birtak, sőt a cultura bizonysos fokán állottak.

Törzsük vagyis családjaik különböző szokásainak maradványaira magam is rátaláltam temetkezésük helyén, hol ugyanis megégetett halottjaiknak hamvát cserép edényekben katlan alaku kiégetett sirgödrökbe eltéve kaptam; egy más rendszeresen készült sirban pedig egy guggoló helyzetben eltemetett s egymásba omloott csontvázat találtam, mely sírak keleti s nyugati végeiben szenet és hamut mint a tüzelés nyomait hagyták hátra. Szilárd anyagból épült házak nyoma elő nem fordult még eddig az últalam kutatott telepeken, ezek inkább csak pinczelakások és sövénykunyhók maradványai, a mint ezt következtethetni vörösre égett porlékony agyag faltpaszaikon látható faktéreg s vesszőfonatok hátrahagyott beuyomataiból, melyeken a sárga vályog közé gyurt polyva és szalma szálcskákat ma is kivehetni. Hogy neolith telepesünk földművelő volt, azt következtethetni gabona török kőmozsaraik s más nagyobb hátrahagyott örlő készülékeikből. Kőből idomított eszközeik különbözőségeből az Őskori népek két korszakát állapították meg, u. m. a paleolith azaz régibb kő-, a neolith, vagyis újabb kükorszakot, avagy a pattogtatott és csiszolt kőeszközök készítése s használatának idejét. Nagy műgonddal vannak készítve s rendkívül változatos diszszínesek fazekos műveik; anyaguk durva és finomabb agyag, a durvábbak anyaga kavicscsal és poronddal vegyes, ritkán pedig vastartalmú föld; az ilyen kiégetett anyagu

edények szilárdsgága vezethette talán készítőjét a vas mivelésének gondolatára, ha ugyanis ennek ismeretét már magukkal be nem hozták. Feltehetőbb azonban, hogy hazánk neolithi népe mivelte az érczet; bizonyítja ezt ami hátrahagyott öntési minta, ércszalak s olvasztó edények sorozata, melyek tanyáikon találhatók. Legelőbb a vörös rezet és czint miveltek az ősnépek, mely kétséle ércznek vegyítéséből a bronzot állították elő, a mi akkor arany értéket képviselt s talán közvetlen ezek után miveltek az aranyat, ezüstöt és vasat. Az ércztárgyakhoz cserekereskedés által is juthattak, ilyesekkel különben magokkal is hozhattak településük alkalmával s együtt használhatták olcsóbb kő és csont eszközeikkel, bajos levén még ekkor az ércz mivelése. A vörös réz és bronz leletek zöldes patinával fedettek, mely az évszázadok hosszu során át felületükön kifejlődött szénsavas rézmalachyt.

A található különböző színű üveg salakokból készült pasta részletek, valamint a finoman festett edények töredékei mind keleti culturára vezetnek, melyet e telepes mint az úrja népesalából való onnan hozhatott magával, sőt következtethetni östelepünk thrák sajára az általam talált vallásra tartozó maradványainkból. Ezen sejtémem mellett bizonyitnak gyűjteményem írásjegyei is, melyek vagy Kis-Ázsia ókori syllabariumához tartozók, vagy pedig Ázsiának valamely más írásrendszerből fejlődtek. Ezen thrák nép alkotta meg itt gyanthatólag a neolithkort, nagy valószínűséggel az agathyrs-dák.

Nyomozva az ősembert, magas fokú fejlettséggel bíró írástudó népnek maradványaira találtam az általam kutatott telepeken, bárha mai civilisatiók mértékével méltányosan nem itélhetünk műiparáról. Tanyákat náluuk rendesen — a diluvial azaz vizőzön által alkotott — fensíkokon minden folyóvizek mellett találjuk sedve alluvial vagy mostkori földréteggel. Ezen két földréteg közt található konyhahulladékok, eszközök, tűzpadok együtt culturréteget képeznek, a mely 2—3 meter vastagságú.

Az ő paleolith ember létezési kora visszanyulik a diluvialis korszakba, sőt erősen vitatják, hogy nemünk a harmadkor letűntének is tanuja volt. Annyi kétségbevonhatlan tény, hogy az őember együtt élt a negyedkor vastagbőrű emlősállataival és hatalmas ragadozóival s lassankint mostani házi állatnaink őseit is ha-

talma alá hajtotta s gabna tenyésztést kezdett, úgy hogy asztalának szükségleteivel a vadászat véletlen esélyeire utalva nem volt.

A neolith koraszak maradványaiból ismerhető fel a kutya első jelenléte is; oly kevessé voltak válogatósak akkoriban, hogy a tulok, juh, kecske, öz, szarvas mellett a kutya, sőt róka, farkas feltördelt csontdarabjai is ott szerepelnek a konyhahulladékok közt.

A kipusztult állatsajokból pedig az ursus spelaeus barlang medve, rhinocerus tichorhinus, (rekesz orru, vagy orrszarvu állat), a nálunk culturrétegben elő nem fordult Hochstetter által sem constatálhatott cervus enryceros Cuv. (oriás szarvas) maradványait is megtaláltam az általam kutatott telepeken, mennyiben ezt már megállapították dr. Fraas Oscar a stuttgarti »naturalien cabinet« igazgatója és dr. Pethő Gyula Münchenben. Az egyik agancs kerületének mérete 24 cm., tehát 2 centiméterrel vékonyabb csak a stuttgarti királyi muzeumban levő eredeti Cuvier fél példánynál.

Ezután bemutatja felolvasó magyarázva a neolithkornak kő, csont és cserép tárgynit a régészeti kutatásainból nyert eddigi eredmények összefoglalásával együtt, mit végül követett ezen zárszavn:

Azonban felhívom még öröket arra, hogy nem csak az említett kérdések megoldása, de egyletünk gyűjteményének gyarapítása érdekében is ne dobjanak jövőre félre — ha véletlenül rá találnak — bár mily igénytelennek látszó kő, vagy csont darabot, mely leleteken emberi kéznek műve felfedezhető, sem pedig legkisebb cserép részletet sem, mert lehet ezen tárgyak között olyan is, melyen igen lényeges adatot fedezhetnek fel szaktudósaink tanulmányuk tárgyára vonatkozót.

Végül még csak annyit említek, hogy ha jelen szerény magyarázatom s az általam mintelt szak iránt érdeklődést kelthetett, biztosan remélhetném, hogy mai megjelenésünk nem mosódik emlékökből a felhívásom nem leend csak elhangzott szó, mert ez esetben a telep, valamint a szomszéd telepek és vidék igen tisztelt lelkes közönsége mielőbb becses adományaikkal gazdagítanák társulatunk gyűjteményét. Igen óhajtom, hogy ez így legyen!

A magyarság és az oláh incolatus Hunyadban.

(Fölolvasta a választmány 1880. deczember 1-én Déván tartott ülésében)

Dr. Sólyom-Fekete Ferencztől.

Bármily magasan üljön is valaki az igaztalanság paripáján, ha arról idejekorán és önként le nem száll: leszállítatik vagy kiméletlenül ledobatik. Ez igazság tudatára mi magyarok, istennek bála, szintén jó régen reájöttünk. Legszebb ős- és ujabb regéinket a maguk értékökre törekszünk visszavinni. Habár az igazság kutatása, főleg a régmultakra menve, nem könnyű dolog.

Román polgártársaink egynémelyike — mert köztük is már igen sokan magasb álláspontra helyezkedtek — gyönyörüséget talál a mesékben; adatok után fáradozni rest, e helyett falmadozik és költ.

Ily költemény, szerintem is, azon állítás, hogy a Hunyad vármegyében mostanság találtató románok elődei szakadatlan sorban és Traján ideje óta mindig itt laktak volna. Hogy tehát e földnek ősibb lakosai lennének, mint teszem a magyarok. Ilyen költemény továbbá, mintha Erdélyben és itt Hunyadban a sejdelmek, a reformatio erőszakoskodva hajtották volna a románságot a magyarizálás jármába. Megszünvén azonban amaz állitólagos hajtó erő, csupán a főlerőszakolt magyar nevek maradtak volna fön napjainkig; mely nevekből igaztalanul folyna a szóbeszéd hunyadmegyei eloláhosodott magyarokról.

Ez alkalommal nem kívánok hosszas felolvasást tartani, sem a rendelkezésemre álló s vonatkozó minden adatot kimeríteni. Csupán gyűjteményemből mutatok be néhány oklevelet eredetiben vagy általam vett másolatban. Levonom egyszersmind belőlük a kinálkozó tanulságokat.

Évek óta kutatók történelmi becsü oklevelek után itt Hunyadban. El merem mondani, hogy egyetlen adatra sem találtam, mely azt bizonyítaná, hogy magyarok tömegesen — mi jól megjegyzendő — telepítettek volna azon hunyadmegyei helyekre, hol öket az okmányok tömegesen tüntetik föl. Ebből talán önkényt következik, hogy ama helyekre telepedésök megelőzte azt a korszakot, melyből reánk oklevelek maradtak. Ezzel ellentétben magam is sok okmányt mutathatok föl, melyek a románságot — vagy történelmi kútfőinkben közérvényű elnevezéssel — az oláhságot telepedésben, folytonos mozgás, folytonos bevándorlásban tüntetik föl. E telepedés, e mozgás nyomai a XIII. századtól kezdve lenyulnak a XVII. század végeig.

Ine 1360. évből egy okmány (1). Érdekes nevek: Štoyan Bolyen, Musana, Balata, Bay, Surs, Nan, Kozta; aztán Sarachenus antiquus, Prodan rufus, Roman filius Chomak, Michael filius Guja, Dan, Koztantin, Balk, Baja, Buz, Zampa, Zombur, Dragomir, Baszarab longus, Myk, Murk stb. Ezen ítéletlevél Nyires és Reketyes falva iránt folyt pört tárgyazza. Maguk felek mondják és bizonyittatják, hogy e két falut »nova plantatio« címén szerezték; az okmány kitételevel élve: »ex novo plantassent et condescendissent.«

Itt van egy másik oklevél (2) 1380-ból. Ez azt bizonyítja, hogy a nyiresi plantatio tovább terjeszkedik. Nagy Lajos királyunk adományoz »Stoyan filius Mosina de Nyres kenezius olachorum de districtu castri Hathzak« részére »quasdam terras vacuas et habitatoribus admodum destitutas, unam videlicet Polonycza vocatam, penes rivulum Chernysmara in districtu de Hunyad habitam, et alteram Bobochmezeu appellatam iuxta fluvium Charnavyzy nuncupatum in dicto districtu Hathzak existentem.« Adományozza pedig e birtokokat »ne caedem in desertis constitutae vacuae ulterius permaneant, sed potius inhabitantium copia decorentur.«

Hogy az oláhság csakugyan mind nagyobb és ugyanabban mérvékenben özönlött be és szállotta meg a háboruk viharai által elsöpört régi lakosság üresen maradt lakhelyeit, és így az az által használt hely-, folyó- és dülőneveket is saját idiomjához alakította: meggyőz egy kis összevetés az imént ösmertetett, Nagy Lajos királyunk által kiállított adománylevél és a mindenjárt ismer-

tetendő okmány között. Ugyanis Nagy Lajos idejében 1380. évben Charnavýzű folyó említették, kétségtelenül a mai Cserna; ellenben László erdélyi vajdának a pestesi nemes nemzetseg részére 1302-ben kiállított ítéletlevelében a Cserna folyó űsi magyar nevén »fluvius Egrug« (Egrögy, Egerügy) említették. Csalhatatlan bizonyítéka levén ez annak, hogy még 1302-ben erőteljes, számos vala itt a magyarság; mig 80 ével később a folytonos oláhbevándorlás a magyar hely- és folyóneveket kiszorítva, másokat teszen közhasználatuakká.

László vajdának jeleztem ítéletlevele (3), melyet én Cserna-Kereszturon Csanády István ur levelei közül mentettem meg az elpusztulástól, megbecsülhetetlen adatokat őrzött meg számunkra. Világos ebből többek közt, hogy a mai Hunyadban a magyarság hét várhoz volt beosztva, ¹⁾ miut megannyi külön nemzetseg. Az oklevél idevágó szavai: »comprobaverunt testibus, nobilibus, praedialibus et de qualibet cognatione provincialium septem castrorum.« Mely »Septem castrorum« itt semmiképpen nem vonatkozhatik szász polgártársaink »septem castra« által borított földére. Ugyanis ezen szóban levő ítéletlevél világosan csak Hunyadmegyére vonatkozik, hunyadmegyei két nemzetseg pörét dönti el, mely nemzetsegek bizonzára nem esküdtek a szászok hét várához tartozó nemes felekkel, mert azok nem lehettek comprovincialis nemes felek, és így eskütársakul sem szolgálhattak volna oly kérdésnél, milyen az, hogy Kereszturon és Pestesen bizonyos föld melyik pörös felet illetné jogosan.

A pörben állott két cognatio, egyik Alpestesen: Batiz comes és vérsége, nevezetesen Chanad Ebés fia, Týborcz, Loránd, János, Cherke; Péter Szerekcs fia; Péter és Pál Bán fiai; János Tamás fia; Bálint és Bács (Baas) Bork fiai; Bálint és Pál Zene fiai; Dok és András; Lőrincz György fia; Pál, Mýko és Csaba Márton fiai; Demeter és Miklós Igech fiai; András és Domonkos János fiai; és végre Farkas Pál fia. Másik pörös fél Kereszturon: Domonkos Romanus fia; Telök, Mihály, András, Jan vagy Jank és Egyed István fiai; István Pál fia.

¹⁾ Lásd ezen és még több más pontra vonatkozólag vitámat Tóth Lászlóval a »Hunyad« című hetilap 1881. évi folyamának 5., 10. és 11. számaiban.

Nemde a Batiz és Bács, kiknek nevét két község tartja fönn jelenleg is Hunyadban, a Pestestől nem messze eső Batiz és Bácsi ; továbbá az Ebes, Cherke, Szerekcs, Zene, Igech, Mýko, Csaba nevek 1302-ben nem az erdélyi fejedelmek, nem a reformatio által fôleröszakoltak ! Ide járul még, hogy ez ősmagyar zamatu nevek viselői Alpestesen első foglalásu, ősi birtokukra hivatkoznak ; mert ki a magyar jogéletben jártas, az tudja, hogy oklevelünk korában a »possessio haereditaria de Pestus« azt jelentette. Éppen mint Fölpestesen a Makray család őse Gecze első megszállásból birja falvait, melyeket Róbert Károly királyunk egy levele 1329-ből sorol föl iwigén : Nagypestös — a mai Fölpestes, Középtelek — a mai Zsoszán, Nándor és Ölyves-Saagh — a mai Nándorválya.

Visszatérve Alpestesre, még többet is mond amaz oklevél arra nézve, hogy a mai Keresztur és Alpestes összállású magyar helységek valának. Igy a pörös birtok határolásában említetik az Egerügy solyón kívül : »Barmachbalit« — »Bárvigága« — »Birch« dülő. Továbbá Alpestes temploma »Minden szentek« védnöki nevére volt fölszentelve, mely templom IV. László király alatti zavargások idején dulást szenvedett.

Megtartotta Alpestes lakossága magyar nemzetiségét a későbbi századokban is. Itt van 1488-ból egy okmány, (4) mely szerint Csanády Pál és Péter testvérek hozományul több darab földet adnak Katalin nővéröknek. A földek körülírásában : »Azalo« — »Ördög martja« — »Macskoló« — »Hidegkút« — »Patakszorosa« dülőnevek jönnek elő. Keresztfuri Furka család érdekében 1496-ban Thelegdi István erdélyi alvajda örökesketést eszközöt, melyről a gyula-fehérvári káptalan levele (5) Alpestes fölesketett nemesei között sorolja föl : Pestesi Zakariás alispánt, Csanády Benedeket, Török Pétert, Boythory Antalt, Bodor Benedeket, Bodor Barnabást, Byro Mátét, Lőrinczy Benedeket, Fekete Fábiánt és Fekete Ferenczet, Kerek Ferenczet stb.

Ennyivel beéri tán a brassói »Gazeta« dévai tudós levelezője, Cassiu barátunk is, ki gaz ámitónak nyilvánított mindenkit, ha nem hiszi el : miszerint többek között Alpestesen a magyar családneveket az erdélyi fejedelmek és a reformatio eröszakolták legyen föl ; jóllehet ott soha tősgyökeres magyarság nem lett

volna a lakosság zöme, hanem Trajánnal bejött római gyarmatosok utóda.

De kövessük tovább a fonalat. Az alpestesi vérség pöréről szóló levél bizonyossá tehet mindenkit, hogy Hunyadmegye területén hét királyvárhoz tartozott a magyar praedialis nemes lakosság. E várak lehettek, mert öket teljes bizonysággal kinyomoznám még nem sikerült, Maros-Ilye, Déva, Hunyad, Hátszeg és a régi Város a Maros folyó balpartján ; hogy a jobbparton Gyógy, Arany és Solymos községekben vagy ezek környékén szintén kellett lenni királyváraknak és ezek szolgálatára rendelt tömeges magyar lakosságnak : azt a helynevek tüsgyökeres magyar hangzása, melyet a később odatelepült oláhi lakosság sem birt teljesen elfordítani, mutatja. Ott fekszik az emlitetteken kívül : Nagyág, Veremága, eloláhosodott mai hangzásában Vormága, Haró, Kéménd, Bán-patak, Folth, Rápolt, Bábolna, Homorod, Almás, Renget, Tekerő, Balsa ; ott van továbbá Csökmő, mint valószínűleg a mostani Csigmót nevezi Mátyás királyunk adománylevele (6) Illyei Dénes erdélyi alvajda részére 1462. évből. Ugyanazon levélben Thewrek falu adományozása is foglaltatván. Mi azért érdekes, mert a török nyelven völgyeszorost jelentő Csigmó, magyarosan Csökmő, mellett jött elő Török is.

Lejebb Maros-Sólymos közelében szintén egész csoport eltűnt magyar nevű faluval találkozunk az oklevelekben. Igy a Kaján patak torkolata körül — a Makray család irományaiból lemásolt és fönnebb már emlitettem okmány — megnevezi : Besén — mai Besán, Kiskaján, Kajántő, Kajánfű, Tatamérháza, Hoszsuliget — a mai Szuliget — faluneveket. S valjon nem épen ezen Hosszu-Liget vagy liget helyén feküdt táborúban keltezve Nagy Lajos király a fönnebb tárgyalt oklevelet : »Datum in castro nostro Lygeth.« Hogy Maros-Ilye szintén királyárral birt, azt hajdani castellanusainak gyéren fönmaradt neveiből tudjuk. De körülle első foglaláskori magyarság is tanyázott. Innen még az 1819—20. évi conscriptio is Maros-Ilyón »székely örökségek«-et talált. Mi alatt átvitt értelemben első megszálláshóból credit birtokat kell keresnünk ; mert az összeirők ami kitétellel hitték legjobban kifejezhetni a descensus jogán alapuló birtokot, épen ugy, miként a Székelyföldön, hol adományozás nem volt.

Déva város nevezetes központ, királyvár vala történelmünk első szakaitól kezdve. Elég egy pillantást vennünk még jelenleg is a Dévát környező lakosságra, hogy belássuk, miszerint e lakosság nagy mértékben van vegyülve magyar vérrel. A közelben fekvő községek túlnyomólag szintén magyarhangzású nevezettel birtak. Barcsay Ákos fejedelem által kiállított egy nemeslevélben a mai Vulcsesd p. o. Völcsed, Kaun pedig Kony. Bizonyára a késsőbbi oláhság nyelve nem birta kiejteni a Völcsed és Kony nevet, mely utóbbi gyökszava lehet a most is használatos »konya« jelző szavunknak; avagy egyjelentőségű a török sator-kohn, kon-akszóval, és így a régi magyar nyelvben ugyanoly értelemben vettet-hetett.

Vajda-Hunyad királyi vár és birtok volt jóval a Hunyadiak előtt. Nádasdi László (7) erdélyi alvajda 1414-ben reáparancsol Vaÿkra, ki nem lehetett más, mint Hunyadi János atya, és kit nevezett alvajda »Egregio viro Waÿk militi de Hunyad« címezéssel szólított meg; ezen Waÿkra tehát reáparancsol az alvajda, hogy hagyjon fel a vár népei elleni sanyargatásokkal — »per quod ipsi a districtu castri domini nostri Regis alienarentur et desolarentur.«

Ez okmány mellesleg megjegyezte, Hunyadi János családi viszonyainak ösmeretetéséhez is szolgáltat egy adatot; bizonyítja továbbá, hogy Zsigmond királynak a Hunyadvár adományozásáról kiállított 1409-ki oklevele Fejérnél csak igéret maradt.

Ha ezen királyi vár, az ōs Hunyad környékén egy kis szemlét tartunk, azonnal meggyőződünk, hogy bizony Hunyadot is környezte tösgyökeres magyarság. A két Pestest nem is említve, imre 1295. évből egy hártyadarabra írt oklevél (8). Tárgyazza Both-ur a mai elfordított nevű Bujtur-község nemesei közt eszközült osztályt. A törvényes bizonysság: László mester Miklós fia, Déva várának castellanusa és hunyadi főispán, továbbá István Csanád fia és Mihály Bencse fia, mindenketten pestesiek és szolgarírák. Az osztályos vérség soraiban előjön Forgach, Bartalos stb. név. Aztán Hunyad körül van Zalasd, Rákosd, Hasdad, mai rossz néven Hosdáth. Mely utóbbi községben az oklevelek jóval Hunyadi János szereplése előtt, p. o. 1412-ben, magyarságot bizo-

nyitnak. Aligha nem tévedés tehát azt hinni, hogy Haslador valamelyik Hunyadi telepitette volna be magyarokkal.

Hátszeg egy tekintet alá esik Hunyaddal. Hátszegről hasonlókép minden oklevél ugy szól, mint királybirtokról. Az állitatik, hogy Hátszeg vidéke lett volna többek között az, melyen a románság Traján óta folytonosan élt és lakott volna. Bizonyítva természetesen semmi sincs. Én okleveleimből hajlandó vagyok azt hinni, hogy az oláhság, kenézeinek és vajdának vezérlete alatt, Hátszeg vidékére is lassaukint szivárgott és telepedett át, jóval a magyar honsoglalás után. Vegyük a helyneveket. A Kendeffy család iratai között 1458-ban előjön »Ewrek« possessio, mi később a mai Urikká ferdült. Vagyis előbb volt magyar, mint oláh. Ulászló 1493-iki adománylevelében több szántóföldet és rétséget sorol föl; ezek között »Mwrylowar et Nyakmezew« hívja föl figyelmünket, melyekről az adománylevél írja: »quae quidem prata atque terras quidam diluvio surry Syl appellati interfluit.« Bizonyos eszerint, hogy 1493-ban Nyakmező lakatlan rétség vala. Napjainkban ott találjuk Kimpulujnyág oláh falut. És erről mondta egy tudós román hazánkba, hogy ott valami Negu vagy Neagu nevű vitéz római neve lehet megörökítve! Pedig az oklevél kétségtelenül kell hogy tégye, miszerint azt az 1493-ban még rétséget később szállhatta meg oláh lakossága, és átvette vagy átsordította a Nyakmező nevet saját nyelvén »Kimpului-Nyág« ékes elnevezésre.

Nagyon sok más hely- és községnak mhetünk még igy nyomára. E helyütt még csak a következő adattal szolgálok. Egy 1495-ben kelt határjárási okmány Füzecs, ma helytelenül Füzesd, Galacz és Puj-Ponor határára vonatkozik. Ily helynevek említetnek: Füzecspatak, Dióspatak, Szamárospatak, Balogviz, Fejérkö-hegy, nyires vapa, Szilsahatár, Oroszlányhegy stb. Ugyanott előjön Culme, Dumbravicza, Ponorics stb. Először is tehát a határjárók nem magyarizálták a neveket, hanem adták, miként találták. De továbbá a magyar elnevezések Füzecs és Galacz határán, az oláh nevek Puj és Ponor határán fordultak elő. Más szavakkal: 1495-ben Füzecs és Galacz még tuluyomólag magyar közlakossággal birhatott, a tiszta oláh Puj és Ponorral szemben, melyek adományozási üdejét egyes kenézeknek a Hunyadiak korán tul

nem sokkal kell keresnünk. Miként ezt a Hunyadi Mátyás nova donatioi fogják igazolni.

A hetedik, vagyis Város, a mai Szászváros várara és környékére kiterjeszkedni most nem kívánok. Itt számos tudósaink sokat hoztak és hoznak napfénkre, ha mindenki szempontból kiindulva is.

Minden nagyjából odavetett vonások az Árpád- és Végyesházi uralkodóink idejéből, egészen más fogalmat adhatnak talán azon állás felől, melyet a mostani Hunyadmegye virányain a magyarság elfoglalt. És ezen vonások is bebizonyíthatják tám, hogy nekünk magyaroknak itt sok keresni és tisztázni valónk van. A mivel távolról sem mondom, hogy hasonló föladat nem vár pl. román polgártársainkra is, saját nemzetiségeket illetőleg. De éppen azért vessünk vállat vállboz. A szép eredmény közös és mindenjáunké leszen.

Ha nem állunk elé minden lépten egy-egy mesével; ha multunkat lehetőleg felderítjük: bigyék el, mindenki több becsülést és türelmet fogunk egymás iránt kebbleinkben táplálni.

Magyarokul be fogjuk látni, hogy nemzeti fejedelmeink, főpapjaink és birtokos elődeink kényszerítve voltak a telepedők befogadására, és ezzel hasznos dolgot miveltek. A betelepült más nemzetiségi lakosság igen soká együtt osztottott jó- és roszban a magyarral. Ha otthonukat betörő ellenség fenyegette, együtt dobbant fül szívök; együtt siettek határaik megrédésére s együtt aratták a babért; s együtt vették el a harczi dicsőség jutalmát. Mert hiszen hány oláh kenéz, hány oláh vitéz kapott magyar nemességet, kiterjedt uradalmaikat! Nem is fizettek húlátlansággal.

Egy későbbi áldástalan korszak zavart össze hennünket. De éppen azért szent kötelességünk tisztázni a multakat.

O k i r a t o k.

1.

Péter erdélyi alvajda és hátszegi várnagy ítéletlevelc 1360. évi junius 2-ról keltezve. Myk, a Murk fia, az iránt emel manasz Stoyan és Bolyen Musana fia, — továbbá Balata, Bay, Surs és Nan Koszta unokái s a többi rokonai ellen, hogy ezek az öt jogosan megillető s a hátszegi kerületben fekvő Reketyét és Nyírest elfoglalták és bitorolják. Alperes felek mondják és a jelenlevű fülesküdt kenézek által bizonyítatják, hogy a két falut új telepedés czimén birják. Mire azok birtokában hagyatnak.

Nos Petrus viceuoyuoda Transsiluanus et Castellanus de Hatzak Significamus tenore presencium quibus expedit universis, Quodcum nos demandato domini nostri Regis Magnifico viro domino dyonisio Woyode Transsiluano et Comiti de Zonuk domino nostro literatorie dato vice persone ipsius domini nostri woyode vniuersitati keneziorum et alterius huius status et condicionis hominibus de districtu Hatzak, pro ipsorum Juribus restaurandis, ad feriam quartam proximam post festum Penthecostes proxime nunc preteritum, Congregacionem generalem, ac de medio communitatis ipsorum viros ydoneos et fide dignos, vide- lizet de kenezys duodecim, ex sacerdotibus sex, et similiter sex ex olahys populans, infra declaratos pro Juratis assessoribus nobis deputari fecissemus, Tandem ipso termino congregacionis nostro occurrente nobis, vacum eisdem Juratis nostris assessoribus ac alijs huius status et condicionis hominibus ipsius districtus Hatzak, in eadem villa Hatzak pro Tribunal sedentibus causalesque processus quoslibet litigancium recto Tramite Juris dimicentibus, Myk filius Murk de medio aliorum causidicorum consurgendo proposuit eomodo quod Stoyan et Bolyen fily Musana, Balata Bay Surs et Nan nepotes Koztha cum fratribus et consanguineis suis Possessiones Reketya et Nyres nuncupatas, in eodem districtu de Hatzak existentes ipsum Jure Kenezyatus de Jure concernentes, occupassent, et detinerent occupatas in priudicium sui Juris et derogamen cuius vellet ab eisdem Jure exposcente, Quo auditio prenominati Stoyan et Bolyen fily Musana, Balata

Bay Surs et Nan nepotes Kozta ceterique fratres et consanguinei ipsorum exurgendo responderunt ex aduerso, Quod prenominationam Reketya ipse Kozta avus predictorum Balata Bay Surs et Nan ac parens ipsorum cum Juuamine ipsius Musana parentis predictorum Stoyan et Bolyen . . . noue plantacionis modo condescendens . . . Musana . . . duas partes possessionis Reketya sine auxilio et Juuamine ipsius, eandem plantare et conseruare nequissent, in eandem possessionem ad se assumpsissent et beneuole recepissent, Possessionem vero Nyres ipse Musana pater Stoyan et Bolyen prenominatorum cum fratribus suis in vniuersis possessionibus ipsorum habita prius et facta perpetuali diuisione, similiter ex novo plantassent et condescendissent et sic casdem possessiones . . . tenuissent et possedissent, et cide Myk in nullo attinuissent . . . et noticie vniuersorum Juratorum keneziorum et aliorum huius status et condicionis hominum ipsius districtus Hatzak constaret euidenter, Petentes nos ut ydem Jurati assessores et aly Seniores qualem scirent per nos legitime requisiti faterentur ueritatem, Quiquidem Jurati assessores videlicet Sarachenus antiquus, Prodan rufus Roman filius Chomak, Mychael filius Gulyna, Dan de Cholnokus Koztantyn de Zallas, Nan filius Bay, demetrius filius Borbath, Bazarab longus, dusa de domsus Vlad de Gunazsolu (?) Kenezy, Item Petrus Archydiaconus de Oztro, Zampa de Clapatia, Balk de Possana dalk de domsus et dragomyr de Tusta, ecclesiarum sacerdotes olachales Item Thathemirus rufus, Stoyan pityk dictus Jobagiones Nan fily Koztantyn, Baÿa filius Buz de Clapatia, Ladislaus filius Zombur, dragomyr de Zyluas et Myhel Jobagio Bazarab longi, ceterique quamplurimi kenezy seniores et homines olachales populani, ipsi congregacioni nostre adherentes, per nos legitime et de consuetudine ipsius districtus Hatzak, requisiti, responsionem predictorum Stoyan et Bolyen filiorum Musana, quamet Balata, Bay, Surs, et Nan, nepotum ipsius Kozta ac aliorum fratrum corundem corroborantes dictas possessiones Reketya et Nyres eisdem filys Musana, et nepotibus Kozta, eorundemque fratribus, modo superius declarato pertinere, et attinere, ac per antecessores eorundem Modo quo supra plantasse, ad eorum fidem deo debitam fidelitatemque Sacre Chorone Regie, conser-

uandam, pro dicenda veritate, et iusticia, obsoruandam, tacto viuifce Crucis ligno prestitam, vnanimi et concordi testificacione attestantes affirmarunt, Quorum quidem Juratorum et aliorum Seniorum attestacionibus et affirmacionibus factis et perceptis Tum nos, eundem Myk filium Murk, super eo, si ipse in suac propositionis corroboracione aliqua literalia vel exhibere aut contra eorundem Juratorum attestaciones, in aliquo obuiare . . . ut nostro de Jure incumbit officio legitime requisitum habuissemus Tandem ipse Myk filius Murk nulla literalia monumenta, nullumque evidens documentum, exhibere, nec contra attestaciones predictorum Juratorum et Seniorum in aliquo obuiare posse, asseruit, verum quia predicta Possessio Nyres vocata, in toto, Possessio vero Rekethÿa, in duabus partibus, predictis Stoyan et Bolyen, eorumque fratribus, in tercia uero parte dicta Possessio Reketÿa, predictis nepotibus Kozta, simul cum fratribus eorundem modo quo supra legitime pertinere, ex attestacione predictorum Juratorum, et Seniorum comprobate sunt, Ipsaque Myk filius Murk in nullis verborum suorum obstaculis obuiare Valebat, Ideo ex Causis predictis, ipsum Myk indebitam et iniustum acquisitionem fecisse conuincentes, dictas Possessiones Reketÿa, et Nyres, videlicet ipsam Rekethÿam in Tercia parte, predictis, Balata, Bay, Surs et Nan, nepotibus Kozta, cum fratribus predictam vero Possessionem Nyres, simul cum duabus partibus, ipsius ipsius (sic) Possessionis Reketÿa, predictis Stoyan et Bolyen filiis Musana ac eorum Posteritatibus universis Jure Kenezali, prout ipsorum Jus . . . auctoritate nostra Judiciaria, reliquimus, et commisimus, Tenere, possidere, et habere, sive preiudicio Juris alieni, Ipsos in corporali Possessione, earundem duarum villarum relinquentes Datum ak. sexto die ipsius congregacionis nostre prenotate. Anno domini Mmo CCCmo Sexagesimo.

(Hátlapon a pecsét tartó szíjcskája beszűve, de hogy le is lett volna pecsételve az okmány, nyoma nem látszik.

Eredetije keskeny horizzukás hártyán, mely nedvesség által össze-gombásodott több helyen, vagy pedig ovatlan vele bármás következtében helyenként leszűrődött.

Saját gyűjteményemben, Törnya Sándor ajándéká, Allítólag Szent-Királyon kapta.

*Nagy Lajos Király adománylevele 1380. szept. 12-ről kelt
ezut. Nyiresi Stojsán, Mosina fia és az oláhok kenéze kéri magá-
nak adományoztatni a hunyadi vár kerületében fekvő Polonyiccdát
és a hátszegi vár kerületében fekvő Bobocsmezőt, mint elhagyott
és lakatlan területeket, melyeket László erdélyi vajda már ugy is
neki adományozott. A király tekintetbe véve Stojsán hűségét s
eddig tanúsított szolgálatait s bizva igéretében, hogy telepítvénye-
sek fog e birtokra hozni, Bobocsmezőt és Polonyiccdát Stojsánnak
és ürökösinek adományozza.*

*Nos Lodouicus dei gracie Rex Hungarie, Polonie, Dalma-
cie etc. Memorie commendamus per presentes quod Stojan filius
Mosyna de Nyres kenezius olachorum de districtu Castri Hathzak
ad nostre serenitatis veniens presenciam quasdam terras vacuas
et habitatoribus admodum destitutas, unam videlicet Polonycza
vocatam pones riuulum Chernysmara in districtu de Hunyad
habitam, et alterum Bobochmezeu appellatam iuxta fluvium
Charnauyzu nuncupatum in dicto districtu Hathzak existentem,
asserens ipsas per Magnificum virum Ladizlaum Woyuodam Trans-
silvanum mediabitibus suis literis vigorosis sibi condonasse, a no-
bis sibi, et suis Heredibus dari consumari et conferri postulanit.
Nos itaque reconsitis fidelitatibus et seruicys ipsius Stoyan kenezu,
quibus idem nobis iuxta posse studuit et anhelat, complacere,
premissas terras vacuas et desertas ac incolis destitutas modo pre-
misso in dictis districtibus Hathzak et Hunyad habitas Polonycha
et Bobochmezeu nuncupatas, ne eodem in desertis constitutas
vacuo ulterius permaneant, sed pocius inhabitancium copia deco-
rentur, eidem Stoyan kenezio, qui eas populare promisit, et per
eum suis filys ac Heredibus Heredumque suorum successoribus,
cum suis utilitatibus et pertinencys sub suis certis metis et di-
stinctionibus, dedimus contulimus et commisimus ymo datus con-
ferimus et committimus perpetuo possidendas tenendas et inhabi-
tandas. Harum nostrarum testimonio literarum Quas in formam
nostrri priuilegij religi faciemus dum nobis fuerint reportata. Da-*

tum in castro nostro Lygeth seria quarta proxima ante festum Exaltacionis saucie Crucis. Anno domini Mo CCCmo LXXXmo.

(Eredetije hártya. Pecsét vörös vinszsznál az okmány aljára volt nyomva, de most csak nyomai látszanak. Tornya Sándor v.-hunyadi járásbiró tulajdona.)

3.

László erdélyi vajdának Déván 1302. évi ápril hó 16-áról keltezett ítéletlevele, mely szerint Batiz pestesi nemes és vérsége az iránt emelt panaszt, hogy ökkel Domokos Romanus fia, Telük, Mihály, András, Jank és Egyed István fiai és István Pál fia keresztföldi nemesek bizonyos keresztföldi birtoklásában háborgatnak, mely földetük Istvántól a Jank fiától, a Telük, Mihály, András, Jank és Egyed atyjától négy évvel a nagy tatárjárás után vették, de az okmányok egyike a pestesi mindenstek templomában, mely a (IV.) László király idejében kitört zavargások alatt feldulatott, elpusztult; mig a másik a fehérvári káptalan levéltárában elégelt, a zavargások alatt pedig nem volt módjuk új okmányokat szerezni. Miután ezen állítás mellett a hétvárhoz beosztott nemesek közül ötvenen eskütt tettek, László vajda a pestesieknek ítéli oda a pürös birtokot; s hogy senki által se háborgattassanak, kiállítja részükre jelen oklevelet, melyet a fehérvári káptalan is átirat levéltárába 1325. évi május hó 30-án.

Capitulum ecclesie Transsilvanae Omnibus christi fidelibus, presentem paginam inspecturis Salutem in omnium salvatore. Ad universorum noticiam tam presentium quam futurorum harum serie uolumus peruenire. Quod accedentes ad nostram presentiam Chanad filius Ebes, Petrus filius Baas et Benedictus filius Tyburch, nobiles de inferiori Pestus, exhibuerunt nobis quoddam Priuilegium quondam ladislai Wooyvode Transiliuani et Comitis de Zonuk, petentes nos cum instancia ut tenorem eiusdem Priuilegii ad cautelam et maiorem certitudinem nostris litteris Priuilegiis transscribi faceremus et Sigillo nostro communiri. Cuius quidem Priuilegii tenor talis est. Nos ladislaus Wooyvoda Transilvanus et Comes de Zonuk memorie commendantes tenore presencium qui-

bus expedit significamus vniuersis, quod cum nobiles de Pestus, Batiz comes videlicet et cognati sui, Chanad, Tyburcius, lorandus, Johannes Cherke, Petrus filius Scerech, Petrus et Paulus filii Banus, Johannes filius Thome, valentinus et Baas filii Bork, dok et Andreas laurencius filius Georgy, valentinus et Paulus filii Zene, Paulus Myko et Chobo filii Martini, demetrius et Nicolaus filii Igech, Andreas dominicus filii Johannis et farkasius filius Pauli, super terra quam dominicus filius Romanus et cognati sui Theluk videlicet Mychael Andreas Jank et Egidius filii Stephani ac Stephanus filius Pauli de sancta Cruce racione hereditaria eorum scilicet ad villam sancte Crucis pertinentem impediuerant abeisdem, contra eosdem dominicum et cognatos suos memoratos in octauis diei Cynerum comprobare debuissent et prestare sacramentum, sicut eadem terra estimaretur, secundum continentiam litterarum nostrarum exinde confectarum: quarum tenor talis est Nos ladislaus Woyuoda Transsilvanus et comes de Zouuk, Damus pro memoria, quod dominicus filius Romanus vna cum filiis Stephani bone memorie de sancta Cruce, Teluk videlicet Mychaelo Andrea Jank et Egidio, necnon Stephano filio Pauli ac alys cognatis, suis, quandam terram nomine Hereditariam eorundem scilicet ad villam sancte Crucis pertinentem, a nobilibus de Pestus, a Botyz comite Chanad, Tyburcio, lorando, Johanne Cherke Petro filio Zerekch Petro et Paulo filiis Banus, Johanne filio Thome, valentino et Baas filiis Bork, dok Andrea laurencio filio Georgy, valentino et Paulo filiis Zene, Paulo Myko et Chobo filiis Martini, qui in emptione eiusdem terre participes sunt, demetrio et Nicolaus filiis Igech et ab Andrea et dominico filiis Johannis filiis sororis eorundem de Pestus coram hominibus nostris uidelicet comite Andrea et comite Paulo prohibuerunt, tandem ambe partes in figura iudicy pro eadem terra coram nobis personaliter constituti qui dominicus filius Romanus et aly iam dicti contra eosdem de Pestus, taliter proposuerunt: quod Stephanus filius Jan, pater dictorum Theluk, Mychaelis Andree et Egidy sine consevnu et voluntate eorundem illam terram eisdem nobilibus de Pestus vendidissent, tamen adhoc nec litteras Capituli vel Woyvadarum antea existencium, potuerint exhibere, nec nostras, cum quibus eosdem racione dicte terre prohibuissent, comes Botiz et aly predicti ex-

aduerso responderunt, quod candom terram a Stephano sep
 bone memorie quarto anno post magnos Tartaros emiscent et
 empta esset. et super hoc privilegium capituli albensis ecclesie
 Transsilvane illo tempore recepissent, et ab anno illo incipiens
 usque adhuc nec Stephanus filius Jan, nec filii sui neque et Ro
 manus vel dominicus filius eiusdem, nec cognati sui, ipsos nobiles
 prefatos prohibuerint super terra antedicta, sed pacifice et quiete
 possedissent, responderunt etiam quod Privilegium eorundem, per
 turbacionem istius terre Transsilvane tempore Ladislai Regis per
 destructionem eiusdem, fracta ecclesia Omnium sanctorum de Pestus
 de Cista receperint. et sic perditum esset, aliud uero Privilegium
 eorundem, quod fuit in Capitulo antedicto in eadem ecclesia per
 Gyan filium Alardi combustum fuisse, et quod ipsos post hoc
 graviora negocia per Regni turbacionem impediuerint. aliud Pri
 vilegium de Capitulo recipere nequivissent, vnde quia idem domi
 nicus filius Romanus, et filii Stephani sepedicti ac aly cognati
 eorundem, affirmauerunt, quod dictus Stephanus eisdem nobilibus
 uendidisset terram prelibatam, nos eandem causam in hunc mo
 dum duximus iudicandam. quod dicti Botiz comes et aly sepefati
 in octanis diei Cynerum contra eosdem dominicum et filios Ste
 phani sepefatos, testibus quibus eidencioribus poterunt, deboant,
 comprobare. quod in tempore et anno prefixo ab Stephano prelib
 ato empta esset eisdem, et nullus predictorum hominum eisdem
 ratione dicte terre prohibuerit, nec in causam euocasset. et eciam
 Privilegium eorundem sicut prescriptum est amisissent. ex testi
 bus autem qui tunc testificarent, sicut endem terra estimata fuerit,
 per probos viros debent prestare sacramentum, ut terram memo
 ratam a tempore antedicto pacifice et quiete possedissent. contri
 dictione alicuius non obstante, et esset eisdem empta, sicut est
 uperius expressum, datum in deua secunda feria proxima post
 festum Purificationis beate virginis. Adueniente ipso termino
 dicti nobiles de Pestus comprobauerunt contra eisdem testibus
 nobilibus predialibus et de qualibet cognatione provincialium Sep
 tem castrorum existentibus terra autem estimata quinquaginta
 marcis, et quinquaginta nobiles quorum fides indubitate recipi
 poterit prestiterunt sacramentum. quod terra antedicta esset
 empta eisdem. Cuius quidem terre mete sic uadunt. scilicet prima

meta incipiens a fluuiio Egrug uadit ad Barmacha eiusdem machale est vna meta terrea. vnde uadit et exyt ad vnum fwz it super vnam metam terream. et inde uadit superius ad unam metam terream, que est sub una arbore salicis et inde ascendit et uadit iuxta fluuium Almas, et ibi est meta terrea, et ibidem uadit ad eandem almas. et inde per aruigaga. et ibidem terrea meta, et inde terminat ad Baruigaga, et inde ascendit ad vnum byrch, cuius Byrch una pars meridionalis pertinet ad uillam Pestus. Botiz comiti et cognatis suis de eadem. et una pars . . (fil)ys Galus. et inde uadit ad antiquam metam, per quam eadem terra empta est eisdem. et ibi choiunt mete nostre et inde descendit iterum ad almas ad partem meridionalem et transit ultra almas, vbi choiunt Hereditarys corundem. et postea ibidem uadit ad unam metam lapideam. Hereditariam de Pestus predictorum. Nos autem, ut ipsos dicti dominicus et cognati sui non possint ratione dicte terre impedire vel inius uocare et ut eorum heredes heredumque suorum successores pacifice possidere possint et quiete ut in aliquibus curricullis temporum non possint molestari per quempiam eisdem ad huius rei testimonium, perpetuamque firmitatem litteras nostras Priuilegiales concessimus Sigilli nostri munimine roboratas. Datum in deua secunda feria proxima post dominicam Ramispalmarum. Anno domini M.^o CCC.^o secundo. — Nos igitur petcionibus eorundem nobilium iustis et legitimis inclinati, quia ipsum Priuilegium comperimus integrum in carta et Sigillo, non abrasum, non cancellatum, nec in aliqua sui parte uiciatum tenorem eiusdem de uerbo ad uerbum nostris litteris Priuilegialibus transcribi fecimus et Sigillo nostro autentico consignari. Datum feria quinta proxima post festum Pentecostes. Anno domini M.^o CCC.^o XX.^{mo} quinto. Nicolao preposito. Sancto Cantore, Thoma Custode, Paulo archidiacono de vgacha decano ecclesie nostre existentibus.

(Piros szöveg zályemzsinóról függött pecséte leszakadt és elveszett. Eredetije pergamen darabon, melyet egerek vagy emberi kéz rongált meg és lyukgatott ki, miért a szöveg egy kis része elveszett. Saját gyűjteményemben, jelenleg Cs.-Kereszturen lakó Csanádi István levelei közül.)

4.

Vizközi András hunyadi várnagy 1488-ik évben iulius 1-én Barcsán kelt oklevele, mely szerint alpestesi nemesek: Csanádi Pál és Benedek előtte és a szolgabirák előtt megjelenvén, élűszóval kijelentik, miszerint Katalin növéröknek és férjének alpestesi nemes Zerije Antalnak egy telket adományoznak örökbirtokul.

Nos Andreas de Wyzkez castellanus castri Hwnyad comesque, item Valentinus et Petrus de Haro ac Clemens de Kerezthwr Judlium comitatus Hwnyadiensis. Memoriae commendamus, tenore praesentium significantes quibus expedit universis, quod nobiles Paulus Chanad de Alpestes, ac Benedictus frater suus patruelis, personaliter nostram venientes in praesentiam, per eosdem unanimi voluntate, sponte, oraculo viva vocis confessum extitit, pariter et relatum in hunc modum. Quod ipsi amore nobilis dominae Katherinae, sororis scilicet eorum, quam propter certum defectum et privationem unius oculi, ad desponsandam et maritandam propter grandes huiusmodi suos defectus non habuissent facultates; ideo ipsi praemisso defectu annotatae dominae Katharinac quam ex amicabili dispositione certorum Nobilium de dicta Alpestes, nobili Anthonio Zerrye de eadem nuptui in consortem legitimam associassent, erga eosdem gratum figentes respectum, ut ipsi et eorum posteritas successivis temporibus valeant gratulari, in portionibus eorum possessionariis participes effecissent, eisdem dominae Katherinae sorori ac Anthonio Zerrye genero ipsorumque haeredibus unum fundum Curiae simulcum orto, cuius iuxta ortus ex parte dicti Pauli Chanad quoddam vulgariter azalo vocatur contineret, ex alia vero parte, scilicet oriente, quaedam salix et pruna arboris esset procreata; item ad eundem fundum Curiae quasdam terras arabiles, quarum prima terra arabilis, quae vadit et tendit ad ewrdeg marthya ex una, cum alia vero fine ad Machkalo; item secundum medium iuger terrae, penes fontem hydegkwth appellatum, et tertium supra kapwfely, quartum in patakzorosa, quintumque et ultimum unum iuger fenile ante Oradwan existentes habitae, aliisque cunctis suis utilitatibus: siluis, nemoribus, vincis locisque vinearum, aquis, fluviis et generaliter qua-

rumlibet utilitatum integratibus ad dictum fundum Curiae de iure spectantibus, ac eo iure, quo iidem eandem tenuissent et possedissent, dedissent, donassent et contulissent, immo dederunt, donauerunt iure perpetuo et irrevocabiliter tenendas, possidendas pariter et habendas in filios filiorum, coram nobis; nullum ius nullamve iuris proprietatem sibipsis reservantes, sed eandem penitus et in toto in dictos dominam Katherinam sororem ac Anthoniū Zerrye generum ipsorumque posteritates transferendo, vigore et testimonio praesentium mediantibus. Datum in Barcha feria tertia proxima videlicet in vigilia festi visitationis beatae Mariae virginis, anno domini millesimo quadringentesimo octuagesimo octavo.

(Eredetije hosszukás hártján. Pecsét nyomai nem látszanak. A cs.-kereszturi Csauádi család levelei közül, jeleuleg saját gyűjteményben.)

5.

Thelegdi István erdélyi alvajdának Kolozsváron 1496. évi február hú 16-án kelt s a fehérvari káptalanhoz intézett levele, melyben előadatik, hogy kereszturi nemesek: Gáspár, néh. Furka Márton fia, Balázs és Lörincz, néh. Furka Miklós fiai Kereszturt és mindkét Boost eddig háboritatlanul birták, de okmányaik a törekök támadásai és más okok miatt elvesztek, s most az iránt folyamodnak, hogy igaz jogaikat megvédje. Felhívja tehát Thelegdi a fehérvari káptalant, hogy nevezettek érdekében örök esketést eszközöljön. A káptalan megbizottja Mihály pap Bácsi Istvánnal, az alvajda képviselőjével, a helyszínre megidézett nagyszámu nemeséget eskü alatt kihallgatják; s miután mindenjájoknak egyezü vallomásából kiderül, hogy kérvényezük s elüdeik az emlitett birtokokat háboritlanul birták mindaddig, mig okmányaik el nem vesztek, a káptalan a vallomásokat örök emlékezetül saját pecsétjével megerősítve kiadja.

Capitulum Ecclesie Albensis Transsiluane Omnibus christifidelibus Presentibus et futuris, Presens Scriptum inspecturis Salutem in omnium Saluatorem, Ad universorum noticiam Harum serie volumus peruenire, quod Nos Literas Egregyi Stephani de Thelegd, Vicewayüode Transsiluani Inquisitorias, nobis Amica-

biliter Loquentes et directas, Honore quo decuit accepimus in Hec verba Stephanus de Thelegd Vicewaÿuoda Transsiluanus suis Reuerendis Capitulo Eclesie Albensis Transsiluane, Amiciciam paratam cum honore, dicitur nobis in personis Nobilium Gasparis filij condam Martini Fwrka de Kerezthwr et Blasy ac Laurencij filij condam Nicolai similiter Fwrka de eadem Kerezthwr, quod quia pociores Litere et literalia Instrumenta dictorum exponencium, factum directe medietatis possessionis Kerezthwr et utrarumque Boos in Comitatu Hvnÿadiensi existencium et habitarum, tangencia et concernencia, tam per incursus Infidelium Turcorum, quam alÿs ex causis, ab ipsis exponentibus deperdite forent et alienate, Hec tamen et Id vt ipsi exponentes, ab olim in pacifico dominio medietatum dictarum possessionum Kerezthwr et vtrarumque Boos perstitissent persisterentque eciam modo, fere vniuersis et singulis vicinis et commetaneis Earundem possessionum Kerezthwr et vtrarumque Boos, Nobilibusque comprouincialibus dicti Comitatus Hvnÿadiensis constaret euidenter, Quorum fassionibus ipsi exponentes plurimum forent necessarÿ, Super quo vestram Amiciciam presentibus petimus diligenter, quatenus vestrum mittatis hominem pro testimonio fidedignum, Quo presente petrus de Bach aut Stephanus de eadem vel Emericus de Bathÿz sin Jacobus de eadem sew Franciscus Kerek de pesthes siue Johannes magnus de eadem, Alÿs absentibus, Homo noster Ad facies prescripte possessionis Kerezthwr accedendo, prefatosque vniuersos vicinos et commetaneos eiusdem possessionis Kerezthwr, Nobilesque comprouinciales dicti Comitatus Hvnÿadiensis, Illac insimul et Ad vnum locum Conueniri et congregari facere debeat Quos illac, Ad Id, serie presencium accedere Jubemus Ac eosdem, Ad fidem eorum deo debitam Coram nostro Homine et vestro testimonio Tacto dominice Crucis signo prestandam, qualis ipsis de premissis constat sew constare possit veritatis certitudo fateri et attestari facere teneamini, Vosque ad fassionem dictorum nostri hominis et vestri testimonij superinde vobis fiendam, ipsis exponentibus, Literas vestras necessarias dare et concedere velitis, communii Justicia suadente, Cauentes tamen ne fraus aut dolus in hac parte oriatur aliqualis, Secus causa communis Justicie non facturi, presentibus perfectis exhibenti restitutis, Datum in

Coloswar in festo Beate dorothée Virginis et martyris, Anno domini Millesimo Quadringentesimo Nonagesimo Sexto. Nos igitur Amicabilibus petitionibus eiusdem Stephani de Thelegd vicewaÿ- uode nostrum gratum prebentes assensum, unacum prefato Stephano de Bachÿ, homine suo vicewayuodali, nostrum hominem videlicet discretum Michaelem presbyterum Capellanum venerabilis domini Mathei Archidiaconi Wgochensis Socÿque, et con Canonici fratris nostri, Ad premissa suomodo peragenda, nostro pro testimonio transmisimus fidedignum. Qui tandem exinde Ad Nos reuersi, consona voce Nobis retulerunt Eomodo, Quomodo ipsi feria tercia proxima post festum Sancte et Individue Trinitatis nunc Transactum Ad faciem prescripte possessionis Kerezthwr accedentes, prefatosque universos vicinos et commetaneos eiusdem possessionis Kerezthwr, Nobilesque comprouinciales dicti Comitatus Hwnÿadiensis illac insimul et Ad vnum locum comueniri et congregari facientes, Quos illac Ad Id, Serie earundem literarum vestrarum accedere Jussistis, Eosdem Ad fidem eorum deo debitam Coram se, tacto dominice Crucis Signo, prestitam, qualis ipsis de premissis constat sew constare possit veritatis certitudo, fateri et attestari fecissent Quorum primi videlicet prefati vicini et commetanei dicte possessionis Kerezthwr, puta Nobiles Acacius de Barcha et Andreas de eadem confessi fuissent, quod ab eo tempore quo ipsi huma (.....) irent semper et sci- rent prelibatos Gasparem Blasium et Laurencium Fwrka de Kerezthwr perstitisse in pacifico dominio equalium medietatum prescriptarumque possessionis Kerezthwr et vtriusque Boos (.....) um octaua parte, Et unquam propterea litem vllam fuisse subor tam, nisi postquam quedam litere et literalia Instrumenta in manus quorundam aliorum Nobilium de eadem Kerezthwr deuenissent propterea Gregorius (T) hom (as) et Stephanus de Kysbarcha deposuissent se audisse ab eorum Genitoribus ac scire eciam per se Nobiles .. dam Nicolaum et Martinum Fwrka de Kerezthwr ac eorum heredes Gasparem scilicet necnon Blasium et Laurencium predictos (....) in pacifico dominio dictarum medietatum possessionum predictarum dempta octaua eius parte (...) liter perstitisse, Item Andreas pethew Thomas Michael Emericus David Johannes similiter Pethew de Rakosd Johannes Mathefy

Michael Barla Stephanus dauid Johannes Farkas petrus Barla Georgius similiter Farkas ac Ambrosius de eadem Rakosd, Item Hercz et Balk kenez.. nobilitati de Almas deposuissent post sese singillatim sicuti annotati Acacius et Andreas de Barcha, necnon Johannes Hathzakÿ, petrus Kenezius de Also Arkhÿ, Brathÿa et Johannes de Felsew Arkhÿ, petrus de Dedach, Dionisius Zthrÿgÿ, Mauricius de Zenth Imreh, Valentinus, petrus, Benedictus et Emericus de Bachÿ, Mathias Zabo Demetrius ac Blasius de Zenthgewrgh, Jacobus Bathÿz Michael et Georgius de Bathÿzfalwa Emericus de Losad fassi fuissent eodemmodo sicut prefati Acacius et Andreas de Barcha. Ceterum Georgius de Boÿthor Vice Comes dicti Comitatus Hwnyadiensis Ac Valentinus de eadem, Johannes de Zalasd Ladislaus de Felpesthes petrus Mathias Lewstathius de eadem Item Zakarias de pesthes similiter Vice Comes Comitatus predicti, Benedictus Chanadÿ, Briccius, Clemens Zeik necnon petrus Therewk Georgius Magnus, Anthonus Boÿthorÿ, Benedictus Barnabas Bodor, Matheus Býro, Ambrosius, Franciscus, Anthonius Zerÿe, Benedictus Lewrÿnczÿ, Fabianus, Franciscus Feketho et alter Franciscus Kerek de eadem pesthes deposuissent sicuti Aunotati Acacius et Andreas de Barcha. Item Johannes Magnus de dicta pesthes dixisset se et vidisse et nouisse predecessores ipsorum Gasparis Blasÿ et Laurencÿ Fwrka puta Fabianum Thormas, Lewstathium Býro, Nicolaum Magnum alterum Nicolaum Juniores Georgium et Martinum, progeniem scilicet Fwrka, fortassis bene vsque Ad tres gradus successionis qui semper fuissent in pacifico dominio et possessione earundem medictatum possessionum predictarum, Demum Albertus pethew de Hosdath retulisset Genitorem suum fuisse in etate plusquam Centum Annorum, Ac se replicatis vicibus audiuisse ab ore ipsius, Quod parentes prefatorum Gasparis, Blasÿ et Laurencÿ Fwrka de Kerezthwr fuerint boni Nobiles obtinentes equalem medietatem dictarum possessionum Kerezthwr et vtriusque Boos, dempta octaua parte prenotata, Anthonius pethew et Johannes de eadem Hosdath similimodo fassi fuissent, Item Demetrius Kopaz Johannes Ac dionisius de Wad retulissent per omnia sicut Acacius et Andreas de Barcha, Item consequenter Nobiles comprouinciales puta Johannes et Nicolaus de

Rýwsor, Michael de Thompa Blasius filius eius, Stephanus de pwly, Bwnye de Maczesd, dan, Kende ac Lwpsa de Zachchel, Johannes Karol, alter Johannes de pesthýen necnon petrus Ac Johannes de Zentpetherfalwa, Wolk de Boýesd et Stephanus Losadý de Zazwaras prestito Juramento post sese examinati confessi fuissent et attestati, tum ab eorum parentibus se audiuisse, tum eciam per se bene scire quod Annotati Gaspar Blasius et Lauren- cius Fwrka ac eorum progenitores semper et Abantiquo in paci- fico domínio et possessione Earundem medietatum prescriptarum possessionum Kerezthwr et vtriusque Boos inuiolabiliter steterunt, dempta tantummodo earum medietatum parte octaua prenotata, quodque nunquam audiuisserunt litem vllam Superinde fore subor- tam, preterquam Eam, quam nunc ýdem Gaspar Blasius et Lau- rencius Fwrka per quosdam alios Nobiles de dicta Kerezthwr, Inventis quibusdam literis, agitarentur, Habitaque memoratorum Stephani de Bachy, Hominis vicewaÿuodalis et Michaelis presbý- teri, nostri testimony, fide digna Relacione, Nos, Ad Amicabilem petitionem prefati Egregy Stephani de Thelegd vicewaÿuode, Super premissis fassionibus et attestacionibus memoratorum vici- norum et commetaneorum pretacte possessionis Kerezthwr Ac vtriusque Boos, Nobiliumque comprouincialium prefatj Comitatus Hwnyadiensis, in perpetuam earundem fassionum et Attestacio- num memoriam, presentes literas nostras privilegiales, pendentis et autentici Sigilli nostri munimine roboratas, Eisdem Gaspar Blasio et Laurencio Fwrka de Kerezthwr, Jurium suorum ad con- seruacionem, duximus concedendas, communi Justicia suadente, Datum octauo die diei fassionum et Attestacionum prenotatarum, Anno domini superius memorabilibus, Dominis Mats (.....) anne Cantore, Michaele Custode absentibüs, et Andrea Decano, Alýsque conCanonicis eiusdem Ecclesie nostre salubriter existen- tibus et deuote (.....)

(Eredetije hártyán, nagy nyílt alak ; függő pecsét leszakadt és elve- szett, vele együtt a szöveg alján néhány szó. Ugyancsak a hártya elron- gyolódása s üsszegyürt volta miatt több szó olvashatatlan vagy a hártya, darabbal elveszett. A cs.-kereszturi Furka-család iratai közül.)

6.

Mátyás királyunk Brassóban 1462. évi november hó 20-án kelt adománylevele, melyben a Hunyad-megyében fekvő Csökmő és Török nevű birtokokat minden jogaiikkal együtt Jánosnak, Illyei Dénes fiának adományozza, felhívja egyúttal a gyulafehérvári káptalant, hogy megbizottat küldjön ki a nevezett birtokok átadására. A beigatás 1463. évi február 12-én történt, és a káptalan levele azon évi március 3-án kelt.

..... (Tran) siluane . Omnibus Chr et futuris
 Presens scriptum Insp salutem in salutis Largitore
 Quod nos litteras Introductor toriales Serenissimi principis et do ie dei gracia Regis Hungariae
 is allatas, Sumacum Reuerencia et obediencia Recepimus, in hec verba. M Rex hungarie Dalmacie Croacie etc. Fid Salutem et graciam, Cum nos consideratis fidelitatibus et fidelium seruiciorum gratui
 sque complacencys fidelis nostri Egregy Joh sy nostri
 dam Illustri principi domino Johanni de Hwnyad alias Gubernatori huius Incliti e Genitori nostro carissimo, et ex post S Regni nostri ne, Tandemque Maiestati nostre, in nonnullis Exercituacionibus, tam contra Thurcos et a nostri, non parcendo persone ac sumptibus et expensis fideliter et constanter exhibitis et impensis, Totales porciones nostras possessionarias, in possessionibus Thewrek et Chokno vo tatu de Hwnyad existentibus habitas, Simulum cunctis earundem vtilitatibus et pertinencys quibuslibet, memorato Johanni filio dionisy, et per eum Andree, Georgio, Johanni, Blas lao filys suisque heredibus et posteritatibus vniuersis, vigore aliarum litterarum nostrarum donacionarium exinde confectarum, de manibus nostris Regys imperpetuum contulerimus, velimusque ipsos in dominium earundem, per nostrum et vestrum homines, legittime facere Introduci. Igitur fidelitati vestre firmiter preciendo mandamus, quatenus vestrum mittatis hominem pro testimonio fidedignum, Quo presente, Kozmas de Gyalmar, sin Benedictus de Haro, siue Georgius de Kemend,

Alýs absentibus homo noster, ad facies dictarum porcionum possessionariarum, vicinis et commetaneis earundem vniuersis Inibi legittime convocatis et presentibus accedendo Introducat memoratum Johannem filium dionisý, ac Andream, Georgium, Johannem Blasium et Nicolaum in dominium earundem, Statuatque easdem, eisdem, simulcum cunctis Ipsarum vtilitatibus et pertinencýs quibuslibet, premissae nostre donacionis titulo, ipsis in cumbente perpetuo possidendas. Si non fuerit contradictum. Contradictores vero si qui fuerint Ewocet eosdem contra Annotatum Johannem filium dionisý, et dictos filios suos, nostram personalem in presenciam ad terminum competentem, Racionem contradictionis eorum reddituros, Et post hec huiusmodi Introductionis et Statucionis seriem, cum Contradictorum et Ewocatorum si qui fuerint, vicinorumque et commetaneorum, qui premissae Statucioni intererunt, nominibus terminoque assignato nre personali presencie fideliter rescribatis. Datum Brassouie Sabbato proximo (post) festum beate Elyzabeth vidue. Anno domini Millesimo Ouadringentesimo (Sexagesimo) secundo. Nos igitur mandatis eiusdem domini nostri Regis, in omnibus obtemperare . . . ut tenemur, vnam prefato Kozma de dicta Gyalmár homine suo Regio, vnum ex n . . . honorabilem virum Magistrum Thomam de Agria, socium et conCanonicum nostrum ad premissam Introductionem et Statucionem faciendam nostro pro testimonio transmisimus fidedignum, Qui tandem exinde ad nos reuersi, nobis concorditer retulerunt, quod ipsi Sabbato proximo ante festum beati valentini martiris nouissime preteritum, ad facies prescriptarum porcionum possessionariarum, in dictis possessionibus Thewrek et Chokmo vocatis, in dicto Comitatu de Hunyad existentibus habitarum, vicinis et commetaneis eorundem vniuersis Inibi legittime conuocatis, et presentibus, Prouidis Stephano Kenezio de dicta Chokmo, in persona, Nobilium Gregorý dealsý de Sakfalwa, ac Nicolao Magno de folth, in persona Ladislai de dicta (Folt)h, alýsque quampluribus accedentes, Indroducedissent memoratum Johannem filium dionisý de Iljé, ac Andream, Georgium, Johannem, Blasium et Nicolaum filios eiusdem supradictos in dominium earundem, Statuisserentque easdem, eisdem, simulcum cunctis earum vtilitatibus et pertinencýs quibuslibet, premissae

Regie donacionis titulo ipsis. Incumbente, perpetuo possidendas, Nullo prorsus contradictore apparente, legitimis et sufficientibus diebus, in faciebus earundem iuxta Regni consuetudinem moram facientes, In cuius rei testimonium firmitatemque perpetuam presentes litteras nostras priuilegiales Peudentis et autentici Sigilli nostri Munimine roboratas eisdem duximus concedendas. Datum decimo Nono die, diei Introductionis et Statucionis prenominatarum. Anno domini Millesimo Quadringentesimo Sexagesimo tertio Venerabilibus et Honorabilibus viris dominis Gothardo preposito Anthonio Canthore Matheo decretorum doctoribus, Custode, Thoma de Bodok decano Ceterisque Canonicis dicte Ecclesie nostre salubriter existentibus et deuote.

(Pecséte sodrott leufonalból készült zsinóron függ, de a capsulából a pecsétlenyomat teljesen kivált és elpusztult. Eredetije pergament, melyen több lyukat rágta az egerek. Saját gyűjteményemben.)

7.

Nádasdi László erdélyi alvajdának 1414. évi juliust 1-én Szent-Imrénnél kelt s Wajkhöz a hunyadi vár katonájához intézett levele, melyben Wajk felszólítatik, hogy zálasdi Miklósnak és testvéreinek sanyargatásával hagyjon fel s az okozott károkat téritse meg.

Egregio viro Wayk militi de Hwnyad Ladislaus de Nadas Vice wayuoda Transsiluanus Amiciciam cum intencione honoris Amice noster honorande percepimus graui cum querela ex relatione Nicolai filii petri in sua de Zalasd Ladislai et Musan fratrum suorum personis, quod vos potencia vestra mediante et absque omni lege plerumque grauissimas minas eisdem non ipsorum culpis requirentibus imponeretis et in ipsorum habitaculis maxime ipsos perturbaretis, per quod ipsi a districtu castri domini nostri regis alienarentur et desolarentur et se in partes alienas sequestrarent moraturos in preiudicium domini nostri regis et desolacionem eorundem valde magnam. Sed quia nos de regio mandato, nobis per ipsum dato literatorio, districtus castrorum eiusdem per remediam opportuna contra quoslibet indebito molestan-

tes opportemur manu protectionali deffensare Igitur per presentes de mera Regia auctoritate Amonemus vos ýmo firmiter requiri mus vestram Amiciciam, quatenus predictos Nicolaum et fratres eiusdem quoquomodo Amodo deinceps impedit minari et perturbare non velitis et nullatenus debeat, et de hys autem in quibus ipsis dampna fieri fecistis, eisdem de hys omnimodam exhiberi faciatis satisfaccionem Si feceritis benequidem alioquin firmiter scitote, quod nos de permissione domini et domini nostri Regis Romanorum etc. ipsos contra vos, vestris maximis cum grauamibus, manu proteccionali velimus conseruare, datum in Sancto Emerico in octauis festi beati Johannis baptiste Anno domini M^o quadringentesimo quartodecimo quas post ipsarum lecturas reddi petimus et dicimus exhibenti.

(Szöveg alatt a felirat viaszszal lenyomott kisebb alaku pecsét őrzi. Eredetje papírdarabon. saját gyűjteményemben.)

8.

Kelt Barcsán 1295. évi april 19-én. Ezen oklevél szerint László mester Miklós fia, Déva várának Castellanusa s Hunyad megye füispánja; torábbá István Csanád fia és Mihály Bencse fia, mindenketten pestesiek, ugyanazon vármegye szolgabirái, Bohtur (a mai Bujtúr) község nemességének kérésére osztályt tesznek azon birtokra nézve.

Nos magister Ladislaus filius Nicolai Castellanus de Dewa et Comes de Hwnyad, Stephanus filius Chanad de Pesthes ac Michael filius Benche de eadem Judices Nobilium dicti Comitatus. Memorie commendantes tenore presencium significamus quibus expedit vniuersis. Quod cum ad instantem petitionem Nobilium posessionis Bohtur ad eandem Bohtur pro equali diuisione portionarie possessionis inter ipsos facienda accessissemus talem inter dictos Nobiles simulcum magistris Dyonisio filio Alexandri de Illye, Petro filio Strug, ac Dyonisio filio eiusdem Strug ceterisque Nobilibus dicti Comitatus ad Id rogatis et conuocatis fecimus diuisionem quod Nobiles viros Emericum filium Jacobi, Briccium filium Mathey Andream, filium Blasy vacuum fratribus ipsorum

condiuisionalibus exconsensu et pariouoluntate Nobilium videlicet Demetry fili Michaelis Laurency fili Bartalus et Petri fili Ladislai dicti fforgach iuxta erectionem metarum tempore ab antiquo factam in directa et equali quarta parte omnium vtilitatum et pertinenciarum dicte possessionis liberos commisimus ymo dicti Nobiles commiserunt coram nobis ipsis Emerico Briccio, et Andrei ac fratribus eorundem condiuisionalibus dictam quartam partem perpetue possidendam tenendam pariter et habendam in filios filiorum suorum ac heredum perheredes tali obligamine interposito, quod si dicti Demetrius filius Michaelis Laurencius filius Barthalus aut Petrus filius Ladislai ipsos Emericum filium Jacobi Briccium filium Mathey aut Andream filium Blasi et fratres eorundem condiuisionales in dicta quarta parte pacifice perseuerare et manere non permetterent aut ipsi Emericus Briccius et Andreas vel fratres eorundem condiuisionales in successu temporis plus ab eadem quarta parte conquirere niterentur extunc talis pars contra partem alteram in dicta compositione perseuerantem quinquaginta marcis conuinceretur eo facto promittentes sub eodem obligamine dicti Demetrius Laurencius et Petrus vt quandocunque Emericus Briccius et Andreas cum homine Captuli et Wayuode in dictam quartam partem vellent introire ipsos aliquali contradiccione postposita penitus intromitterent ad quod se dicte partes spontanea coram nobis obligarunt voluntate. Datum in Barcha feria tercia proxima ante festum bcati Georgy martiris Anno CC Nonagesimo quinto.

(Eredetije kis darab hártyán, pecsét nyoma nélkül. Fölolvasható tulajdona a gyűjteményének darabja.)

A hunyadmegyei pecsét és címer.

(Felolvastatott a hunyadmegyei történelmi és régészeti társaságnak Déván
1881. évi május 29-én tartott közgyűlésén.)

Tornya Sándor választmányi tagtól.

A pecsét használatát a pecsétismével tüzesen foglalkozó tudósok a rómaiak, görögök, zsidókon át egész az egyptomiakig felviszik, sőt Khaldeának egyik legrégebbi irott emléke Uruk (Oppert Urchamnumnak nevezi, mivel Ovid egy verselményében Orchamus babylonai király említetik) Khaldea legelső történeti királyának cserépből készült pecsétje, melyet Khaldeában találtak.

A pecsét főirata régies alaku írásjegyekkel tudtunkra adja, hogy »Uruk királynak, a kegyes fejedelemnek »Ur« város urúnak és »Niffer« város főpapjának pecsétje«. (Ribáry F. világörteleme. I. köt. 152—153. lap.)

Az ily módon ezredévekre visszavihető pecséthasználat Európa minden államaiban elterjedvén, igen termézes, hogy Magyarországot sem kerülhette ki, a hová a XI-dik század elején leginkább Német- és Olaszországból jött át. (Pray Syntagma historicum de sigillis művének I. rész, I. fej. I. §.)

Minthogy pedig hazánkban a keresztjegyek és névrejtvények sem általánosan felvérve, sem teljes hitelességi tekintélytel felrúházva nem voltak: a pecsétek nemcsak pótolták a névaláirást, sőt később, a sajátkezü névaláirás szokásba jövetele után is, nélkülözhetlen kellékei voltak a nyilvános okmányok hitelességének. A XI. és XII. századokban csak a király, a királyi pecséttartó személyek, s a hiteles helyek, — a XIII. századon kezdve már a nemesek, s később, a XV. század végén, s leginkább II. Ulászló uralkodása alatt a polgárrendüek is használtak pecsétet a névaláirás helyett.

A vármegyékben a pecsét használata ugy történt, hogy a vármegyék által kiadott iratokat az alispánok és szolgabirák saját pecséteikkel látták el olyformán, hogy az alispán pecsétje középen állott, a szolgabiráké pedig vagy négyzet-alakban körül, vagy sorban egymásután; a mely pecsétlés minden a vármegyei tisztek, s velük természetesen a pecséteknek is gyakori változása miatt sok nehézséggel járván, a vármegyék ugy segítettek magukon, hogy nevöket több szótagra felosztva, az egyes szótagokat mindenmegannyi külön pecsétre véssették, s azokat a szolgabirák gondviselésére és kezelésére bizták, kik aztán a megyei kiadványokat ezen pecsétekkel látták el.

Szepes vármegye, mielőtt Rudolf királytól 1593-ban rendes pecsétet nyert volna, nevét négy szótagra osztotta fel: SE. PU. SI. UM. Hasonlólag tett Mármaros és Ugocsa vármegye is.

Hogy Hunyad vármegye, mielőtt saját pecséténének lett ura, a pecsétlésnek mely módját használta, okmányok hiányában ez idő szerint meghatározni nem lehet.

A vármegyéknek ezen pecsét használati módja sok visszaélésre szolgáltatott alkalmat, minek következetében, hogy a bizonytalán és ismeretlen pecsétek használatából származó hárányok kikerülnessenek, az 1550. évi 62-ik törvényczik ugy segített a dolgon, hogy jövőre minden vármegyének saját pecsét-adományoztatásáért a királyi Felséghoz folyamodni kellett, mely törvényczikk alapján Honvármegye még ugyanazon évben tulajdon címerének és pecsétjének lett ura.

Az 1550. évi 62. törvényczikk intézkedését megelőzőleg a magyar diplomatika a somogyvármegyei pecsétet tartotta legrégebnek, mely vármegye pecsétjét II. Ulászló királytól 1498-dik évben kapta volna.

Schwartner az »Introductio in rem diplomaticam« című művének sphragisticai részében pedig ezt írja:

»Sümeiensis Hungariae Comitatus primus fuit, cui Vladislaus II. Anno 1490. singulari privilegio (quod P. Szegedi inseruit decretis et vitis Regum Hungariae, qui Transylvaniam possederunt p. 253) insignia, atque adeo sigillum impertitus est.«

Hattyufi Dezső az »Erdélyi muzeum« 1880. évi deczemberi füzetében a hazai vármegyék és városok címeriről megkezdett

közleményében — ugy látszik Schwartner után — viszont azt állította, hogy Somogymegye czimerét 1490-ben kapta volna, mely állítása a »Századok« 1881. évi II. füzet 184-ik lapján czáfolatot nyert, a mennyiben az 1490. évszám az 1498. évszám helyett tévesnek mondatik.

Ennélsogva a somogymegyei pecsét adományozási idejére vonatkozó eltérő vélemények közül bármelyik is álljon, a hunyadmégyei pecsét, mely 1490. évszámmal bir, ha nem is régibb a somogymegyei pecsétnél, de minden esetben azzal egyidejűnek mondható.

A hunyadmégyei pecsét alakja: kerekded, nagysága, illetőleg átmérője 2 cm. 4 mm., képlete: egy törött ágon álló és csőrénben arany gyűrűt tartó holló, körirata: »Comitatus huniadien: 1490.« (Lásd 1651. évi júnus 21-én kelt oklevelet.)

A pecsét metszete régi és kezdetleges, a goth betük az akkori feliratokkal és pénzek betűivel teljesen megegyezők, s ezért minden alakja, mind pedig metszete kétségtelennek teszik hitelességét.

A hunyadmégyei pecsét azon kiváló nevezetességgel is bir, hogy miután a pecséteken az arab számok használatának legrégebbit nyomát Posthumus László királynak 1456. évi, és II. Ulászlónak 1490. évi kettős fejedelmi pecsétjén (*sigillum duplex majestaticum*) találjuk, — ez az első megyei pecsét, melyen az évszám arab számokkal fordul elő.

A megyének jelenleg birtokában lévő ezüst anyagu pecsétnyomóján (*typarium*) látható pecsét nagysága, alakja, képlete és betűi kevés különbséggel ugyanazonosak az 1651. okmányon talált pecsét nagysága, alakja, képlete s betűivel; s csak annyiban különbözik ez utóbbitól, hogy nagysága, illetőleg átmérője 2 cm. 7 mm. lévén, annál 3 mm.-rel nagyobb, a körirata pedig helyzeti tekintetben egy betünyi hely eltérésével jobbra fekszik, és a körirat ezen szavában »huniadien« az a, d, i, e, n gothic betük felső része hiányos, míg nem az 1651-ik évi pecséten ezen betük is épék és tisztán láthatók.

A pecsétek ezen összehasonlításából eredt különbség arra mutat, hogy a jelenlegi ezüst anyagu pecsétnyomónak 1651-ik

éven innen valamely hiányos pecsétnyomatról kellett készülnie, mivel különben annak metszete az előbbi pecsét metszetével mindenben a legkisebb vonalig találni kellene, mire őseink a pecsétnyomó készítésnél nagyon is vígyáztak; mert a régi hazai törvényeink szerint az oklevelek hitelességének birálat alá vételekor nagy jelentőségű volt a pecsétek terj- és sulymértéke, ezért nagy gonddal megmérték a pecsétek sulyát és átmérőjét; melyeknek vagy tökéletesen találni kellett, vagy csak igen csekély mértékbén lehetett különbözni. Innen a régi oklevelekben olvasható ezen ki-fejezés: »diligenter examinavimus mensurando sigillum litteras.«

A hunyadmegyei pecsétet, mint egyik legrégebb pecsétet, legelőbb P. Szatmári Károly a »Vasárnapi Ujság« 1863. évi 26. sz. 230. lapján megjelent közleményében a somogymegyei pecsét keletkezési idejére vonatkozólag eddig ismert eltérő nézetekhez alkalmazkodva azon véleményben van, hogy a hunyadmegyei pecsétnél ha nem is régibb, de minden esetre azzal egyidejűnek, vagyis 1490. évbelinek tartható. A megye birtokában lévő ezüstanyagu pecsétnyomónak keletkezési idejét is azon évre teszi, azonban ezen véleményével szemben a két pecsétnek előbb érintett módoni összehasonlitásából nyert eredmény alapján eltérő véleménynek kellett kifejezést adnom; — mindenazonáltal ezen pecsétnyomónak használatát, ha csak 1651-ik éven innen is származtatjuk le, mégis ez oly tekintélyes használati idő, mely jogosan megköveteli tölünk azt, hogy ezen pecsétnyomón megőrzött régi megyei pecsét és címertől el ne álljunk.

Hogyha pedig a hunyadmegyei közigazgatási hivatalok által jelenleg használt hivatalos pecséteket megfigyeljük, úgy találjuk, hogy a régi pecsétalaktól nemcsak hogy eltérő pecsétalakot használnak; de sőt azon a megyei címert is megváltoztatták pl. az alispáni hivatal által használt egyik pecsétnek alakja tojásdad, nagysága 3 cm. 7 mm., képlete: egy leveles ágon álló és csőrében aranygyűrűt tartó holló, körirata: »Comitatus huniadiensis 1499.«

A megyei központi árvaszék és szolgabirói hivatalok által használt hivatalos pecsétek részint tojásdad, részint kerckded-alakuak; képletök: egy hármas domb középcsucsán álló és csőrében arany gyűrűt tartó holló: mely képlet azon téves eljárást is eredményezte, hogy a megyei ősi címert a hármas dombal kibő-

vitve a községi jelző táblákon és a községi birák czimer-jelvényén állandó megyei czimerré tette.

A megyei ősi czimernek a hármas dombal kibővítése a megyére nézve, hogy minő heraldikai jelentőséggel bír, elköpzelni nem lehet; mert ha tekintetbe vesszük azt, hogy Magyarország czimerében is a hármas halom jelentőségéről eltérők a vélemények: a mennyiben a népvélemény a hármas halom alatt a Tátra, Fátra és Mátra hegysége csúcokat érti (*Pray Syntagma historicum de sigillis művének*, II. rész. 37. §. jegyzete — Buda, 1805), miközött Schwartzner az »*Introductio in rem diplomaticam*« czimű művében ugy vélekedik, hogy a három halom az ország három alkotmányos rendeit: az egyházi, világi fő és nemesi rendet jelképezi; annál kevésbbé lehet kimagyarázni a hármas halom jelentőségét a hunyadmegyei czimerben; mivel a megye sem geographiai fekvése, sem alkotmányos életviszonyánál fogva nem volt olyan, miből a legnagyobb képzelődés mellett is a hármas halom jelentőségét a czimerben kimagyarázni lehetne.

De továbbá, miután Hunyadmegyenek czimere a Hunyadi család czimerével ugyanazonos, igen természetes, hogy ezen czimerrel teljesen megfelelőnek kell lennie; már pedig Hunyadi Jánosnak 1446. évi (*Pray XII. tábl. 5. fig.*) czimere, ugy az V. László király által 1453-ik évben egy fehér mezőben koronát tartó vörös oroszlánnal kibővített czimerében (*Nagy Iván »Magyarország családai« V. kötet 187 lap*) a gyürüs holló magára áll; miközött Hunyadi Mátyás királynak 1470. évi pecsétjén a gyürüs holló törött ágon áll (*Pray XIII. tab. 2. fig.*) s végre a v.-hunyadi vár művészeti faragványain is a gyürüs holló törött ágon fordul elő, a miből önként következik, hogy a hármas halmot a megyei czimerben a Hunyadi családi czimerből sem lehetett átvenni.

Ezekből tehát kitünik az, hogy a hármas halom a megyei czimerben semmi heraldikai jelentőséggel nem bíró oly önkényű kibővítés, a melytől a czimert minden esetre megszabadítani kell.

A megyei czimerről szólva önkénytelenül is azon kérdés merül fel előttünk: ha valjon mikor és mely okból vehette fel Hunyadmegye czimerül a Hunyadi család czimerét, a gyürüs hollót? mely kérdésre czimertani fejletlen irodalmunk miatt igen nehéz a felelet; mindenkorral, hogy ha hazai történelmünket

vesszük elé, — annak világánál, habár tapogatózva is — megállíthatjuk azon valószínű okot, melynek befolyására alatt Hunyad megye a kegyelet és háláérzettel indítatva a dicső Hunyadi család címerét saját címerűl választotta.

A történelomból igen jól tudjuk azt, hogy Hunyadi Mátyás király ama törekvése, hogy fiát Corvin Jánost még életében örökössé elismertesse, s a királyi trónrészre biztositsa, a ravasz Beatrix s a vele egy kézre dolgozó nagyravágyó oligarchia fondonatai következtében meghiusulván, reménytelensül cirba szállt 1490. Április 6-án.

Beatrix, a mellette volt urak meggyeztével, május 17-ikére kihirdette a királyválasztó országgyűlést a Rákos mezőjére. Corvin János, a mintegy 20 éves liptai herceg, bizva azokban, kik iránta még atyja életében hűséget fogadtak; bizva az urak többségének pártolásában, kiknek nagy része atyjának köszönhető rangját, gazdagságát; bizva abban is, hogy a legjelentőkenyebb várak és városok, Budával, Visegráddal, a koronával és kincsekkel hatalmában vannak; bizva végre a nemesség s a nép öszinte ragaszkodásában, eleinte nem látszik kétkedni királylynak választásában. Pedig az egyházi s világi urak nagyobb része, éppen a kiknek halálára legtöbb oka volt számolni, húta mögött már ellene esküdött, már másnak szánta a koronát.

Ezen oligarchák megünvan Mátyás erőteljes kormányát, oly királyt kívántak, »kinek — mint Báthori mondá — üstököt markukban tarthassák« s árnyékországlata alatt a Mátyás szabtnak korlátokat lerontván, a királyi hatalmat maguk gyakorolhassák.

Ilyennek ismerték mindenjában Ulászlót, a tunya, gyáva cseh királyt; vagy öcscsét, Albert lengyel herceget.

Mind a ketten különben is jogot tartottak a magyar koronára, mint Erzsébetnek, Albert király leányának fiai. Volt még egy negyedik trónkövetelő is, Miksa, római király, ki az 1463-ki szerződésre alapított igényeit, mely atyjának s ez által neki is biztosította az örökösödést Magyarországon Mátyásnak törvényes függetlenségtől halála esetében.

Ulászlót pártolták az oligarchák legtöbbjei, élükön Szapolyai Istvánnal. Albert herceg pártja leginkább az ország északkeleti, Lengyelországgal határos részeinök birtokosaiból állott.

Mikszát az Ausztria szomszédságában lakó urak és Beatrix pártolták, ki nem kovácsból építve férj után, mint vúgyva uralkodásra, öt kezével s általa a koronával öhajta megajándékozni. De mintán Miksa öt egy levélben anyjának nevezte, s ez által örtéssére adta, hogy a házasság nincs inye szerint, a megsértett nő Ulászlóra vétér szemcét, s annak pártjától a házasságra reményt nyert nyervén, nyíltan hozzá állott.

Az Ulászló részére összeesküdött oligarchák a Corvin János pártján lévő nagyszámu nemesség szavazatától félve, a választás napjának kitűzését különféle ürügy alatt mindaddig halogatták, míg a nemesség a várakozásba beleunt s költségből kifogyván, junius felé a maga kebeléből 60 képviselőt rendelt, és hament. Csak ezt várta az oligarchák.

Mindjárt a különböfle alhirek terjesztése és családővő fendorlatok által sikerült a pártokat annyira összezávarni, hogy egy ujabbi tanácskozásra kellett összegyűlniök, hol aztán hosszu vita után végzessé lesz: menjenek mind a két felekezetből megbíztak Bécsbe Szapolyay Istvánhoz: a kit ö javasol, azt mindenjában kötelesek elfogadni királyokul.

Szapolyay István az előtte megjelent követeknek oly választ adott, hogy Corvin János, nemcsak születése, de a miatt sem lehet királyiá, mivel ugy három hatalmas ellent vonna magára az ország; Miksát az atya s az ország között létező nagy gyűlölg miatt nem lehet megválasztani; Albertet hiba volna tapasztalatabb bátyjának előjébe tenni; csak Ulászló cseh királytól várhatja az ország a maga javát: ha az ország rendei mást akarnak is, ö egymagára maradva is csak Ulászlóra adná szavát.

Szapolyay István itélete Budapestre hozatván, Corvin János barátai tanácsára elhatározta magát, hogy segyverrel vívia ki igényeit.

Ezt meg is kisérlette, azouban csakhamar leveretett, s így a további ellenállást lehetetlennek látrán, hazafui érzelméitől döböntötve nem ragaszkodott tovább igényeibőr, melyeket csak polgári vérrel lehetne érvényesítetni, — s a koronát Ulászlónak átadtta. (I. Horváth Mihály Magyarország története III. kötet II. könyv.)

A Corvin Jánosra nézve ily szerencsétlenül kiutta király-

választó országgyűlésen a hunyadmegyei nemesség és városok küldötteinek is részt kellett venniök, s megjelenésük által a megycskebeléből hazánk dicsőségére s büszkeségére felemelkedett Hunyadi család iránti hálaadójukat a megye részéről leginkább ugyvélték leróhatni, hogy ha a család utolsó tagját Corvin Jánost a királyi trón elnyerésében szavazatukkal gyámolítani fogják, mely törekvésük és ragaszkodásuknak külsöleg is kifejezést adandók, az ellenpártokkal szembetüntető jelvényül felvették a Hunyadi család címerét — a gyürüs hollót, mely egyszersmind a megye s annak területén lévő városok általános címerévé is vált. Ezt igazolja Hunyadmegye 1490. évi pecsétjén látható címere, nemkülönben Déva, V.-Hunyad és Hátszeg városának »gyürüs holló« címerei, melyek ugyanazonosságának okát más körülményekből ki sem is lehet magyarázni.

De továbbá a hunyadmegyei nemesség és városok küldötteinek ezen eljárása igazolva van a középkor ama szokása által is: »hogy miután a nemzetek büszkesége általán választott fejedelmök volt, a fejedelmek címere egész seregök és népök, s országuk jelvényévé, jelszavával s címerével lön, mely jelvényért sok ezer vitéz és lovag ontá vérét: mert hisz ekkor ily zászlóra tüzött jelvény ép ugy lön becsületkérdéssé: mint hajdanában a pajzs a a rómaiaknál s görögökknél, s bántalmazása személyes bántalomnak tekintetett. (Ivánfi (Jančsik) Ede »Magyarország s részeinek címerei« — művének 9. lap — Pest, 1869.)

Az ily történelmi események befolyása alatt felvett megycsimer a megye azon fényes és hazafias multjáról is tesz tanúságot, hogy a nagyravágyó oligarchiának a Jagellókat trónra juttató ama bünös tényében, mely azoknak 35 évi kárhozatos kormányát előidézve a hazát Mohácnál sirba döntötték, — részt nem vett.

Ennélfogva Hunyadmegyenek erkölcsi kötelességévé válik, a diplomatikai és heraldikailag éppen ugy, mint történelmileg oly nevezetes megyei ősi pecsétet és címert a maga eredeti tisztaságában jövőre sentartva az utókornak átadni.

Dévai Nagy Sándor verses emlékirata.

Ismerteti dr. Sólyom-Fekete Ferencz.

Hunyadvármegye Bátsi községében birtokos nemes dévai Nagy Sándor 1779. esztendőben szembajba esvén, és a közélettől is már előbb visszavonulván, hogy elméje el ne röstüljön, az akkor divatos alexandrinus vers-sorokba szedte saját előéletét, családi viszonyait és viszontagságait. Saját emlékiratát kívánta tehát hátrahagyni, mint egy strofában ki is fejezi :

»E verseket irám időm töltésére,
Az házbau hevervén elmém restségére ;
Szükségesnek láttam magam idejére
Oszlopot emelnék fejemnek diszére.«

Mindazáltal nem maradt szorosan e körben, hanem, minden rendszer nélkül ugyan, ki-kicsap az akkori és régebbi történelmi eseményekre is. Főleg a Hunyadvármegyében lefolyt némely eseményeket, valamint ezen vármegye XVIII. századi közéletében serepelt egyéniségeket karolta föl, itt-ott futólagos jellemzéseket adván a szereplőkről.

Említett szembaja miatt maga nem írhatván, a verseket tollba mondotta Salánki István íródiáknak, ki Gyaluról származott ide, sokáig íródiákoskodott Bartsai Ágnes urasszonynál, mig nem Bátsiba vetődött. A verses emlékirat vagy tán helyesebben chronika 1780. évben készült el, miként az utolsó chronosticonban megiratott.

Hogy az ily nemű féljegyzések, ha mindenjárt csak a közelmultakra vonatkoznak is, mily nagy becsülek lehetnek: azt azok tudják legjobban, kik bizonyos időszakok eseménycinek kiszinezéséhez, a szereplő egyéniségek jellemzéséhez fognak. A mi ver-

ses emlékiratunk vagy házi chronikánk is több tekintetben megérdelemi a bemutatást, a vele való rövid foglalkozást.

A bevezető rész irójának vallásos lelkületére enged következtetni, és azon kor izlésében tartott elmesuttatásokat tartalmaz. Ez után áttér saját élete főbb eseményeinek egybefoglalására.

Irónk még csecsemő korban jutott árváságra, s anyja klopotivai Nándra Erzsébet nevelte tette. Ugyanis atyja István a kurucz világ utóhatása alatt kimenekült Oláhországba s Bukarestben kapitányi ranggal katonai szolgálatba állott. Azonban a Törökországból átcsapott pestis csakhamar véget vetett ottan életének.

Ezen István atyja vala Ujvárosi alias Nagy Simon, a dévai uradalom udvarbirtija s Apafy Mihály fejedelem kedves emberc. Miért nevezett fejedelemről 1676. évben — miként a meglevő okirat is bizonyítja — Déván bizonyos jószágtestekre nézve inscriptiót nyert. Simon atyja Ferencz a kükküllővári uradalom comes provisora, másként praefectusa volt. Ki is 1626-ban Bethlen Gábor fejedelemről megerősítetett, Dániel és János fitestvéreivel együtt, régi nemesi állapotában és cziner levelet (armalis) kapott.

Ennyit és még csak azt jegyzi föl elődeiről irónk, hogy a török és tatár, valamint egyéb dulások alatt családi számos levcleik veszendőbe mentek. Mely sors érte Erdélyben a legtöbb családot, kitevén őket mindenféle pöröknek s a fiskalis Director sa-nyargatásainak.

Közérdekű adatokat is foglalván magukban, az emlékiró életének rajzolataiból csak a következőket emelem ki. — Irónkat édes anyja, ugy látszik rokonaira való tekintettel, Klopotivára küldötte az elemi tanulás végett. E községen Zágoni nevű részeges tanító működött. — Jellemzését így adja elő az előttünk fekvő munka.

»**Ez ittas korában nem birt ő magával,
Amikor részeg volt, nem gondolt kárával,
A papot toronyból köves parittyával
Lekergette sebes kövek hánýásával.**

»**Azért Malomvízre nekem kellett menni,
Tetszett Kendefinek keze alá venni,
Rétyi Istvánnak is hatalmában lenni,
Aki jól tanítván, tudott hasznat tenni.«**

E sorokban egyrészt tudósítást kapunk ama katastrósáról, mely a klopotivai magyar egyházzat és iskolát érte, méltatlan egyéniségei miatt, kik és a hozzájok hasonlók nem kis mértékben járulhattak ahoz, hogy ma már csak hirből él Klopotiván a magyar egyház. Másrészt érdekes, hogy Malomvizen a Kendefi család kitüntetett iskolát tartott fönny, melyben — mint irónk kifejti — velo együtt igen sok urfi tanult 1727. táján. Ma ezen iskolának és magyar egyháznak is csak boldog emlékezete él köztünk.

Felsőbb tanulmányokra N.-Enyedre vitetett mi Nagy Sándorunk. Ottani életének folyását elég hosszasan, de minden érdekesb adat fölemlítése nélkül irja le. Történelmileg csupán az érdekelni figyelmet, hogy ama főiskolát 1738-ban a pestis kiütése következetében kellett az ifjuságnak elhagynia. Két esztendőig tartott a szünet a szoros zár és minden közlekedés eltiltása miatt.

»Be voltunk rekesztre, szélyel kerügűket
Elsogták, s szenuvedtek kemény tömlöczököt.«

Az utak 1740 táján ismét szabaddá levén, hősünk Inczédi József itélőmester oldalán praktizálni kezdett. Innen hívták haza 1747-ben, minthogy szülő vármegyéje Hunyad megválasztotta notariusává. Mely tisztségből később főbíróságra vitte föl.

Első neje Bartsai Jánosnak, ki »a paadi nagy és fekete vizü tóban« lelte halálát, özvegye született Almádi Klára volt. Kapcsolatosan előadja, hogy Almádi József és ennek neje Nádudvari Zsuzsánna hány gyermekkel birt, és különösen öt leányuk mily nevezetes családok fiai által vétettek feleségül. Sok és érdekes családi összeköttetés emlékét őrzi meg a verselmény. De ezekre itt ki nem terjeszkedhetem.

A kurucz világából Hunyadvármegyét illetőleg szintén találkozunk némely érdekes adatokkal. A kuruczok egyik főfészke Déva volt. Természetesen az ellenség is e pont felé hajtotta erejét. Ez okból sok nemes menekült Klopotivára.

»Oda vonta magát azért a nemesség,
Hova nem mehetett kóborló nénetség.«

Sokan Márgára s a török uralom alatti más határhelyekre húzódtak ki. Ott adót kelle fizetniük, de aztán békében élhettek. Csakhogy :

»Annyiban veszélyben ezek forgottanak,
Hogy csak hurubákban erdőkön laktanak.«

Mily adónem volt az, melyet a basák a menekültektől szedtek, s mennyi gondot adott ezen ügy Rákóczi Ferencz fejedelemnek: mutatja egy sajátkezüleg aláírt levele, melyet kapcsolatosan itt bemutatok 1). Bemutatom ugyanitt Rákóczinak különösen az erdélyiekhez intézett, és Kolozsvárt ápril 24-én 1707. évben kelt fölhívását 2). Végül ama korból vármegyénkre, különösen Szászváros vidékére vonatkozik Gyürky Pálnak egy sajátkezü levele, mely Királyfalu január 26-án 1705. kelt 3).

Mindezen érdekes okmányok a Rákóczi-féle szabadságharcz eseményeire nézve kiegészítik verses emlékiratunk adatait. Azért jónak láttam reájuk itt utalni. Ugyanitt hivatkozom Dobolyi Istvánnak egy panaszos és kérő levelére is, melynek hátára iratott és aláiratott Rákóczi Ferencz válasza 4).

Ezen Dobolyi Istvánról irva hagyta emlékiratunk, hogy Demuson neje jószágába ült be, megyei hivatalt viselt. Azonban kapzsisága s folytonos pörhajhászatai következtében 1726. táján, tehát a kuruczvilág után :

»Nem sok idő mulva meg is ületteték
Demusnak határán árokban löveték,
Ellenségeitől igy elvégezteték
Élete, s a sírba be is tétetteték.«

Hogy a kurucz világban Hunyadnak majdnem egész nemesége Rákóczi oldala mellett állott, az egyes okmányokból, milyen az 5.) alatti, továbbá verses chronikánk adataiból is kitetszik. Mindamellett nem áll az, mit Váradi László a seréli Kenderessy családról készített és kéziratban maradt értekezletében mond, mintha t. i. egész Hunyadvármegyében egyetlen labancz seréli Kenderessy III. János — éppen azért gunyneve Hans — lett volna, miközött Gáspár ott veszett a F.-Szálláspatakban a Keresztes család kastélyába zárkozott és Barontis — B. Tige — által ostromolt nemességgel és Mara Izsák vezérökkel együtt.

Volt bizonyára több labancz Hunyadvármegyében. Ime verses munkánk is megénekel egyet:

»Pogány János elmult seculum végével
És a mostaninak veszett kezdetéval,

Kezdett elémenni, birtván szép elmével,
Tanult embereknek kevés létével.
Háromban a magyar haza hogy felzúdult
Kargyát minden fente, amely megrozsadásult ;
Hazánkban a kurucz minden minden feldült,
Ö is labanczokkal tartott és megmozdult.
Kuruczok hogy ötet kergették valóban,
Fejét rejtegette szilva-aszalóban.«

Különben a kurucz és labancz világ elpusztította Hunyadvármegye virányait is. Legnagyobb baj volt pedig, amit okozott, az erkölcsök megromlása.

»A zavaros vizben tisztek halásztanak,
A közszégtől mikor adót hajtottanak.
Ellenség becsapván, huztak és vontanak.
A pénz-szedők péuzzel előbb állottanak.
Hét esztendőt tartván így a kurucz világ,
Nem volt se Exactor, se olyan méltóság,
Aki számban vegye, mit adott parasztság,
Igy könnyen gyűlhetett nálok a gazdagság.

Emlékiratunk a 3-ik részben, hol a vármegye azon századi tisztviselőit sorolja föl és tárgyalja a tisztviselőségök idejében történteket, oly nemü gázdálkodó urat többet nevez meg. Például Csurai Pálról mondja :

»Pál volt hires kurucz és kuruczságágában
Sok prédákat rakott száraz pungájában.«

Másutt ismét ezeket olvassuk :

»Ekkor tiszteskedett ez a Buda Bálint
Mutatott két részre ö ugyan kedves szint,
Aki volt erősebb, ahoz hajlott megint,
Köpönyeg forgással töltötték az erszént.«

Az efféle tiszt elnyeréséhez egyéb sem kellett, mint vállalkozás. A hadak vezetői aztán mindenjárt készek voltak a 6.) alatti-hoz hasonló pátensek kiállításával. Mely nyilt rendelet izelítőül szolgálhat arra nézve is, hogy a lakosság teljesített minden, mert minden fogott koczkán, ha ellenszegült vagy nem volt pontos

Nem hiányzottak az ököljog egyéb jelenségei sem. Igy :

»Puj Zsigmond meglötte gazdag Buda Istváut,
Director érette perlekedni kivánt stb.«

Hanem a pör nem érte el az alanyt, mert az a havasra s innen Oláhországba szökött, melynek fővárosában szépen megtelepedett.

Az 1736. évben kitört orosz-török háboru, melybe III. Kárály királyunk az orosz czárnóvel kötött véd- és daczsövetség következtében bonyolult be, Hunyad vármegyét több tekintetben és sajnosan sujtotta.

Ismertetett munkánk nem irja ugyan körül, de bizonyára a Rákóczi József által támasztott mozgalommal állott összefüggésben azon sok befogatás, melyekről irónk megemlékezik. Befogatott egyenesen Bécsből jött rendeletnél fogva Szigeti püspök, Borosnyai tanár, a főurak közül Lázár, Bethlen, Beldi, Tholdalagi, Rhédei. Kár, hogy ezek keresztnévét és a többi befogottaknak nevét sem tüntette ki verselményünk. Általánosságba veti oda :

»Sokfelé várakra ordináltatának,
S űket esztendeig rabságban tartanak.
Eleget utánok Erdélyben eskettek.
Minden levelekkel felhánytak a kerestek,
De semmit reájok nem erősítettek,
Azért ártatlanul szegények szenvedtek.

Összes elégtételök az volt, hogy :

»Kalendáriumban be is irattatott
Nagy ártatlanságuk és publicáltatott.
De költség, szenvedés nem jutalmaztatott.
Igy ezen árulás lecsillapított.«

A rokonok panaszaira soha még választ sem adtak Bécsből.

A Rákóczi-kornak ezen utómozgalmai nagyon felületesen tárgyaltattak eddigi történetirőink által. Maguk a pöriratok, hihe-tőleg valamely bécsi archivumban, fognának teljes világot venni ezen ügyre.

A fönnebb emlitett és 1736-ban megindult török háboru tulajdonkép csak 1738-ban Csolnakossy György alispánsága idején kezdte Hunyad vármegyét érzékenyebben sujtani ; közvetlenül az itt megtelepült hadi nép, — közvetve a kitört pestis által. Mely

utóbbiról fönnebb már volt említés. Herczeg Lobkovitz Keresztély György 24,000 katonával jött be Hunyad vármegyébe s itt vesztegelt soká. Adjuk át a szót egészen chronikásunknak:

»Herczeg Lopkovitz (sic) György volt királynak képe,
 Huszonégyezer nép mi helyt ide lépe,
 Ez itt ülésével luza, vona, tépe ;
 Alig maradhatott községnak a lépe.
 Telepedtek ezek Hátszegnek mezején,
 Zászlók villogtanak a szélnek idején,
 Dobokat vertenek dobosok elején,
 Hadi készületnek volt jele velején.
 Hártszeg, Osztro közzé onnat változtanak,
 Ott is olyan rendet köztök tartottanak.
 Közelb vaskapuhoz sokkal állottanak,
 Onnat spionokkal minden fölytattanak.
 Vaskapu passusán való lépésekkel,
 Mérül nevü helyben telepedésekkel,
 És kemény hidaknak vizen kötésekkel
 Kivántanak egybe csapni törökökkel.
 Gilányi ezere bellyebb helyhezettvén,
 Nagyobb vigyázásra ki is rendelgettévén,
 Éjjel a töröktöl ez felverettetvén
 Nagy kár esett benne, szélyelütettetvén,
 Azért ezen herczeg tovább nem mert menni,
 Látván ezen passust oly erősnek lenni.
 Inkább csendességebeu sok próbákat tenni
 Hadi módon kivánt, mint sok sebet venni.
 Minthogy a föld népe állott ellenséghez,
 És nem is bizhatott a jó békességhez,
 Ezen keskeny passus tetsző vitézséghez
 Utat nem nyithatott, közel levén véghez.
 Azért visszatértek előbbi helyekre
 A vaskapun innét levő térségekre,
 S ounan portyázásra jártak a hegyekre,
 Pogány ellenségnak üzettetésekre.
 Igy eltelvén szintén kies tavasz és nyár,
 Herczeg királyától más ordereket vár.
 Kötélez magát, azokban el is jár
 Mig tart benne lélek, szívét próbálja is bár& stb.

Ezután ugyanis Lobkovitz ugyancsak Hunyad vármegyében a Vulkán felé vonult és ott akart betörni. Sokat azonban ott sem vihetett végbe, mignem elszólítú innen is a seregeket az 1739-ben

létrejött u. n. belgrádi békekötés. De a teljes kitakarodás nem következett be előbb, mint 1740-ben.

Míg e sereg itt volt, sok pusztitást tettek az élelmi társzékerekkel bejövő bérések. Ezek mindenfelé gyujtogattak, loptak, raboltak. Példaadásul a herczeg egy izben 30 bést föl is kötött. Hatott e példa annyira, hogy a többi bérés mind megugrott, hátrahagyva gázdátlanul szekereket és ökröket. Másrészt a föld népének inségét növelte e mindenkép szerencsétlen hadakozás.

»Két esztendő telék ezen harcztartásban,
 Azalatt a Herczeg volt táborozásban,
 De a békességről való kinyilásban
 Elméne s népünket hagyá sok romlásban.
 Ugyanis az alatt szántaui, aratni
 Vagy egyéb munkákat valóban folytatni,
 Szöllőket művelni, avagy kaszáltatni
 Nem lehetett, hanem csak terhet forgatni.«

Munkánk kiterjeszkedik a negyedik részben a fönnebb vázoltak mellett azon eseményekre is, melyek az 1736—39-iki török háboru alatt az Al-Dunánál, Boszniaián és több helyeken történtek. E részleteket azonban mellőzöm, mert vármegyénket nem érdeklik; és mert azokra nézve irónk nem szemtanú, legföllebb hallomásból beszél, avagy a másutt olvasottakat adja.

Visszatérve a megyei tiszttiselőket fölsoroló részre, versel-ményünk kezdi a főispánokkal. Természetesen csak saját századára terjeszkedvén ki irónk, mint megérteti bekezdő strósájában :

»Lendülj fel még egyszer Citherám pengésre,
 Ird le, vármegyénkben kik ültek törésre,
 Főispánok s mások kik jártak gyülvésre,
 Mikor e seculum jönne szemlélésre.«

A főispánok közül Nalácz István, ki Apafi fejedelemsége alatt ült székébe, vagyon-gyűjtéssel foglalkozott legtöbbet. Követte Nalácz Lajos, ezt pedig Józsika Zsigmond. Ez utóbbi igen népszerűtlen volt a vármegyében, nemcsak szeles természete miatt, hanem azért is, mert Bécsben nagyon kereste a kegyet. Utóda gróf Kornis Antalról csak azt jegyzi föl versünk, hogy :

»Nagy poropával járt le Hunyadvármegyében,
 Király katonája őrzötté székében.«

Hogy a föld népe néhány évtizeddel később oly készségesen csatlakozott a pörlázadáshoz, arra nézve némi ujjmutatást ad chronikánk egyes tisztviselők jellemzései által. Igy a Maros-melléki alispán Zeyk Istvánról mondatik:

» tartotta is féken
A föld népét, a mely tullépett mértéken,
S nem tudott jól ülni szivebeli széken. «

Ugyancsak a Maros tiz járásában — Hátszeg vidékének külön alispánja volt — viselt alispánságot losádi Győrfi József, majd Zeyk Miklós.

»Ezen két ispányok voltak oly kemények
Mint Nero, de volt is érte szövevények.«

Verseli róluk írónk, utána tevén azt is, hogy a szövevénynek a főispáni protectio s az arany fénye vetett véget.

Épen nincs miért csudálni tehát, hogy a Hora pórhada a Maros mentén kapott legtöbb követőt itt Hunyadban.

Mellőzöm a tisztviselői kar többi tagjai felől elég hosszadalmasan beszélő ezen harmadik rész további ismertetését. A negyedik rész tartalmáról, az eddig onnan kapcsolatosan kijegyzett adatok után, szintén nem sok mondani valóom van. E részben egyebek közt megverseli írónk a Hunyadi János fattyu eredetét erősítő Heltai-féle mesét is. Versük szerint Zsigmond király Csolnákos falu patakján pillantotta meg az ott mosó Marsinai Erzsébetet.

Még csak egy archaeologiai becsü adatot jegyzek ide a munka második részéből, hol leíratik a Bátsiban 1760. évben emelni kezdett lakház históriája. Itt egyebek között ezek is foglaltatnak:

»A köigrádics alatt van egy oroszlávkép,
Melyet bétett oda a kőmivesi nép.
Ha onnan valaki még idővel kitép,
És falban rakattyá, az leszen igen szép.
Erről azt híreltek, hogy a szüz bálványa
És tisztelte volna Barcsa tartománya. «

Ezen kép esete miatt Bajtai püspök jelentést tett gróf Bánffy Dénesnek, ki az ügyet nyomoztatta, s aztán abbanhagyták.

Valóban nem lenne érdektelen azt a faragványt ott felkerekni. Mi annál könnyebb lenne most, mert a Nagy családnak

bátsii háza, ha jól tudom, az állami oskola részére megvásároltatott.

Végül kiemeltem még, hogy az egész munka 500 versszakból áll. Beszújzése a már említett chronosticon :

Anno quo :

SoL nC Ipaa VenVs rVrIs MoDerantVr habenas,

Sat bene sI Cernas elVs In orbe phasen.

Scripsit Alexander vero cognomine Magnus

In Batsi residens et sua Jura sequens.«

Nem mulaszthatom el köszönetemet kifejezni dévai Nagy László urnak, ki az ismertettem családi címékiratot és verses chronikát szivesen átengedte használatomra.

Egyuttal kifejezem azt a reményemet is, hogy e művet jelenlegi tisztelt tulajdonosa át fogja engedni társulatunknak örök megőrzés végett.

Okmány - mellékletek.

1.

Franciscus II. Dei gratia Sacri Romani Imperij et Transsylvaniae Princeps Rákóczy, Partium Regni Hungariae Dominus, Siculorum Comes, et Pater Patriae ; Pro Libertate Confoederati Regni Hungariae Statuum, necnon Munkácsiensis Dux etc.

Generosi, Egregii et Nobiles Fideles Nobis dilecti. Salutem et Principalis gratiae Nostrae benignam propensionem. Hozzáuk expedált Expressusi által küldött Kglmetek Levelét vevén kedvessen, örömmel értettük, hogy a melly igaz szives Hazafíui indulatból inkább kivánt édes Hazájából idegen Földre szorúlni, mint sem Hozzáink tartozó Homagialis obligatiójabeli synceritássát az elpártolásnak szennyével mocskositani, és az Ellenséges titkos mérget forraló csalárd hitegetésinek hitelt adván, s az által meg csalattatván, annak hűségét követni. Miis azért Atyai gondviselésbeli hivatalunk szerint (hogy addiglan-is mig édes Hazájában Isten vezérli Kglmeteket, subsistentiájáról annál jobban prospiciálhatnánk) ennek előtte is meg írtuk vala, hogy ide ki Magyar Országra költözködgyék által, de mind eddiglen is az iránt kglmes intentionkat nem secundálta kglmetek, és jöllehet szorgos gondunk volt arra is, hogy azon idegen földön (a mennyi-

ben lehetett) kltékről el ne feletkeznök, söt ott való lakásoknak securitássárul prospiciálnánk; csudálkozással értettük mindenazonáltal az Haradsiával, s egyéb contributiókkal lett terheltetések iránt való panaszolkodássát, holott a mint már edgyszer a Fényes Porta követeinknek resolválta, és a végbeli Passáknak megparancsolta, nem kétlyük Pápai Gáspár Hivünk is az illjen állapotokat vagy megh orvosolta vóna, vagy nekünk meg irta vóna, levén tölünk parancsolattyá, ha midőn kglmetek ügyes bajos dölgaihan requirállya, a Passa előtt complanállya, mellyet elis hiszünk ezután is el nem fog mulatni. Mindazonáltal reiterálván elebben kegyelmes tetszsünket javallyuk Kglteknek, hogy ha tovább is eddig tapasztolt tökéletessége szerint húségünkben kiván meg maradni, a mostani Téli időnek keménysegéhez képest menuél hamarébb lehet jöjjön ki Magyar Országra, hogy Atyai kegyes Gondviselésünknek gyümölcsait több bújdosó Hiveinkel együtt itten nagyobb mértékben vehesse, nem lévén abban mód tellyeséggel, hogy ily távullyról succurrálhassunk kglmeteknek, és edgy-szersmind tovább is úgy alkalmaztassa magát kglmetek, hogy ha mi injuriái lésznek a Törökötől legh előszöris emlitett Pápai Gáspár Hivunket talállya megh, és általa informáltasson bennünket, bizonyosok levén abban, hogy az adózástól a Portának assecuratiója szerint kimenttyük kglmeteket, a mint is mind e végre mind penig más egyébb Nemzettséges ügyünk előmenetelit illető dolgokra csak hamar az uj Passákhoz követeinket bé küldgyük, és a mit kgltek consolatiójára fel találhatunk, Fejedelmi szíves gondviselésünk szerint el követtyük. Cacterum eosdem Divinae commendamus Protectioni. Datum Munkácsini. Dje 11. Januarý Ao. 1708. F. Rákóczi mp. Paulus Ráday mp.

Legalul az aláírások alatt: A Török földén bújdosó Erdélyi Rendeknek.

Külcziū: Generosis, Egregiis et Nobilibus N. N. c Regno Nostro Transsylvania ad Ditiones Fulgidae Portac Ottomanicae subjectas sese transferentibus ac ibidem commorantibus, Fidclibus Nobis dilectis.

(Eredetije egész iv papiron, levél alakban összehajtva a a fejedelmi pecséttel lezárva, mely utóbbinak csak nyoma van meg. Saját gyűjteményemből.)

2.

Franciscus II. Dei Gratia Sacri Romanii Imperij et Trans-sylvaniae Princeps Rakoczy, Partium Regni Hungariae Dominus, Siculorum Comes et Pater Patriae. Pro libertate Confoederatorum Regni Hungariae Statuum nec non Munkácsiensis Makovitziensisque Dux Perpetuus, Comes de Saaros, Dominus haereditarius in Saaros Patak, Tokaj, Regécz, Ecsed, Somlyo, Letnicze, Szerencs Vniuersis et singulis, quos vel fatalis Domus Austriacae favor hactenus tenuit, vel insolens metus copercuit, cujuscunque status, gradus, honoris, dignitatis, officij ac praeeminentiae Regni Nostri Transsylvaniae Partiumque eidem annexarum Inhabitoribus, ac aljs quibusvis, quorum interest vel intererit, praesentes has nostras visuris, lecturis vel legi audituris, atque adeo resipiscenti ac sincero corde acceptaturis, salutem gratiaeque Nostrae Principalis propensionem. Már eleve régenter melly nagy bőcsben tartották légyen minden Nemzetek magok Hazájokhoz való szereteteket nyilván meg bizonyították azzal, a midőn fel kiáltottak amaz bölcs mondással, Chari Sunt Amici, chari liberi, chari Parentes, sed omnes omnium charitates Patria una complectitur, és noha az illyetén szoross indulatot kivált-képpen a szabad nemzeteknek szívében plántálta bé Isten és a természet, a kik is annak meg mutatására piros véreknek omlását is minden extremitássokra való jutásokat a köz haszonért kedvesnek itilték. Mindazáltal Atyai buzgóságból méltán csudálhatyuk, hogy a midőn az hatalmas Istennek kegyelme nemzetünknek homályban borult sorsán fel derülvén, műr négy Esztendől fogva igaz segyverkezésünknek szerentsés elő menetele felött réünk bizott vezérlő Kormányozásunk által senyeskedik vala, mégis némellyek Hazájokhoz való szeretetektől a természetnek rendi ellen el iszonyodván, édes Posteritassoknak jövendő állapottyokról meg nem emlekezvén, és az egész Magyar Nemzetnek régi dicső hirét s nevét meg tagadván, az ollyaten meg cskifitt ellenségeinknek (a kiktöl Eleink meg szabadulván mindgyárt eleintén szerzették ez Hazának mostanis fen álló Fejedelmi birodalma) futkosnak árnyékához, és a következő bizonyos veszedelmeknek

ürvényében hanyott homlok borulnak. Mivel penig minekutánya Országunk köz akarattyából és választásábol Fejedelmi székünkben bē ülvén az el mult holnapnak huszon nyolcadik napjára Maros-Vásárhelyre Generális Gyűlést hirdettünk volna, Atyai gondviselésünkhoz illendő állapotnak láttván, hogy a töb bőlcs tanácskozások, és rendelésink között a meg nevezett Hazánk s Országunk mételyeinck botránkoztato akar vakmerősegeknek, akar tartozkodo avagy szines magok alkalmaztatásának ellenne állunk, Országunknak meg edgjezett akarattyából annak meg maradására végeztük, hogj valakik Ellenségünknek oldalához csatolván magokat mind a két s három meg szorittatott erősségekben, mind pedig a szomszéd tartományokban imitt amott kevés számmal lezzengnek, és annak kegyetlen Orzáglását magok vére ellen erősítteni ohajtják, az Haza Törvényének szabott utya szerént Országunknak első köz Gyülisére evocaltatván, jutalmakot el vegyek és magok kéránsága szerént Uroknak meg kostolt birodalmával büntetessenek, a kik pedig felelemtől, és más bizonyos okuktól megakadályoztatván, ezentul az ügynek edgyességében és szövetségében intra Terminum Dietae béjönek, ekkoráig valo idegenségekről méltó mentséggel számot adgyanak; minden által Országunknak főbb Istápjának tudván lenni a kegyelmeséget, és egjszersmind az által tekentetben vévén némely az Ellenség közt lévöknek Hazájokhoz valo s ideig el titkolt szives indulattyokat, abbeli meg írt végezesünket Országunk Statussival és Rendeivel együtt olly kegyes Atyai szeretettel kevántuk tempe ralnunk, hogy valakik jol meg gondolván Hazájoknak javút és magok jövendőbeli sorsokat, intra Terminum bis quinduae magok tulajdon nemzete szövetségében és Fejedelmeknek s Uroknak tökelletes hűségere viszsza térendenek azokat Atyai kegyelmessé günknek keblében bē fogadni, és az Articularis büntetésnek ter hét rollok el fordítani készek lészünk. Kíhez képest sellyül írt Országunk Rendeit és lakossit Atyai gondviselésünk és Fejedelmi kegyelmességnk szerént serio intyük, hogy megh gondolván Istenünknek nemzetünkre ki terjesztett Irgalmasságít, az egész Magyar várneck példa nélkül valo köz öszve szövetkezését, és ellenben a magok kevés számu voltkt s jövendőbeli boldogtalanságokat, jöjjenek és fussanak mig idejek vagyon Hazájoknak, mint édes

Annyoknak dajkálkodása alá, és nemzetek véréből álló Uroknak s Fejedelmeknek kegjelmességéhez, másként tuttakra légyen, és ugyan ezen Patens Levelünk által publicáltattyuk s manifestáltattyuk, hogy valakik ebbeli kegyelmes intésünket vakmerökeppen meg vetrén, a kimondott Terminusnak ideje alatt hűségünkre meg nem jelennék, valamint most kegjelmességiuket kenállyu, ugy ellenben Fejedelmi animadversionknak sullyát duplázott mertéken foglják tapasztalni magokon, és jövendőbeli veszedelmeknek is magok lésznek okai. Datum in Civitate nostra Colosvar die Vigesima quarta Mensis Aprilis Anno Millesimo Septingentesimo Septimo. F. Rakoczy mp. Paulus Ráday mp.

(Szöveg alatt az iv két levelét összesfogó és ugy leányomott fejedelmi pecsét teljesen ép. Eredetije saját gyűjteményemben.)

3.

Isten sok jókkal álgya kegyelmeteket
Szivesen kivánom.

Kegyelmetek Levelét böcsülettel vettetem, abban mit irjon, meg értettem, igen akarom s köszönöm is, hogy kgltek az lézengő és tolvajkodó katonáságra jó vigyázással vagyon, és az mostania-katis incaptiválta, kgleteket kérem minden halogatás nélkül az Igvisitiót vigye végben, és azonnal, az katonákkal együt hozza ide kezemhez, külgyön a böcsületes város vagy kett böcsületes lakos tiszteit, kik előt mingyárt azon tolvaj katonáakra törvént látatok, valamint az törvény s igasság hozand magával a szerint járattatok el vélek, kegyelem, s kedvezés nélkül, mellyet magais meg tapasztal kgtek, csak ne késsék azon tolvajoknak ide küldésével. In religio Isten éltesse kgteket jó egészében. Datum Király falva 26. Január 1705. Kegyelmeteknek szeretettel szolgál Gyürký Pál mk.

Külczim: Prudentibus ac Circunspectis DD. NN. Judici Primario, ac Notario, toti denique Senatui, Oppidi Szászvárosiensi, Dominis mihi observandis.

(Lezárt pecsétnök csak nyoma van meg. Eredetje egész iv papiron, levélalakban összeajtva. Saját gyűjteményemben.)

4.

Felséges Fejedelem ! természet szerint valo jo Kegyelmes Uram ! Biztatván az Felséged híveihez gyakorlani szokott Atyai kegyelmessége, nagy alázatossággal ketelenítetem Felséged Atyai lábaihoz borulván, egy másra todult gonoszszaimból származott szükségeimet jelenteni, midőn kevés jóvaimnak nagyobb része az ellenség praedájara jutván, már három esztendőktől fogván, Törökországra szoritván az ellenség szegény cselédimet (magam az idő es alkalmatosság kivánsága szerint Felséged hüségében vár-megyémnek szolgálván; mellyről az Barcsaj urak, és vármegeynk vice Ispánnya egyszersmind Kapitánnya Csulaÿ Balás uram kivált az közeleb elinult téli sanyoruságomról s csekély szolgatal-tomról bizonysságot tehet az ur Barcsai Mihály ur ö kegyelme) keves joszagombol, ha mikor az hadak alkalmatosságával hozza fertemis, semmi hasznat nem vehetvén, miképpen subsistálhattam csak az nem hiszi az ki az keserüt nem kostolta, már most mindenemből ki fogyván, se morhám se sohult semuni aeconomiám nem lévén, ha Isten Felsége által hazánkban mehetünkis, illy extremitásomban mi tevő legyek nem tudom.

Melyre nézve alázatosson könyörgök Felségednek, mint jo kegyelmes uramnak, töb hívei között meltoztassék engemetis Kegyelmességeivel éltetni, hogy avagy csak hazánkban volt menetel-lünk után vhessek consolatiot, hogy az Felséged kegyelmessége által meg ujjulván, az Felséged szolgálattyára meg erössödhessem.

Melyert hogy Isten Felségedet hosszu időkig boldog ural-kodással meg áldváu éltesse, szivessen kivánván, mig élek, maradok Felséged alázatos híve, szolgája Dobolyi István mk.

Czimzés a felzeten. Ad Serenissimum, ac Celsissimum Dominum Dominum Franciscum II. Rákoczy, Dei Gratia Sacrum Romani Imperij ac Transsylvanicum Principem, Partium Regni Hungariae Dominum et Siculorum Comitem ; nec non pro libertate confederatorum Incliti Regni Hungariae Statuum et ordinum Ducem ac Dominum Dominum suum naturaliter Clementissimum benigissimum, humilissimum memoriale Suplicantis introscripti.

Hátrati válasz: 119. Dobolyi István. Erdélyi bujdosó hi-veinkuek kegyelmesen conferált Maramarossi so Tortialitassahol, insinualvan az hol illik, remélhet valamely consolatiot. Az Hunyadi Gornyiksagot számára kegyelmesen conferallyuk, az Hattzegi Porkolábsagrol Isteu Országunkban be vivén bővebben ért-vén, annak szükséges állapottyáról, és mivoltárol, az irántis hűse-ges szolgálatihoz képest remélheti kegyelmességünket. Datum in Castro Nostro Szerencs, Die 29. Maÿ Ao. 1709. F. Rakoczy mp. Stephanus Horthi mp.

(Eredetije féliv papíron, saját gyűjteményemben.)

5.

Eu Karolyi Sándór Meltgos fejedelem Felső Vadászi Rákóczy Ferencz kglmes Urunk eö Nga mezei Hadainak Gralis Marschallusa s Tiszán innet lévő Földnek Gralis Commendoja, és N. Szatthmár Vargye örököös Fö Ispáunya. Adom tudtára mindenekuek az kiknek illik ez levelemnek rendiben. Mivel hogy Berekszo nevű faluban lakozo Nemes Uraimék s közönsegessen a lako-sok is bē jelentvén magokat kglmes Urunk eö Nga hűségét ho-majumjoknak letételevel ampectálták, melyben életeknck elsog-jásig kivánnak meg maradni. Parancsoltatik azért minden renden lévő kglmes Urunk eö Nga vitezinek, hogy senki az meg irt helységen lévő Nemes Uraimék hazokhoz szállani, az Lakosok-nak is helyekben valami alkalmatlanságot, huzást, vonást, el kö-vetni, minden nével nevezendő Nemes s Paraszt lakosok külső s belső Javaiban leg kissem kárt tenni élete s Jószága ellvesztésc alatt ne merészellen, mert adatik hatalom az meg irt helységbeliieknek, hogy ez illyen Parancsolatom ellen valo járókat ugy Passusom nélkül való koborlokat is fogják meg s hozzák hozzá, hogy ha pedig magát nem engedi s károkát teszen, meg is ölyék. Tartozván az meg irt helységbeliiek is ugy Nomesek mind közön-séges lakosok, hogy ha az Ellenségnék körülöttök valo jártában Arthatnak, tizenkétt esztendősön feljül minden ártalmas eszközök-kel fel.kelvén, mindenütt üldözések, verjék s öljék, nekem penig

valami leg kisséb hirét értendik tüstent értesemre adva, különben se cselekedjenek. Abudi (sic) Banyac 10. Apr. 1706. Károlyi Sándor s. k.

Szöveg alján a papirba nyomott magán pecsét és az egyidejű jelzés : »Berekszoia protect.«

(Eredetije kis negyedrét papirdarabon. Szereday Aladár ur lesnyeki iratai közt.)

6.

En Karolyi Sándor Méltóságos Fejedelem Felső Vadászü Rákóczy Ferencz kglmes Urunk eö Nga mezci Hadainak Gralis Marshallusa s Týszán innet levő Földnek Gralis Commandoja, és Nemes Szatthmár Várgye örököös Fő Ispánnya. Adom tudtára mindenekk az kikk illik ez levelemnek rendiben. Mivel hogy N. Hunyad Vármegyebül Nemzetes Vizlő Týsza László és Váradi András Uraimék kglmes Urunk eö Nga s Nemes Ország hűségét amplectálták, és mint hogy pedigh Isten kglméböl az Maroson innet valo Föld kglmes Urunk eö Nga ditioja alatt vagjon, honnét is az Hadakk Intortentioja hogy rendessebben s helyesebben az helységbeliek től administráltassék, azon Földnek megirt Týsza László, és Váradi András Uraimékat Tisztül praeificantam, hogy eö kglmek minden féle Érésnek administratiójárul tegjenek minden helyekre repartitiot, s azon limitált repartitio szerént minden helységtől minden Élést eö kglmek szedettetvén ki, az Hadak számára annak rendi szerént adják ki. Parancsoltuk azért minden renden lévő, kglmes Urunk eö Nga Tiszteinek s Vitázinek, hogj meg'nevezett Uraiméktul minden féle ki telhető Érésnek administratióját várva senki élete Jószága clvesztése alatt se magokat eö kglmeket személyekben háborgatni, se minden nével nevezendő külsö belsö Javokban megkárosítani ne mérésszelye, mert érdemes büntetését elveszi akar ki legjen is. Az Maroson innet levő Helységbéli Birakk s lakosokk közönségesen pedig parancsoltatik keményen életek s Joszágok elvesztések alatt hogy mindenekben az Érésnek administratioja iránt meg'nevezett Tisza László és Váradi András Uraimektul fügjenek, s mentül hamarabb az eö kglmek repartitioja szerént minden helység az

maga részit s limitált Élését administrállya, mert valaki s valamelly helység ebben, vagj ha refractariuskodik, vagy az maga Élését a ki repartitiáltatott nem szolgáltattja be cö kghuek kezéhez vagj a hova fog parancsoltatni, a Biró esküttycivel edjüt azon helységbül fel karoztatnak, kiben különbet se eselekedvén. Kört Abrug Bányán, die 20 Apr. Ao. 1706. Károlyi Sándor s. k.

Papirba lenyomott családi pecséttől jobbra ugyanazon kéz által: Tisza László s Váradi András Urk patense.

(Eredetije féliv papíron nyilt alakban. Szereday család levelei között Lesuyeken Hunyad vármegyében.)

Hunyadmegye területén előforduló madarak jegyzéke.

Észlelte és megírta : Buda Ádám.

Első gyermekéveimtől kezdve kiváló előszeretettel viseltettem a madárvilág iránt, melynek egyik szorgalmas megfigyelője éppen atyám : Buda Elek vala, kinck buzdító példája mellett később olyan kiváló szakember barátságát és társaságát valék szerencsés megnyerni, minő a hazai természettudományok nagy kárára oly korán elhunyt feledhetlen emlékü ornithologusunk, gróf Lázár Kálmán vala. Vadászati szenvedélyem megyénk legmagasabb hegyeire felragadott, hol bő alkalmam nyilt a madárvilág életviszonyait behatóan és közvetlenül megfigyelni s egyuttal zsákinányul ejthetém a csak átvonulás idején megforduló fajok képviselőit is.

Ezekből 21 évi fáradtságos munka után sikerült egy kis gyűjteményt összeállítanom reai (Hátszeg mellett) lakásomon s tartandó felolvasásom anyagát is nagy részt e gyűjteményem szolgálták, — noha kiterjeszkedem oly fajokra is, melyeket megszerezni idáig nem sikerült, de ideiglenes vagy állandó lakójául tudom szülőmegyémnek. Gyűjteményemben minden példányt sajátkezüleg tömtem ki és állítottam fel, s ha szabad itt felemlítenem ebbeli eredményemet, Charles G. Danford és John A. Harvie Brown urak »The Birds of Transsylvania« cz. szakművökben szivesek voltak méltányolag felemlíteni.

És most felolvasásom tárgyára tévre fel kell még említenem : hogy észleleteim szerint megyénk ornisa felette gazzagnak mondható. Ime Bielz Albert¹⁾ 1856-ban az erdélyi fajok összegét 269-ben állította meg, mig később gr. Lászár Kálmán 291-re

¹⁾ Fauna der Wierbolthiore Siebenburgens. Hermannstadt. 1856.

emeli azokat. És megyénk, dacára annak, hogy csupán egy kis területére az általuk szem előtt tartott Erdélynek s itt is jobbadán a Sztrígy völgyére irányíthatám tanulmányomat: az én megfigyelésem alapján még is 254 fajt, vagyis 37-el kevesebbet számlál a hazarészünk összes madárfajainál.

E fajok mindenike nem találja nálunk otthonát, mert csupán 78 faj fészkel és lakik állandóan megyénk területén; 69 a tavaszszal érkező s őszszel távozó vándor fajok száma; 9 faj csak a telelt tölti nálunk; 8 fajnak átvonulását, sőt itt lételét megfigyelhettem ugyan; nálunk való fészkeléséről azonban biztos adataim nincsenek s 88 faj csupán pihenőül használja megyénket vándor utja idején. Ezek jobbadán déli határhegységünk felett szállnak át és vissza az Al-Duna vidékére.

Végül bátor vagyok megemlíteni még, hogy meghatározásomat Fritsch Antalnak¹⁾ Prágában, 1870. évben megjelent szakműve szerint eszközölem s ott, hol átalánosan elfogadott jó magyar elnevezésünk nincs, jobbnak láttam a latin nomenclaturával élni, mint szerencsétlenül képzett magyar műszavakkal gyötöröm szives olvasómat.

Az általam megfigyelt madarak rendszeres felsorolása.

I. rend : Ragadozók. (*Accipitres*; Raubvögel).

a) Nappali ragadozók :

1. Fakó keselyű (*Gyps fulvus*; der weissköpfige Geier) havasainkon fészkel és onnan kalandozik a térségre is. Gyűjtémenyemből hiányzik.

2. Barnakeselyű (*Vultur monachus* (Linne) der graue Geier) havasaink rendes lakója, hol sziklák között fészkel. Ludtojás nagyságu 2 tojása fehér, piszkossárga foltokkal. Hegyi lakáról néha seregesen lecsap a dögökre. Leggyakrabban látható keselyünk, igen könnyen megszelídithető.

3. Az egyptomi keselyű (*Neophron percnopterus* (Sav); der Aasgeier.) Az ötvenes években Wagner Károly volt hátszegi gyógyszerész kapott egy fiókát s azt fel is nevelte, mi arról tesz bi-

¹⁾ *Naturgeschichte der Vögel Europas* von Dr. Anton Fritsch. Prag, 1870.

zonyságot, hogy nálunk is fészkel. Később még egy példányt lát-tam Hátszeg felett elrepülni s még egyet a havasokon.

Gyűjteményemből hiányzik.

4. Szakállas keselyű (*Gypaëtos barbatus* (Cuv); Bartgeier, Lämmergeier). E szép keselyű, mint a zergéknek legrettegettébb ellensége, havasaink lakója. Többször észleltem meszes, — mint más sziklás helyen; például a Jorguván kövénél egyszerre öt darabból álló csapatot láttam. Meredek hozzáférhetlen sziklákon fészkel; tojásai a ludénál nagyobbak, piszkosfehér alapon barna foltokkal.

Dögkre ritkán száll s inkább élő állatokkal táplálkozik. A zergéket, ha tisztás sziklákra kikaphatja, szárnyaival csapkodva addig kergeti, míg a szegény állat valamely mélység felé jut — itt aztán leveri a mélységbe, hol összezúzódik; azután leszáll utána a mélységbe és kényelmesen felfalatozza.

5. A havasi vagy szírti sas (*Aquila chrysaëtos*, Pallas; der Steinadler). A téren gyakran többedmagával láthatjuk a magasban keringeni; rendes lakása hegyek között van, hol fákon vagy sziklák között fészkel; két-három tojása nagyon tompa, zöldesfehér alapon vörhenyes foltokkal.

6. A királysas (*Aquila heliaca*, Sav; der Königsadler), Havasainkon tartózkodik, gyűjteményemből azonban hiányzik eddig. Gróf Lázár Kálmán Hátszegvidékéről kapott két példányt. Mindkét faj emlősökkel, madarakkal s döggel táplálkozik.

7. A törpe sas (*Aquila pennata*, Cuv; der Zwergadler). Ezen ritka kis sast, mely alig tyük nagyságu, gróf Lázár Kálmán a Szászváros környéki erdőben fészkelve találta. Gyűjteményemből hiányzik.

8. A lármás sas (*Aquila naevia*, Linne; Schreiadler). Egy vándor sas, mely nyár elején jön hozzánk, s őszsel ujra elvándorol. Erdős helyeken fákon fészkel, tojásai fehérek, néha vörös-ses foltokkal. Élelme nyulaktól, hol egerekből és apróbb szárnyosokból áll.

9. A csonttörő karács vagy halászsas (*Haliaëtus albicilla*; der weisschwänzige Seeadler). Havasaink lakója, honnan folyójuk mellé látogat, a hal képezi kedvencz eledelelét. A gyűjtemé-

nyemben levőt vidrára kitett kelepcében fogták Sztrigy-Szent-Györgyon.

10. A halászó csermöly (*Pandion haliaetus*, Cuv; Fisch-adler). Ezen sasból egy pár rendesen a hártszeg-váraljai vasuti állomás felett levő Órya nevű hegyen tartózkodik (hol talán fészkel is?) honnan rendesen naponta 3—4-szer a viz felett szépen röpkedve egész Russig, Sztrigy-Szent-Györgyig lemennek és ismét vissza. Igen érdekes, midőn a magasból, meglátva a vizben a halat, nyilsebességgel lecsap, s a karmai közé szorított hallal ismét felrepül; majd lassan leereszkedik, miközben lábával a halat csöréhez viszi s falatokat szaggat belőle. Ha ez alatt a földhöz közelkedik: ujra felemelkedik a magasba — s folytatja munkáját. Habár minden évben látom, még nem juthattam biztos lövéshez s így gyűjteményemből is hiányzik.

11. A gatyás ölyv (*Archibuteo lagopus*, Brehm; der Rauchfussbussard). Ezen ölyv rendesen csak télen s akkor is, ha sok egér van, jelenik meg nálunk. Órahosszat egy-egy fatetejéről, vagy egy magaslatról lesi az egereket, melyeket igen nagy ügyességgel fog meg. Ennél fogva a mezei gazdáknak hasznára van, és ha vetéseinkre egy-két öl magas czölöpöket vagy karókat teszünk ki, azok tetejére száll s egyszeri szállóhelyét rendesen egész télen megtartja. Megerénk téli madarai közé számíthatjuk.

12. Az egerésző ölyv (*Buteo cinereus*, Bp.; der Mäuse-Bussard). Egész éven át nálunk tartózkodik, az egér és vakand pusztítás által igen hasznos állat; nagy fákon fészkel, tojásai (3—4) fehéresek, piszkossárgával hullámozva. Állandó madaraink egyike.

13. A fecskefarkú kánya (*Milvus regalis*, Briss; der rothe Milán.)

14. A fekete kánya (*Milvus niger*, Br; der schwarzbrauner Milau) Mindkettő tavasszal jó hozzáunk, s őszkor hagy el — utóbbi azonban ritkább, mint az előbbi. Mindkettő az egerek pusztítása által hasznos állat, erdők közt fákon fészkelnek, előbbinek 3—4 tojása kerekded fehérvörös foltokkal; utóbbinak szintén 3—4 piszkosfehér nagy barna foltokkal. Mindkettő vándor madaraink közé tartozik.

15. A sólyom (*Falco communis*, Br. et Gm.; *Peregrinus*, Auct.;

Wandersfalke) nálunk gyakran előfordul, sebes röptiben a galambot leüti. Gyűjteményemből még hiányzik.

16. A madár sólyom (*Hypotriorchis subuteo*, Linné; der Lerchenfalte). E közönséges madár nagy fák oduiban fészkel; 3—4 tojása vörhenyes fehér, sűrűn barna és vörhenyes foltokkal. Megyénk rendes lakója.

17. A törpe sólyom (*Hypotriorchis aestivalis*, Gm.; der Zwergfalte) őszi és tavaszi vonuláskor meglátogatja vármegyéinket, de állandólag nem lakik itt — átvonuló madár.

18. A vöröslábu sólyom (*Erithropus vespertinus*, Brehm; der Rothfuß-Falke.) Május elején, mikor sok a cserebogár, nagy csapatokban érkezik hozzánk; cserebogárral, egérrel és gyíkkal táplálkozik, azonban ritkán ül 14 napnál tovább itt — s így csak is mint átvonuló madarat lehet tekinteni.

19. A közönséges vércse (*Tinunculus alaudaris*, Br.; der Thurmfalke). Igen közönséges, lanyhább időjárásnál a telet is nálunk tölti. Hasznos madár, mert egérrel, kigyóval, gyíkkal s nagyobb rovarokkal táplálkozik. Tornyokban, sziklák közt, magas fákon fészkel; 3—4 tojása vörhenyes fehér, sűrűen vörhenyes foltokkal és hullámozva. Megyénk állandó madarai közé sorolható.

20. A tyukász v. galambász ölyv (*Astur palumbarius*. Bechst.; der Hühnerhabicht). Igen nagyon elterjedt madár, mely a tyukok és galambok között igen sok kárt tesz; fákon fészkel; 2—4 tojása zöldesfehér, gyérenbarna és olajbarna foltokkal. Megyénk rendes lakója.

21. Madarasz ölyv (*Accipiter nisus*, Pall; der Finkensperber). Igen közönséges, apróbb madarakkal táplálkozik, azonban, ha az éhség kényszeríti, kis termete daczára, a galambokat is kész megtámadni. Szintén fákon fészkel; 3—6 fehér, nagy barna foltokkal ellátott tojást rak le. Megyénk rendes lakója.

22. A vörhenyes vagy nádi ölyv (*Cuculus aeruginosus*, Linne; der Rohrweihe). Tavaszszal jő hozzánk s őszszel távozik. Nádasok körül tartózkodik. Eledele egerekből, apróbb madarakból és hüllőkből áll. Fészkét mocsáros helyeken a nád vagy sűrű bokrok közé rakja, melybe 2—3 fehéres tojást rak. Vándormadaraink közé számitható, mint az ezután következő 3 faj.

23. A foglyászó vagy kékes ölyv (*Strigiceps cygnus*, Bp.

der Kornweihe). Mint az előtte való, csakhogy inkább a kukoricza és rozsföldek között tanyázik, hol a fogoly madarakra tartja vadászatait, a gabona vagy nád között a kopasz földre rakja le 4—6 kékes barnával hullámzott tojásait.

24. A havasi vagy fűrjész v. réti ölyv (*Strigiceps cinereus*, Bp.; der Wiesenweihe.) mint az előbbiek, csakhogy inkább rétek felett vadászsa a fogoly, fűrj s más apróbb madarakat és egereket; 4—6 tojása piszkos fehér, felső része kékesbe játszik

25. Swainson = hamvas vagy réti ölyv (*Strigiceps Swainsoni*, B. p. *pallidus*, Bruh; der blasse Weihe). Az előbbithez mindenben hasonló, csakhogy ritkább. Mind a négy költözöző madaraink közé sorolandó.

b) Éjjeli ragadozók.

26. A törpe csuvik (*Glaucidium passerinum*, Boie; die Zwergeule). Ezen szép kis (pacsipta nagyságu) baglyot az uriki fenyvesekben találtam, hol sikerült is egy példányt eljtenem, mely gyűjteményemet díszíti. Azóta nem láttam többet, azonban valószínű, hogy fenyves erdeinkben honos, de kicsénysége miatt kikerüli az ember figyelmét, hangja is oly igénytelen, hogy inkább ökörszem madárnak, mint éjjeli ragadozónak tarthatná.

27. A közönséges csuvik, vagy a nép nyelvén halálbagoly (*Athene noctua* Bp.; der Steinkautz). mindenütt elterjedt; rozsant falakban, tornyok, sziklák és odvasfákban tartózkodik, hol fészkel is; 2—7 tojása fehér kerek. Igen hasznos kis állat, mivel főleg egerekkel táplálkozik. Párosodás idején változatos, sivító hangot hallat, s ilyenkor házak tetejére, padlásokra, ablakokra is leszáll, miért is a babonás nép a halál előhirnökének nevezi. Megyénk állandó lakója.

28. A kis füles bagoly. (*Scopsorca*, Sav; die Zwergohreule). Ezen ritka kis füles baglyat atyám Buda Elek a Sztrigy-Szent-Györgyvályai erdőkben találta 1848. előtt több példányban. Azóta nem találtunk. Gyűjteményemből hiányzik.

29. A nagy suholy vagy nagy fülesbagoly. (*Bubo maximus* Sibb; der Uhu.) Erdeinkben mindenütt elterjedt, a nyulakban s más kisebb emlősökben és madarakban igen sok kárt tesz. Fa-

odusukba és szikla hasadékokba fészkkel; 3—5 tojása kerek és fénylő fehér. Megyénk állandó lakója.

30. A rövidfűlű bagoly (*Brachiotus palustris*. Bp.; die Sumpfohreule). Mocsáros nádas helyeken közönséges; hüllőkkel, apró madarakkal és egerekkel táplálkozik. Nádasokban reketyebokrok között a földön fészkkel; 3—5 kerek tojása fehér. Megyénk állandó lakója.

31. A közönséges erdei fülesbagoly (*Otus vulgaris*, Felm.; die Waldohreule). Az előbbinél ritkább,erdeinkben tanyázik, hüllőkkel, madarakkal és kisebb emlősökkel táplálkozik. Fodukba fészkkel; tojásai 4—5 hosszukás, fehérek és piszkosak. Megyénk rendes lakója.

32. A közönséges bagoly (*Syrnium aluco*, Sav; der Waldkautz). Erdőkben, télen a házak körül csürökben és padlásokon közönséges — egerekkel, hüllőkkel és madarakkal él. Odvás fákba vagy elhagyott varju-fészkekbe rakja a kerekded fehér 4—5 tojását. Megyénk lakója.

33. A hajnal bagoly (*Syrnium uralensis*, Gr.; die Habichts-Eule). Az 50-es és 60-as években majdnem minden 3-dik évben télen a víz melletti berkekben nagyobb számban lehetett találni; azonban innen csak is egy példányt találtam. Oka ennek vagy a kipusztaulásban (?) vagy az erdőirtások miatti eltávozásban rejlik, mindamellett megyei lakosul számitható.

34. *Nyctale funerea*, Bp.; Rauchfusskautz). Ezen kis baglyot a 48. előtti években atyám a zeykfalvi határon találta; azóta nem láttuk többé. Gyűjteményemből hiányzik.

35. A lángbagoly (*Strix flammea*, L.; die Schleiereule). Régebb minden toronyban található volt, hol fészkelt, s 3—5 fehér tojása kerek — azonban évről évre mind ritkább, ugy, hogy a 60-as években megyénkben még csak két darabot találtam. Eledele egerekből és kisebb madarakból áll.

Mint megyénk lakója tekinthető.

II. rend: **Kuszók** (*Scansores*; Klettervögel.)

36. A fekete harkály (*Picus martius*, L.; der Schwarzspecht). Bükkerdeink rendes lakója, valamint fenyő erdeinké is. A fába

kerek lyukat vág fészke szárnára s 3—6 körte idomú fényes fehér tojást rak oda. Hol megtalálunk, más hasonló sajt nem tűr meg.

37. A nagy harkály (*Picus major*, L.; der grosse Buntspecht). Erdeink és kerteink lakója. Tojása az előbbiénél kisebb.

38. A közép harkály (*Picus medius*, L.; der mittlere Buntspecht).

39. A kis harkály (*Picus minor*, L.; der kleine Buntspecht). Az előbbieknél ritkább.

40. Fehér hátu harkály (*Picus leos*, L.; der weissrückige Buntspecht). Leginkább a bükkösökben, honnan ritkán jö elő, lakik. Ritka.

41. A zöld harkály (*Picus viridis*, L.; der Grünspecht). Cser és tölgyes erdeinkben s kertjeinkben.

42. Szürke harkály (*Picus viridianus*, L.; Grauspecht). Gyakori.

43. A három-újju harkály (*Apternus trydactilus*, Siv; der dreizehige Specht). Ez a fenyveseket soha sem hagyja el s ritkább a többieknél. Ezen harkályoknak mind a 8 európai faja megyénk rendes lakójául tekinthető.

44. A közönséges nyaktekercs (*Jynx torquilla*, L.; der Wendehals). Vándor madár; erdőkben, kertekben és berkekben tanyázik. Fészket faoduba rak; 5—6 fényes, fehér hosszukás tojást tojik.

45. A kakuk (*Cuculus canorus*, L.; der gemeine Kukuk). Költöző madaraink közé tartozik. Leginkább az erdei zenér (*Sylvia sibilatrix*) fészkébe rakja tojásait.

III. rend: Rikácsolók (Volueres; Schreibvögel.)

46. A lappantyu v. kecskesejő (*Caprimulgus europeus*; die Nachtschwalbe). Vándormadarunk.

47. A kőfali fecske (*Cypselus apes*, Ill.; der Mauersegler). Május havában érkezik hozzáink s havasaink szirtes helyein fészkel s őszsel elhuzódik.

48. A fehértorkú havasi fecske (*Cypsellus mellba*, Ill.; der Alpensegler). Egyszer láttam az előbbivel. Gyűjteményemből hiányzik.

49. A bubosbanka (*Upupa epops*, L.; der Wiedehopf). Fészkét faoduba készíti; 3—4 zöldes fehér tojást rak.

50. Jegér vagy jégmadár (*Alcedo ispida*, L.; der Eisvogel). Egész éven át folyók partjain tanyázik; eledele halakból és vízi rovarokból áll. Fészkét martokon sajátkészítményű lyukakba készíti s bele 6—8 kerek, fénylő fehér tojását rakja. Megyénk rendes lakója.

51. A gyurgyalag v. méhevő (*Meropsapiaster*, L.; der Biennensresser). Átvonulások alkalmával megyénket is meglátogatja.

52. A csillagos karics (kék csóka; kalangya varju; *Goraciias garula*, L.; Mandelkrähe). Tavaszi és őszi átvonulások alkalmával 2—8-ból álló csapatokban található nálunk is.

IV. rend. Éneklők. (Oscines; Singvögel.)

53. Ökörszem vagy közönséges Csuk (*Troglodytes europaeus*, Cuv.; der Zaunkönig). Kertekben, erdőkben s más sürűsségekben honos. Eledele rovarokból s azok petéiből áll. Fészkét odukba vagy más üregekbe készíti, melybe 4—6 fehéres, vörhenyesen pettyegetett tojását rakja. Állandó madarunk.

54. A közönséges fakuszó (*Certhia familiaris*, Linne; der gemeine Baumläufer). Nyáron erdeinket, télen kerteinket lakja, hol a fákon kuszva a fa kérge alatt keresi a rovarokat s azok búbjait, mi által hasznossá válik. Fészkét faodukba rakja és kétszer költ, u. m. tavaszszal 8—9, őszelőn 3—4 tojást, melyek mindenig rozsdás foltokat viselnek. Állandó madarunk.

55. Az alpesi fakuszó (kövi harkály; *Tichodroma muraria*, Ill.; der Mauerläufer). Sziklás helyeken tanyáz. Egy példányt a Boli barlang szájánál látta. Gyűjteményemben a Lunkány-Ponoricsi barlangnál lőtt példány látható. Állítólag Petrilla határán a Rosia nevű sziklán is látta.

56. A közönséges pancz vagy kurta kalapács (*Sitta europaea*, L.; der europaeische Kleiber). Erdeinkben honos, őszsel kerteinkbe jő le, hol rovarokkal táplálkozik, azonban a tökmagot is igen kedveli. Fészkét faodukba, vagy a harkályok módjára készített üregbe rakja s 6—9 vérvörös foltokkal tarkázott fehér tojást rak bele. Megyénk állandó lakója.

57. Szénczinke (*Parus major*, L.; Kohlmeise).

58. Fenyőczinke (*Parus ater*, L.; *Tannenmeise*). Fenyveskből kemény télen gyakran lelátogat hozzánk is.

59. Kékfejű czinke (*Parus coeruleus*, L.; *Blaumeise*) erdőkben és kertekben.

60. Mocsári czinke (*Parus palustris*, L.; *Sumpfmeise*). Kertek és erdők lakója.

61. Gyászczinke (*Parus lugubris*, L.; *Trauermeise*). Ezen madarat megyénkben eddig még csak a hátszegi és a farkadini szőlőkben látta, hol elég sok él és fészkel. Tojásait nem kaphattam meg.

62. Hosszufarkú czinke (*Parus caudatus*, L.; *Schwanzmeise*). Erdeinkben és kerteinkben kisebb csapatokban jár. A czinkék mind a leghasznosabb madarak, a legnagyobb figyelemre ajánlataknak, miután a rovarokkal a azok álcáival élnek. Ajánlatos a sok haszon fejében, kimélésük is, mivelből jobb lenne kis láracsukat helyezni a gyümölcsök közé. Ilyeneket darabonként 25 krajczárjával kaphat Bécsből (Fritz Zeller II. Unter Donau-Straße 13.), a ki legalább 12-öt egyszerre megrendel. Egy-egy czinke 8—15 fiókát nevel s azokat is hernyóval tartja. Számítunk egy etetésre egy-egy fiókának csak 10 hernyót, az 15-nél 150 csak egy nap alatt s 14 napban 1250 hernyót emésztnek fel, úgy, hogy egy hold gyümölcsöst egy pár czinke-család tisztán képes tartani a hernyóktól. És még is épen eme jótevőket pusztítja legkiméletlenebbül a falusi nép. minden udvaron ott áll a disznó dinnyéből készített csapda, s a szegény czinkét kinozzák mindenfelé. Vajha az értelmiség és hatóság minden elkövetnének e sajnos gyakorlat megszüntetésére. Ime már harmadik éve pusztítja a hernyó Hátszeg vidékén a gyümölcsöket, holott régebben 5—6 évben fordult elő egy hernyójárvány. Okuljunk, mig nem késő.

63. A kontyos czinke (*Parus cristatus*, L.; *Haubenmeise*). Ezen czinke a fenyvesek lakója, honnan ugy mint a három ujjú harkály, sohasem távozik.

64. Mezei pacsirta (*Alauda arvensis*, L.; *Feldlerche*). Kora tavaszzal érkezik hozzánk és késő őszsel távozik. Eledele magokból és rovarokból áll. Fészkét kis földmályedésbe rakja, hova 4—5 fehér, tarkával pettyezett tojást helyez. Évente 2-szer, háromszor is költ. Vándormadaraink közé sorolható.

65. Erdei pacsirta (*Alauda arborea*, L.; Haidelerche). Mint az előtte való, tavaszszal jő, de késő őszszel távozik. Erdőszéleken tanyáz, bokrokba rakja fészkét; 3—4 tojása szürkés barna foltokkal. Eledelő magokból és rovarokból áll. Költöző madaraink közé tartozik.

66. Kontyos v. bubos pacsirta (*Alauda cristata*, L.; Haubenlerche). Megyénk rendes lakója; a falvak körül mezőkön tanyáz — télen a falvakba vonul be. Eledelő rovarokból és magvakból áll. Fészkét a mezőn egy kis földmélyedésbe rakja; 3—5 tojása hamvas fehér barnával hullámozva és sötét barnával foltozva. Állandó madarunk.

67. Havasi pacsirta (*Alauda alpestris*, L.; die Alpenlerche). Ezen pacsirtának hazája a zord éjszak, azonban kemény télen gyakran hozzánk is elvetődik. 1857-ben az oláh-brettyei határon egy 20—30-ból álló csapatot találtam. Azután is 2—3 darabból álló társaságot többször látta. 1880-ban is löttem egy példányt.

68. A mezei pipiske (*Anthus campestris*, Bechst.; der Brachpieper). Tavaszszal jön hozzánk s száraz mezőkön tartózkodik s őszszel távozik el. Eledelő rovarokból áll. Fészkét fű közé rakja; 5—6 kékes fehér s barna foltokkal s hullámokkal jelzett tojással. Költöző madaraink közé tartozik.

69. Vizi pipiske (*Anthus spinoletta*, Bp.; der Wasserpieper). Nyáron havasaink nedves rétjeit lakja, mig télen leszáll hozzánk a vizek mellé; eledelét a rovarokból veszi, fészkét kövek és bokrok mellé rakja — tojásait nem találtam.

70. Erdei pipiske (*Anthus arboreus*, Bp.; Baumpieper). Szintén tavaszszal jön hozzánk s őszszel távozik; rendesen erdőszéleken tanyáz, hol bokrok alatt fészzel; 4—5 tojása szürkés barna és setébarnán márványozva. Költözködő madarunk.

71. Réti pipiske (*Anthus pratensis*, Bechst.; Wiesenpieper). Az előbbieknek nélkül ritkább, azonban megyénk vándormadarai közé számítható.

72. Sárga billegény (*Budites flavus*, Cuv.; gelbe Bachstelze). Tavaszszal jő hozzánk; juhok és marhák között a réten igen szeret tanyázni. Fészkét nem találtam. Megyénk költöző madara.

73. Havasi billegény (*Motacilla sulfurea*, Bechst.; die Ge-

birgs-Bachstelze). Nyáron havasi patakjaink mellett, míg télen folyóink partjai mellé jő le. Eledele rovarokból s azok lárváiból áll. Fészkét gyökerek és kövek közé rakja, 5—6 sárgás fehér, barnával pettyegetett és csikolt tojással. Megyénk lakójának tekinthető.

74. A fehér vagy közönséges billegény (*Motacilla alba*, L.; weisse Bachstelze). Tavaszszal jő és őszszel elutazik; mezőkön és folyók partjain tanyáz, rovarokkal s azok lárváival táplálkozik. Fészkét gyökerek alatt vagy kövek mellett mélyedésekbe rakja; 4—6 tojása kékes fehér. Költöző madaraink közé számithatjuk.

75. A vizirigó (*Cinclus aquaticus*. Bechst.; Wasserschwärzer). Nyáron a havasi patakok és folyamok partjain tanyáz, télen pedig lejő hozzánk. Eledele főkép rovarokból, halakhól, de főkép csek ikráiból áll, melyeket a vizsenekéről szed fel, miért is nagy ellensége a haltenyészetnek. Fészkét szíklák közé rakja; 4—6 tojása fehér vörhenyes hullámzással. Megyénk állandó lakója.

76. A léprigó (*Turdus viscivorus*, L.; Mitteldrossel). Erdeinkben egész a fenyvesig tartózkodik. Eledele gyümölcsből, magvak és rovarokból áll. Fákon fészkel; 3—5 tojása kékesfehér; *Viola* és vörösbarnával pettyezve és foltozva. Megyénk lakója gyánánt tekinthető.

77. A fenyő rigó (*Turdus pillaris*, L.; Wacholderdrossel). Fenyvesekben tanyáz, honnan őszszel nagy csoportokban száll le kertjeinkre és réteinkre. Fészkét fákon rakja; 4—6 tojása kékesfehér, viola-barna s vörösbarna pettyekkel és foltokkal. Állandó madarunknak tekinthetjük.

78. Éneklő vagy szürke rigó (*Turdus musicus*, L.; Singdrossel). Egy költöző madár, mely tavaszszal jő és őszszel távozik. Erdeink, berkeink és szőlőink lakója. Fészkét törpébb fákra rakja, melybe 3—6 kékesfehér, barna s feketés barna durva foltokkal jelzett tojását rakja. Költözködő madarunk.

79. Boros rigó (*Turdus iliacus*, L.; Weindrossel.) Költözökédés alkalmával őszszel minket is fölkeres.

80. Örvös rigó (*Turdus torquatus*, L.; Ringdrossel.) Költözködő madár, tavaszszal jő hozzánk, nyáron a fenyvesekben tanyáz, hol fészkel is; tojásai 4—6 zöldes fehérek, vörösbarna foltokkal és pettyekkel.

81. Fekete rigó (*Turdus merula*, L.; Schwarzdrossel.) Tavaszzal jö bozzánk és összsel elutazik, azonban néha télen is itt marad; kellemes és kemény hangja fütyével erdeinket felélenkíti. Fogásában egész melodiákra lehet tanítani. Fészkét faodukba készíti, hol 4—6 zöldes barna vöröses foltosztott tojásait költi ki. Vándormadarunk.

82. A rigó zenér (*Calamodyta turdoides*, M. W.; Drosselrohrsänger). Nádas helyeken nem ritka, rovarokkal él; fészkét a nádas közé rakja, 3—5 tojása piszkos fehér olajszín és setétharnával pettyezve és sávolva. Rendes vándormadaraink közé tartozik.

83. A nádi zenér (*Calamodyta arundinacea*, M. W.; Teichrohrsänger). Náddal és bokrokkel benőtt mocsáros és vizenyös helyeken tartózkodik, hová fészkét is rakja. Tojásai 4—6, zöldek, olajbarna foltokkal, tompa végükön setétbarnáu hullámozva. Rendes költöző madarunk.

84. Mocsárizenér (*Calamodyta pallustris*, Boi; der Sumpfrohrsänger). Tartózkodási helye, fészke és tojása, mint az előbbi-nél. Rendes költöző madarunk.

85. A sászenér (*Calamodyta aquatica*, Bp.; Biuseurohrsänger). Ezen náluuk igen ritkán előforduló kis zenért, még eddig csak egyszer lúttam: 1861 augusztus 26-án Russom, mely példány gyűjteményemet is diszíti. Megyénk rendes madarai közé nem sorolható, de mint már itt talált madár, megyéinkben talált madarak névsorában helyet foglalhat.

86. Szöcskéző zenér (*Calamodyta Locustella*, M. W.; Buschrohrsänger). Reketye és náddal benőtt helyeken tartózkodik, hol fészkel is; tojásai előttem még ismeretlenek. Rendes vándormadarunk.

87. *Calamodyta fluviatilis*, M. W.; (Flussrohrsänger). Vizek mellett, sürű berkekben tartózkodik, azonban itt Reán, azon helyen, hol mindig található volt, már 20 év óta nem láttam. Rendes költöző madaraink közé sorolható.

88. A fülemile nádi zenér (*Calamodrytes lusciniooides*, Sav; der Nachtigal-Rohrsänger). Ezen ritka madarat, mely a fülemléhez hasonlít, csak hogy sokkal kisebb, 1863. év május 7-én látjam olíuszról a Kriseni tó nádasában, hol több példányt el is ejtöt.

tem s nemcsak mint megyéinkre nézve, de Erdélyre nézve is új fajként kívánom felemlíteni, — miután még őszsel is lehetett ezeket ezen helyen találni, kétségtelen, hogy ott is fészkeltek. Azonban azután nem találtam sehol megyénk területén.

89. A kerti lombzenér (*Hypoldis salicaria*, Bp.; *Gartelaubvogel*). Egy legkellemesebben fuvola hangon éneklő zenérünk, mely tavaszszal jő s lombos erdők, berkek lakója, hol fészkel is. Őszsel azonban ujra eltávozik, mint minden fajrokona. Rendes vándormadarunk.

90. A lombzenér (*Phyllopneuste trochillus*, Meier; *Fitis Laubvogel*). mindenben az előtte valóval megegyezik, csak éneken igen gyenge.

91. Az erdei lombzenér (*Phyllopneuste sibilatrix*, Bp.; *der Waldlaubvogel*).

92. A szürke lombzenér (*Phyllopneuste rufa*, L.; *der Weiden-Laubvogel*). Mindketten az előtte való rokonaival mindenben megegyeznek. Rendes vándor madarunk.

93. Királyka ökörszem (*Regulus cristatus*; das gelbköpfige Goldhänchen).

94. Tüzfejű ökörszem (*Regulus ignicapillus*, Cuv.; das feuerköpfige Goldhänchen). Mind a kettő igen fürge kis malkár; nyáron a fenyvesekben, miig télen alább erdeinkben és kerteinkben tanyáz. A fenyvesekben fészkel; a fészkét igen magasra gömbalakra moha és pókhálóval fonja össze, mely az ág hegyén, 8—10 rózsaszínbe játszó tojással fityeg. Állandó madarunk.

95. Az apró zenér (*Sylvia hortensis*, Bechst.; die Gartengrasmücke). Tavaszszal kertekben, berkekben, erdőkben fészkel, fákon és bokrokban, 4—6 tojása fehér barnával pettyezve; igen hasznos rovarevő. Vándormadarunk.

96. Barátka zenér (*Sylvia atricapilla*, Lath.; die schwarzköpfige Grasmücke). Mint az előbbi, csak hogy őszsel inkább bogyalval él. Szintén vándor madár.

97. A szürke zenér (*Sylvia cinerea*, Briss.; die Dorngrasmücke). Bokros helyeken lakik, hol fészkel is; 4—5 tojása zöldes fehér setét pettyekkel.

98. Kerti zenér vagy paszáta zenér (*Sylvia curruca*, Lath.; die Zaungrasmücke). Kertekben és bokrokban tanyáz, bokrok

ragy kerítések között fészkel. Tojásai 4—6 kékes fehércek barna pettyekkel és foltokkal. Mind a kettő vándormadarunk.

99. A küllős zenér (*Sylvia nisora*, Bechst; dic Sperber-Grasmücke). Ezen madarat Bielz 1856-ban Nagy-Szebenben kiadott »Fauna der Wirbelthiere Siebenbürgens« mint Erdélyben elő nem fordulót említi, azonban Konczán (Alsó-Fehér megyében) Csattó Jánossal találtuk; megyénkben pedig Valcsel község Rezo nevű erdejében igen gyakran találtam s így mint megyénk költöző madarát említhetem meg.

100. Havasi csalogány (*Accentor alpinus*, Bechst; Alpen Brännle). Havasaink kopár, sziklás helyein tanyázik, azonban télen leszáll az alacsonyabb fekvő sziklás helyekre is, például a dévai várhegyen deczember—januárban pár héttig kisebb csapatokban lehet találni; szintugy Vajda-Hunyadon is — sziklás helyein. Ritkább állandó madaraink közé számítható.

101. A közönséges csalogány (*Accentor modularis*, die Heckenbrännle). Fenyvesünkben tanyázik, hol fészkel is, azonban télen lejön a terekre is — inkább a magányt, miut a társaságot szereti. Rendes állandó madaraink közé tartozik.

102. A bájdalú zenér (*Lusciola philomela*, K. et Bl.; der Sprosser). Tavaszszal jő hozzánk s őszsel távozik; erdőkben, kertekben, ligetekben tanyázik, hol a legnagyobb sürűségcket szereti. A földön fű közt vagy gyökerek alatt fészkel; tojásai 4—6 zöldes kékek világos barnával hullámozva.

103. Füleinile (*Lusciola luscinia*, K. et Bl.; Nachtigall). Az előbbivel mindenben megegyezik, csak hogy nálunk ritkábban manál; csattogó kedves dalaikról, melyeket reggel és este hallatnak, általán ismereteselek. Tojásai tiszta olajzöldek. Mindkettő rendes költöző madarainkhoz sorolandó.

104. A veresbegyű zonér (*Lusciola rubecula*, K. et Bl.; das Rothkehlchen). A vadászok előtt, mint a szalonkák előhírnöke ismeretes, mert ugy tavaszszal, mint őszsel ezekkel együtt jő s nyáron havasokon velük tanyázik. Fészkét hasadékba vagy gyökerek alá rakja; 4—6 tojása sárgás fehér vörhenyes sárga petyekkel és hullámvásákkal. Hangja igen kellomes. Rendes vándor madarunk.

105. A füstfarkú vagy veresfarkú zenér (*Luscinia phoeni-*

cura, K. et Bl.; das Garten-Rothschwänzchen). Fészkét 5—6 zöldes tojásával faodukba rakja.

106. A fekete begyű zenér (*Lusciola erythaca*, K. et Bl.; das Haus-Rothschwänzchen). Mint az előbbi, csak hogy a fákat épen nem kedveli, inkább a kopár sziklákon tanvázik, hol szikla-hasadékokba fészkel; 5—6 tojása fényes fehér. Mindkettő vándormadarunk.

A zenérek mint rovarerők felette hasznosak.

107. A kövi rigó (*Petrocinela saxatilis*, Vig; die Stein-Drossel). Néha a dévai várhegyen és a vajdahunyadi várkörüli sziklákon is megtelepszik. Eledele rovarokból áll. Fészkét szikla hasadékokba rakja; 3—5 tojása világos kékes zöld. Rendes vándormadarunk.

108. A barna begyű sziklár (*Pratincola rubetra*, Camp; der braunkehlige Wiesenschmätzer).

109. A fekete begyű sziklár (*Pratincola rubicola*; der schwarzkehlige Wiesenschmätzer). Mezőkön, bokros helyeken fészkel; a tojások 4—6 zöldeskékek. Mindkettő rendes vándormadarunk.

110. A hont sziklár (*Saxicola oenanthe*, Bechst; der graue Steinschmätzer). Inkább köves, szakadékos helyeket szeret s fészkét is szírhasadékokba rakja, 5—7 kékes zöld tojással. Rendes vándormadarunk.

111. A kicsiny légykapó v. Legyész (*Muscicapa parva*, Bech; der kleine Fliegenschnäpper). Tavaszi és őszi vonulások alkalmával többször látható. A füzfákat szereti.

112. A szürke legyész (*Muscicapa grisola*, Linné; der graue Fliegenschnäpper). Mint az előbbi, de a kertekben és szőlőkben is tanváz. Fészkét a fatetéjére s bele 4—6 kékes fehéres barnával márványozott tojását rakja.

113. Az örvös legyész (*Muscicapa albicalis*, Peum; der weisshalsige Fliegenschnäpper). Erdeinkben tanváz, hol fészkel a fákon; 3—6 tojása zöldes színű. Vándormadarunk. Ez ugy, mint a két előbbi fajrokona, rendesen ágtetökön leselkedik az arra repülő legyekre és más rovarokra, melyek után repülve, nagy ügyességgel kapnak el, s innen ered nevük is (*Muscicapa* = légykapó). Rendes vándormadaraink,

114. A selyemfarkú locska (*Bombycilla garula*, Tau; der Seidenschwanz). Hazája a magas éjszak, de kemény télen hozzáink is elvándorol. A magyar-brettyei és hátszegi határon s erdőn már többször láttaim ilyen években.

115. Füstifecske (*Hirundo rustica*, L.; die Dorfeschwalbe). Rovarokkal táplálkozik; fészkét házak fedelére, csírokra, de leginkább füstös helyekre rakja; 4—6 tojása rózsaszínű vörössel pettyezve.

116. Martfecske (*Cotya riparia*, Boje; die Uferschwalbe). Szintén rovarevő s vizek partján tartózkodik, hol csoportosan fészkel. 4—6 tojása van.

117. Házi fecske (*Chelidon urbica*, Boje; die Stadtschwalbe). Rovarrevő; házak körül, eresz alatt, a havasokon sziklafalak körül fészkel; tojásai 4—6 fehérek. Mindhárom tavaszszal jő hozzáink és őszsel el is távozik. Rendes vándormadaraink közé számíthatjuk.

118. Az örgébics (*Lanius excubitor*; der grosse Würger). Hozzáink csak tél elején jő, tavaszkor ujra távozik.

119. A kis gébics (*Lanius minor*, Gm.; der schwarzstirnige Würger). Tavaszszal jő hozzáink s nyáron a magas fákon tartózkodik. Eledele apróbb hüllőkből és rovarokból áll; fészkét 4—6 barna foltozott tojással fák ágára rakja.

120. Tövisszúró gébics (*Lanius coluris*, rothrückige Würger). Eledele rovarokból, hüllőkből és egerekből áll, melyeket falaatozás közben egy tövisre szűr fel. Tavaszszal jő hozzáink s bokros helyeken fészkel. Tojásai vörhenyesek veres foltokkal. Az előbbivel együtt vándormadarainkhoz tartozik.

121. A közönséges szajkó vagy mátyás (*Garrulus glandarius*, Bp.; der Eichelhäbel). Erdőkben, kertekben, berkekben egész a fenyveskig el van terjedve. Eledele nyáron rovarokból s más madár fiaiból is — őszsel mogyoróból, makkból s dióból áll. Más madarak és állatok hangját könnyen utánozza. Fogságban megszelidül és egész mondatokat betanul. Fészkét fákra rakja; 4—6 tojása barnával pettyegetett. Állandó madarunk.

122. A szarka (*Pica caudata*, die Elster). Általán elterjedt s ismert műlár — inkább falvak körül tanúzik. Fészkét a fákra rakja, hol 4—7 kékeszöld, barna foltokkal ellátott tojist tojik,

Más madarak tojásait, sőt még udvarunkról is a csibét elrabolja. Állandó madarunk.

123. A kender csöntör v. havasi mátyás (*Nucifraga cariocatactes*, Briss; der Tannenhäher). Nagy bükkösök- és fenyvesekben lakik, hol fészkel is, de miután már márczius elején kotol, ekkor a fenyvesek a hó miatt megközelíthetlenek; tojásai ritkán találhatók, s így keresett tárgy a tojásgyűjtők előtt. Eledele rovarokból s bogyókból áll. — Állandó madarunk.

124. A csóka (*Corvus monedula*, L.; die Dohle). Mezőkön a falvak körül tanyáz; tornyokban, vagy magas fák oduiba fészkel; tojásai 4—6 kékesek, barnával foltozva. Állandó madarunk.

125. A vetési vagy teleki varju (*Corvus frugilegus*, L.; die Saatkrähe). A mezőkön tanyáz, szántásokkor az eke után jár: a kisfordított rovarokat, hernyókat s gilisztákat felszedi. Azonban költés idején tőlünk eltávozik, úgy, hogy Hátszeg vidékén schol sem találtam ilyenkor. Hibető azonban, hogy a Maros mellett fekvő nagyobb berkekben megyénkben is fészkel, miután szomszéd megyéink ily helyein találtam. Fészköket társaságban rakják; 15—20 is fészkel egy fán. Tojásai 3—5 világos zöldek, setétharna és szürke nagy foltokkal. Állandó madarunk.

126. A közönséges varju (*Corvus cornix*, L.; die Krähe). Általán elterjedt madár, fákon fészkel; az eke után szintén szedegeti a hernyókat; de ezen kis haszon elenyészik azon nagy kár mellett, melyet a kukoriczákban tesz. Költés idején más madarak tojásait, fiait, sőt még a csibét is elrabolja. Tojásai 4—6 kékesek, setétharna foltokkal és sávokkal. Állandó madarunk.

127. A holló (*Corvus corax*, L.; der Kohlrabe). Rendesen csak magánosan vagy páronként látható s hol letclepedik, hasonfajból más nem tűr meg. Fészkét magaslatokra: nagy szikláakra rakja; tojásai 2—5 szennyeszöldek, barnával, olajbarnával foltozvák és csikoltak. Eledele rovarból, madárból és apróbb emlősből áll; azonban a dögöt is kedveli. Igen óvalos és vad; kis korában még meg is szelidíthető s szavak kimondását is megtárnulja. Állandó madarunk.

128. A buros holló v. havasi csóka (*Pyrrhocorax alpinus*, Cuv; die Alpendohle). Ezen madarat többször láttaim a fenyvesekben, azonban eddig még egyet sem tudtam elejteni.

129. Aranybegy (v. sárgarigó; *Oriolus galbula*, L. der Pirol). Az erdőkben tanyázik, kertekben, berkekben fészkel — ágak végén. — Eledele rovarokból és gyümölcsökből, valamint bogyóból áll. Rendes költöző madarunk.

130. A seregely (*Sturnus vulgaris*, L.; Staar). Seregesen jár; fészket faodukba rakja; 3—5 tojása hosszukás és kékeszöld. Eledele rovarokból, sáskákból áll; azonban a gyümölcsöt és bogyókat is kedveli. Rendes vándormadarunk.

131. A rózsaszínű rigó vagy csacskár (*Pastor roseus*, Pem; die rosenfarbige Staaramsel). Rendesen junius végén, julius elején jön hozzáink a seregely fiák társaságában, kisebb csapatokban s pár héti itt tartózkodás után már eltávozik.

132. A hósármány v. havasi sármány (*Plectrophanes nivalis*, Meyer; die Schneespornammer). Kemény télen egyenkint néha látható; én is már többször találtam; löttem is egy példányt Rean.

133. A kölesi sármány v. Surde (*Emberiza miliaria*, L.; die Grauammer). Télen, nyáron nálunk tanyáz; télen a csürök körül keresi meg eledelét, mig nyáron mezőkön tartózkodik s ott bokrok tövében fészkel; 4—6 tojásai hamvas szürke, rozsdabarna hullámzással. Eledele rovarokból és magvakból áll. Állandó madarunk.

134. A nádi sármány (*Emberiza? schoeniclus*, L.; die Rohrammer). Nádas és bokros helyeken tartózkodik, hol fészkel is. Tojásai 3—5 fehérszürkék rozsda barna pettyekkel és foltokkal. Rendes állandó madarunk.

135. Kövi sármány (*Emberiza cia*, L.; die Zippammer). E szép kis sármányfajt tavaszszal, nyáron és őszszel találtam a klopotivai völgyben, sziklás helyeken, ugy az Orlyan (Ilátszeg mellett) is egyen-, vagy páronként. Azonban megboldogult ornithologus F. Stetter a dévai várhegyen télen is talált, s így állandó madárnak tekintjük. Fészket azonban még nem találtam.

136. Csatrom sármány (*Emberiza citrinella*, L.; Goldammer). Általán elterjedt; télen csürök körül gyűjt hulladékot; tavaszszal és nyáron rovarokkal él a mezőkön és kertekben. Fészket gabona, kukoricza vagy fű közé rakja, tojásai piszkos sebérck barnával pettyezve és hullámozva. Állandó madár. A sármányok között lenne még az *Emberiza kirhuloides*, mely a *schoeniclusnak*

egy válása, de miután ez még mindig biztosan meghatározva, nem sorolhatom fel.

137. A megvágó — magtörő (*Coccothrautes vulgaris*, L.; der Kirschkernbeisser.) Fákon fészkel, tojásai 3—5 kékes szürkék barnával pettyezve és barnás kékkel hullámozva. Rendes költő madarunk — néha azonban a telet nálunk is kiállja.

138. A szemeti pinty (*Fringilla coelebs*, L.; der Buchfink). Állandó madarunk; nyáron erdőkben lakik, hol fészkel is; 4—5 kékeszöld, gesztenyebarna s világos pettyekkel, sávokkal és hullámvonallakkal ellátott tojása van. Télen a házak körül tanyáz. Eledele rovarokból és magvakból áll. Állandó madarunk.

139. A havasi v. fenyőpinty (*Fringilla montifringilla*, L.; Bergfink). Tél elején, mint a havazás előhirnöke, csapatokban jöhet néha le hozzáink, nyáron a havasakon lakik, hol talán fészkel is.

140. Házi veréb (*Passer domesticus*, Bp.; Haussperling).

141. Mezei veréb (*Passer montanus*, Aldor: Feldsperling), Mindkettő faodukban, ereszek alatt, csüörökben s néha fákon is fészkel. Némelyek a hasznos, mások a kártékony madarak közé sorolják. Igaz, hogy a magvakat kedveli leginkább, főkép a buzát és zábot, de mig a gabonaszemek kifejlődnének, rovarokkal él, ugy finit is ezekkel eteti. Hogy már haszna vagy kártétele túlnyomó-e, az még kérdés.

142. A zöldike pinty (*Fringilla chloris*, L.; der Grünling). Mezőkön, bokros helyeken s erdőkön tanyázik; 4—6 tojása fehér, barna és viola színnel pettyezve. Rovar és magevő. Állandó madarunk.

143. A csizpinty (*Fringilla spinus*, L.; Zeisig). Télen egriseinken, mig nyáron havasainkon tanyáz, hol fészkel is, melyet egernagy fenyők tetejére készít, s ehhez rakja 4—6 fehéres, sűrűen vörhenyes és vörösbarnával pettyezett tojását.

144. A tengelicz pinty (*Fringilla carduelis*, L.; Stiglitz). Legszébb madaraink egyike; általán el van terjedve berkekben, erdőkben, kertekben; fészket ágak közé rakja; 4—5 tojása világos zöldes, gyéren világos vörös s világos barnával pettyezve s pontozva, tompa végén fekete sávokkal. Eledele olajos magvakból áll. Állandó madarunk.

145. A sárga csizpinty (*Fringilla serinus*, L.; der Girlitz).

Tavaszszal és őszszel át vonulások alkalmával nálunk is egyesével vagy párosával látható. Ritkább madaraink közé tartozik.

146. A sűvöltő pirók (*veres pinty*; *havasi pinty*; *Pyrrhula vulgaris*, Lall; *der Gimpel*). Nyáron a havasok között lakik, hol fészkel is, télen lejő a kertekbe és berkekbe. Állandó madarunk.

147. A közönséges keresztsörös (*Loxia curvirostra*, L; *der Fichtenkreuzschnabel*). Fenyveseinkben kisebb csapatokban található, hol télen fészkel. Eledele fenyőmagvak- és bogyókból áll. Fenyveseink állandó lakója.

148. A kenderike pinty (*Fringilla cannabina*, L; *Hänfling*). Mezőkön, kertekben s bokrok között tanyáz. Eledele olajos magvakból, de legfőkép kendermagból áll. Fészkét bokorba vagy kerítésekbe rakja. Tojásai (4–6) kékesfehérek, húzzin pettyekkel. Rendes lakóuk.

149. A zenike pinty (*Fringilla linaria*, L; *Flaschfink*). A fenyvesekben egyenként vagy párosával tartózkodik, ott fészkel is; télen kisebb csapatokban leszáll a terekre is.

V. rend. Galambok. (Columbæ; Tauben.)

150. A vadgalamb (*Columba oenas*, L; *die Hobltaube*). Kora tavaszszal jő hozzáink s késő őszszel távozik. Mezőkön tanyáz; költés idején az erdőkbe vonul, hol faodukban fészkel; 2–3 tojása fehér. Eledele magvakból áll.

151. Az örvös galamb (*Columba palumbus*, L; *die Ringeltaube*). Mint az előbbi, csak hogy ritkább. Nagy bükkösökben, fonyvesekben tanyáz s ott is fészkel. őszszel a terekre száll le, hol fajrokonával keresi az élelmét.

152. Gerlegalamb (*Turtur auritus*, Ray; *Turteltaube*). Mint az előtte valók, csak hogy inkább alantabbi sekély erdőkben, borkokben s kertekben tanyázik, hol fákra fészkel; 2–3 tojásai kerekded fehér.

Mindhárom rendes vándormadaraink közé tartozik.

VI. rend. Tyukfélék. (Gallinac; Hühner.)

153. A hófajd (*Lagopus albus*, Bp; *das Moorschneehuhn*). Ezen szép hófajdból F. Stetter (1848 előtti években Dénán) kapott egy példányt, melyet a Retyezáton lőttek, s mely a nagy-

szebeni muzemban látható. Öreg vadászok is beszélnek, hogy láttak havasainkon fehér foglyokat, melyek valószínűleg csak hősfajdok lehettek, de én eddig nem találtam.

154. A császárfajd v. császármadár (*Bonaisa sylvestris*, Brehm, das Haselhuhn). A bükkösben, a mogyoróbokrok közt, egyenként vagy páronként található. Eledelét makk, bogyó, mogyoró, rügyek és férgek képezik. Fészkét sűrű bokrok alá, nagy fű közé rakja; tojásai (10—16) világos rozsdaszínűek, barnával pettyezve. Állandó madarunk.

155. Siketsfajd v. vadkakas (vadpáva: *Tetrao urogallus*, L.; das Auerlhuhn). Fenyveseinkben lakik, hol fenyőrügyek, bogyók, csigák és rovarok képezik táplálékát. Fészkét ledölt fák alá rakja 6—15 szennyesfehér, vörössel foltoozott tojással. 1864-ben találtam az uriki havasokon egy lehullott bükkfa alatt egy fészket 12 tojással, melyeket magammal vive. Borbátvizen egy kotló alá tettünk, hol egy hiján mindenki is keltek s 9 napig csirke módjára ettek, akkor véletlenül egy bunda reájok esett, s minden megsultak alatta. Állandó madarunk.

156. Középfajd (*Tetrao medius*, Leisl; das Rackellhuhn). Az előbbieknél sokkal ritkább. Boróka fenyők között tartózkodik. Fivérem, Buda Károly, az uriki havasok boróka bokrai közt lőtt egy kakasra. Gyűjteményemben levő járczét Livazeny mellett lőtték. Puy Zsigmondnál Pujon a vadász-trophacumok közt egyes szárnyakat látni.

157. Nyírfajd (*Tetrao tetrix*, L.; das Birkhuhn). Az uriki kuszó fenyők között hallottam szólani, de bár a vizsla többször jelezte, egyet sem tudtunk kirepíteni a sürűségből. Dürrgésök két héttel később esik, mint siketsfajd.

158. A közönséges fogolymadár (*Starna perdix*; Bp.; das Rebhuhn). Általán elterjedt mezőinken, azonban a fenyvesen is felül mennek. 1863. május 28-án a farkas-pataki havasokon a honye fenyők között egy csapatot találtunk, melyekből pár példányt el is ejtettünk. Innen való példányom. Eledele magvakból, növényekből és rovarokból áll. Fészkét a földre, fű vagy vetés közé és bokrok alá rakja. Tojásai (8—10) piszkos barnásárgák, néha sötözve. Rendes állandó madarunk.

159. A fűrj (*Coturnix communis*, Bonnat; die Wachtel).

Májushavában jó hozzánk rendesen s űszsel távozik. Réteken, rétekben rakja fészkét és 8—15, sárgásbarnával foltosztott és pettyezett tojást költ ki. Eledele rovarokból és magvakból áll. Rendes vándormadarunk.

VII. rend. Gázlók (Grallae; Sumpfvögel).

160. Hosszucsörű vizityuk (*Rallus aquaticus*, L.; Wasser-ralle.) Mocsáros, bokros, nádas helyeken rakja fészkét. Tavaszszal jó hozzánk. 6—7 tojása sárgás, rozsdaszínű nagy foltokkal. Eledelét vizi növények, azok magvai, rovarok s hüllők képezik. Rendes vándormadarunk.

161. A harizs (*Ortyxometra crex*, Gr.; Wiesenralle.) Mint az előbbi, csak hogy nedves réteken, gabonák között tartózkodik; fészkét a fű közé rakja; 8—12 tojása sárgás fahajszinnel foltozva. Eledele mint a fentebbinék.

162. A tarka vizi tyuk? (*Parzana moruettia*, Gr.; das gesprengte Sumpfshuhn.) Tavaszszal jó hozzánk s űszsel távozik. Vízenyős és bokros helyek kienelkedésein fészkel; 8—12 tojása vörhenyessárga, barnásszürke és barna nagy foltokkal. Eledele mint az előbbinek. Rendes vándormadarunk mind a három.

163. Nagy vizityuk (*Gallinula chloropus*, L.; das gemeine Teichhuhn). mindenben megegyezik az előbbivel, csak hogy inkább tavas helyeken fészkel. Tojásai (6—8) szürkészöldök, vöröses barnával és olajbarnával ritkán foltozva. Rendes vándormadarunk.

164. A szárcsa v. hoda (*Fulica atra* L.; das schwarze Wasserhuhn). Vonulás alkalmával hozzánk is eljő, azonban nálunk nagyobb tavak nem lévén, ritkán telepszik meg. Inkább csak keresztül vonuló madárnak nevezhetjük.

165. A törpe vizityuk (*Porzana pygmaea*, Bp.; das Zwerg-sumpfshuhn).

166. A kis vizityuk (*Porzana minuta*, Bp.; das kleine Sumpfshuhn). Mindkettőt 1863. ejtettem el a Krisenyi nádasokban, de azóta nem láttam többé. Ámde mint megyánkban előfordult madarat, megemlítendőnek tartom.

167. A daru (*Grus cinerea*, Bechst.; der gemeine Kranich). Tavaszi és őszи átvonulások alkalmával még le is szállanak. 1878-

ban összszel sikerült egyet elejtenem, mely gyűjteményemet diszti. Rendes átvonuló madarunk.

168. A nagy tuzok (*Otis tarda*, L; die grosse Trappe). Tavaszi és őszi átvonulások alkalmával látható, azonban mivel a nagy térségeket szereti, s megyénk ilyennel nem bír, lehet, hogy nem is költenek nálunk. Egy igen szép példányt kaptam Petrozsenyből, mely gyűjteményemet diszti.

Felemlitendőnek tartom, hogy 1880. május havában reai kertemben dolgozva, fejem felett repült egy madár el, mely leginkább a galléros tuzokhoz (*Otis hubara*) hasonlitott, azonban, miután egész biztonsággal nem merem állítani annak valóságát, hogy ép az lett volna, megyénk madarai sorába sem vehetem be.

169. ? ? ? ? (*Oedicnemus crepitans*, L; der Triel). Ezen, Erdélyben ritkán előforduló madárból a Maros mentén Déva mellett löttek egy példányt, melyet F.-Stetter tömött ki s a nagyszebeni »Verein für Naturwissenschaften« museumába küldött. Az én példányom a reai határon esett el 1867. szept. 28-án; 1879-ben is láltam a totesdi határon egyet, de — sújdalom — nem ejthettem el.

170. A bibicz v. libucz (*Vauellus cristatus*, Meyer, der Kiebitz). Rendes vándormadarunk; a nedves helyeket szereti, hol fészkel is; tojásai (3—4) körtve alakuak; olajzöldek barna és fekete foltokkal. Eledele rovarokból áll.

171. Az aranylille (*Pluvialis apricarius*, Bp; der Goldregenpfeifer). Tavaszi és őszi átvonulások alkalmával nagy csapatokban láthatók; azonban nálunk nem fészkelnek.

172. ? ? ? ? (*Squatarolla helvetica*, Cuv; der nord. Kiebitzregenpfeifer). Ezen, Erdélyre nézve új fajmadarat először Buda Károly látta 1864. május 29-én a Sztrígy-szent-Györgyi határon a Sztrígy partján, mely gyűjteményemben diszlik. Azután még láltam két példányt, de nem voltak elejthetők, de tehát mégis előfordul nálunk.

173. A bohó lille (*Endromias morinellus*, Boie; der Morinellregenpfeifer). 1863. ápril 11-én egy 8 darabból álló csapatot láltam a totesdi határon a tarlókon, melyekből egy példányt el is ejtettem, mely gyűjteményemben diszlik. Á Bielz említett művé-

ben az előtte valót nem említi fel, tehát Erdélyre nézve mindenki új faj.

174. A kisvizi poronofsutó sneff (*Charadrinus curonicus*, Béreke; der Fussregenpfeifer). Tavaszszal jö, összesen távozik. Folyók partjain, porondos helyeken tanyázik, fészkét kövek közé rakja. Tojásai (3—4) sárgásbarna és szürkén pettyezett és csíkolt. Eledele rovarok s azok bábjaiból áll. Rendes vándormadarunk.

175. A poronofsutó sneff (*Charadrius hiaticula*, L.; der Sandregenpfeifer).

176. A fehér homlokú poronofsutó sneff (*Charadrinus cantianus*, Loth; der Seeregenpfeifer). Mindkét fajt gr. Lázár Kálmán találta a Maros mellett Benczenczen.

177. Az örvös poronyúk? (*Graleola pratincola* L.; der Halsbandgiarol). Átvonulások alkalmával kisebb csapatokban meglátogat bennünket is. A Sztrigy mentén többször láttam és több példányt löttem is.

178. A vöröslábu kagylóhalász? (*Haematopus ostralegus* L.; der europ. Austernfischer). Ezen, Erdélyben is ritka madarat két versben is láttam a Sztrigy mentén, de elejteni nem sikerült.

179. Kőforgató szalonka (*Strepsillus interpres*, Hl.; der Morinellsteinwälzer). Ezen, Erdélyre nézve szintén új madarat, melynek valódi hazája Észak-Európa, Ázsia és Amerika partvidéke, Buda Elek láta először 1865-ben Zeykfalva határán a Sztrigy partján, mely jelenleg gyűjteményeiben látható. Ezen madár csörével a köveket igen ügyesen felsorgatja, hogy azok alól a rovarokat, azok bábjaiból, puhányokat és csigákat kiszedhesse. Miután más magyar nevét ugy sem tudom, tehát »köforgatónak« nevezem.

180. A gólyalábu töcs (*Haematopus candidus*, Bon; grauschwänzige Stelzenläufer). Ezen igen csinos madarat a Sztrigy mentén többször láttam és löttem; 1862. május 10-én egynek csak a szárnya hegyét löttem el, s így sikerült elevenen haza-vinnem. Eleinte igen vad volt, de egy hétre ugy megszelidült, hogy nevét ismerte, s neve szólítására azonnal előfutott, s az előbe tarrott husdarabkát vagy legyeket elvette, — de soha azt azonnal le nem nyelte, hanem előbb egy tál vizbe (mely számára ki volt téve) beledobta. Később már tudta az ebéd idejét, s a székek körül járva,

egy-egy csipkedéssol adta tudtul, hogy ö is enne valamit. Fájdalom, hogy távollétemben kis öcsém mérgczett legyekkel traktálta egyszer meg, s így elpusztult. Ma gyűjteményemet disziti.

181. A kardcsörű szalonka (*Recurvirostra avocetta*, L.; *Avocettsäbler*). Ezen ritka madár is átvonulások alkalmával fordul elő nálunk; én is már három izben láttam a Sztrígy partján, de lövésre nem kaphattam.

182. Az erdei szalonka (*Scolopax rusticola*, L.; *Waldschnepfe*). Tavaszszal jö hozzáink József nap körül s április végével a havasokra huzódik fel, hol kis földmályedésbe rakja 3—4 piszkossárga, rozsdabarnán foltoozott tojását. Néha alantabbi erdőkben is fészkel, így pl. Sztrígy-Szt.-György-Vályán az erdőben találtak fészket és tojásokat. Összesen a vizek mentén a berkeken keresztül távozik el tölünk.

183. A tőke szalonka (*Gallinago major*, Bp.; *grosse Sumpfschnepfe*). Tavaszi és őszi vonulások alkalmával mocsáros helyeken páronként vagy egyesével található. Fészkelését itt nem láttam.

184. A gyepi szalonka (*Gallinago scolopacinus*, Bp.; *die gemeine Sumpfschnepfe*). Tavaszi és őszi átvonulások alkalmával mocsáros helyeken nagyobb számban láthatók, mint az előbbi. Fészkelése megyénkben szintén bizonytalan.

185. A kis gyepi szalonka (*Gallinago gallinula*, Bp.; *der kleine Sumpfschnepfe*). Az előbbivel mindenben megegyezik.

Mind a négy faj megyénk rendes látogatója.

Itt fel kívánom említeni, hogy boldogult ornithologusunk Krisztián Ludwig Brehm »Lehrbuch der Naturgeschichte aller europäischen Vögel. Jena, 1823« munkájában még felemlíti egy váljfaját a morsneffnek (*Scolopax Brehmii*) (Kampf) név alatt. Én ennek a leírásával teljesen megegyező két példányt láttam, s miután azokat volt alkalmam a szabadban is szemlélni, hangjáról, repüléséről tanulmányozni, határozottan állíthatom, hogy ez csak ugyan egy külön váljfajt képez. Azonban, miután az ornithologusok ezt külön váljfajnak el nem fogadták, én sem kívántam azt külön sorszám alatt felemlíteni. Ezen megjegyzésemet pedig azért tettem, hogy hívjam fel a szakértők figyelmét ezen fajra.— Hadit

tanulmányozzák a területen, s akkor bizonyára nem fognak kétélkedni külön voltáról.

186. *Pelidna minute*, Cuv (der kleine Strandläufer).

187. *Pelidna Temmincki* (Cuv; der Temminik-Strandläufer). Mindkét faj a Bielz névsorából hiányzik, azonban csaknem minden tavaszszal és őszszel átvonulnak vizeink partjain, s így mint megyénket rendesen meglátogató vándormadaraknak említetők meg.

188. (*Pelidna cinclus*, Cuv; der Alpen-Strandläufer). Tavaszi és ősz vonulások alkalmával egyesével és páronként hozzánk is ellátogat. A ritkábbak közé tartozik.

189. (*Pelidna subarquata*, Cuv; der Bogen-Strandläufer). Tavaszi és ősz vonulásokkor, különösen májusban, 8—20-hóllő csapatokban a Sztrígy partjainak porondján fajrokonaival együtt látható.

190. (*Machetes pugnax*, Cuv; der vielfarbige Kampfläufer). Mint az előtte valók; tavaszi és ősz vonulások alkalmával fordul meg.

191. (*Tringa eamutus*, L.; der isländische Strandläufer). Mint az előbbiekk.

192. (*Actitis hypoleucus*, Tem; der Flussuferläufer). Tavaszszal jő hozzánk s őszszel távozik. A folyók partjain egész a fenyvesekben levő patakokig felmegy; fészkét földmályedésekbe rakja; tojásai (4—5) piszkossúrgák, barna foltokkal és szürke pettyekkel. Rendes vándormadarunk.

193. Parti szalonka (*Totanus glareola*, Tem; der Bruchwasserläufer). Áradásos téreken és réteken tavaszi és ősz átvonulások alkalmával látható. Nem fészel nálunk.

194. *Totanus ochrapus*, Temm. (der punktierte Wasserläufer). Egész évben folyóink partjain található egyesben vagy páronként; fészkét porodosokon a földre rakja; 3—5 tojása zöldesbarnával foltoozva. Eledéle rovarokból, apró halakból, petékből, csigákból áll. Állandó madarunk.

195. *Totanus stagnatilis*, Bechst. (der Teichwasserläufer). Tavaszi és ősz átvonulásokkor a vizek partjain, mocsáros helyeken található. Azonban ritka.

196. Totanus calidris, Bechst. (der Gambettwasserläufer). Mint az előtte való, csak ritkább.

197. Vöröslábu parti szalonka (*Totanus fuscus*, Seisl; der dunkelfarbige Wasserläufer). A Bielz többször említett munkájában nem említi meg, én pedig a Sztrigyen három példányt löttem tavaszi vonulás alkalmával, s így az erdélyi madarak sorába is felveendő.

198. Olajzöldlábu szalonka (*Glottis conescens*, Bp.; der hellfarbige Wasserläufer). Tavaszszal jő hozzánk s összel távozik. Folyamok s tavak partján tanyázik, hol rovarokkal, puhányokkal, kisebb halakkal s ezek petéivel táplálkozik. Egyenként vagy párosával található s miután egesz nyáron lehet látni, valószintű, hogy itt is fészkel. Sem fiatal, sem fészkét még nem találtam.

199. A fekete farkú pocsolyai szalonka (*Limosa aegoccephala*, Bp.; der schwarzschwänzige Uferschnepfe).

200. Vörös parti szalonka (*Limosa rufa*, Bi; die rostrothe Uferschnepfe). Mindkettő átvonulások alkalmával a Sztrigy partjain s mocsáros helyeken található. Ritkább madarak közé tartoznak.

201. A szélkiáltó polling (*Numenius aquatus*, L.; der grosse Brachvogel).

202. A kis szélkiáltó polling (*Numenius phaeopus*, L.; der Regen-Brachvogel). Mindkettő átvonulások alkalmával nedves helyeken vagy tarlókon található, de csak egyesével vagy páronként.

203. Az európai czibik (*Plegadis falcinellus*, Kamp; der dunkelfarbige Sichler). Átvonulások alkalmával kisebb csapatokban folyóink partjain látható. 1863. május 7-én egy 15 darabból álló csapatot találtam O-Brettyén, a Sztrigy mentén, melyekből 2 lövésre 5 darabot ejtettek el; 1867-ben Reán 2 lövésre 3 példányt löttem; 1868-ban a kernyesdi határon augusztusban löttek egy fiatal példányt: mindezek gyüjteményben találhatók.

204. A szürke gém (*Ardea cinerea*, L.; der Fischreiber.) Tavaszszal jő s összel távozik. Mocsáros helyeken tanyázik, azonban fészkclés idején elhagy minket, s alkalmasabb helyet keres.

205. A biborgém (*Ardea purpurea*, L.; der Purpureireiber).

Mindenben megegyezik az előbbivel, csak hogy inocsáros helyeket kedvel, s amannál ritkább.

206. A nagy kócsaggém (*Egretta alba*, Bp.; der Silberreiher).

207. A kis kócsaggém (*Egretta garretta* Bp.; der Seidenreiher). Mindkettő tavaszi vonulások alkalmával meglátogat. Az első ritkább emennél.

208. A barna kócsaggém (*Buchus ralloides*, Bp.; der Schopfreiher). Tavaszi vonulásokkor kisebb csapatokban a Sztrigy mentén.

209. A törpegém (*Ardeola minuta*, L.; der Zwergreiher).

210. A dobosgém vagy nagy bölömbika (*Botaurus stellaris*, Boie; der grosse Rohrdommel). Mindkettő tavaszi és őszi vonulások alkalmával nádas helyeken; tavak partjain, bokrokkel benőtt helyeken található. A gémfajok mind hékkal, halakkal, s más vizi állatokkal és rovarokkal táplálkoznak.

211. A bakcsó vak varju vagy éjjeli gém (*Nyctocorax griseus*, Strickl; der Nachtreiher). Tavaszi vonuláskor kisebb csapatokban rövid ideig nálunk is tartózkodik. Berkes helyeken nappal a lombozat közé rejtőzik s csak este és hajnalban jár élelme után.

212. A fehérgólya (*Ciconia alba*, Belon; der gemeine Storch). Tavaszszal jő hozzánk s őszszel távozik. Fészkét a házak tetejére kémények mellé rakja; megyénkben ugyan kevés fészkel, azonban megemlíthetem Bacsaláron Vadas Lajos háza kéményét, melyet már sok év óta felkeresi egy pár; 3—5 sárgásfehér tojása van.

213. A fekete gólya (*Ciconia nigra*, Belon; der schwarze Storch). Az előbbinél ritkább; csak egyesével vagy párosával vizeink partjai mellett található. Eledele mint az clöbbinek. Fészkét nagy erdőkben rakja, így pl. a demsus-styei-vaspataki erdőben találtak egy ily fészket.

214. A kanalas géni (*Platalea leucorodia*, L.; der weisse Löffler). Ezen szép madárfajból tudomásom szerint eddig kettő lövetett megyénkben. Egyik gyűjteményemet disziti. Már többször láttam egy társaságban 3—5-öt; 1879-ben Poklisán egyet elevenen fogták,

VIII. rend. **Uszók.** (Anseres; Wasservögel.)

215. Az éneklő hattyu (*Cygnus musicus*, Bechst.; der Sing-schwan). 1861. november 27-én egy kis tócsában az o-brettyei határon két példányt találtam; egyik saját gyűjteményemben diszlik, mig a másik Csató János ur konczai gyűjteményét ékesíti. Azóta nem láttam többé.

216. A néma hattyu (*Cygnus olor*, Wieill.; der Höcker-schwan). Ezen fajból atyám, Buda Elek, szintén egy párt lött a Sztrigyen Russ körül. A hetvenes években ujra láttak egy párt a Sztrigy felett keresztül huzódni.

217. A vetési vadlud (*Auser segetum*, Naun.; die Saat-gans). Russon láttak egy példányt.

Hiszem azt, hogy a vadludnak különböző fajaiból még lesznek olyanok, melyek megyénkben előfordulnak, különösen a Maros terén, csakhogy én, ki inkább Hátszeg körül a sebes Sztrigyen tettem észleleteimet, itt nem láthattam, s inkább a Maros lassú vizén volnának megfigyelendők.

218. A közönséges vagy szürke vadlud (*Anser cinereus*, Meyer; die Graugans). Ebből 15 darabot láttam a reai határ felett elvonulni. Gyűjteményemből mind a kettő hiányzik.

219. A parti rucza (*Tadorna vulpanser*, Flem.; die Brand-ente). Ezen szép vad ruczafajt a Sztrigy mentén többször észleltettem, ugyanott lövetett is, azonban gyűjteményemben még hiányzik.

220. A sipos rucza (*Marecca Penelope*, Bp.; die Pfeifente). Tavaszi átvonulások alkalmával többször látható más ruczafajok társaságában.

221. A hosszufarkú rucza (*Dafila acuta*, Leach; die Spiess-ente.) Ezen faj is csaknem minden tavaszszal található, de inkább csak egyesével vagy páronként. Az előbbinél ritkább.

222. A közép- vagy fogasrucza (*Chaulelasmus streperus*, Gray; die Mittelente). Mint az előbbi.

223. A vágogó v. tőkerucza (*vadkacs*; *Anas boschas*, L.; die Stockente). Állandó lakosunk, azonban nyáron nem lévén alkalmas helyeink a költésre, kevés talál ily helyet. Fészkét nád-közötti magaslatokra rakja, melybe 6—14 fehéresszürke vagy

kékes tojást tojik. Eledele halakból, békákból, puhányokból s növényekből áll; télen nagy csapatokban keresik fel meleg forrásainkat.

224. A pergő rucza, telelő kacska (*Querquedula circia*, Bp.; die Knäckente).

225. A kikergő rucza (*Querquedula crecca*, Steph; die Krickente). Mindkettő tavaszi és őszi vonulásokkor nagy csapatokban jelennek meg s keresik fel az apró tócsákat, azonban fészkelő helyre nem találván, nagyobb tavas helyekre vonulnak költeni.

226. A kanalas rucza (*Rhynchospis clypeata*, Leach; die Löffelente). Csaknem minden tavasszal meglátogat páronként vagy kisebb csapatokban; inkább a tavakat, mint a folyóvizeket szereti; miért is rendesen a két előbbi társaságához szokott csatlakozni.

227. A kontyos rucza (*Fuligula cristata*, Ray; die Reiherente). Egyenként vagy páronként tavaszi vonuláskor gyakran meglátogat.

228. A veresnyaku rucza (*Aythia ferina*, Gould; die Tafelente). Az előbbinél ritkábban fordul elő.

229. Fehérszinű rucza (*Nyroca leucopthalma*, Flemm; die Moorente). Az előbbinél gyakrabban és többedmagával látogatja meg kis mocsáros tavainkat.

230. A csevegő rucza (*Clangula claucion*, Boie; die Schellente). Télen kisebb csapatokban, 3—15, meglátogatja szabad folyóinkat. A viz alá bukva, a legmélyebb fenékről is kiszedi a halakat.

231. A havasi vagy fürészorru rucza (*Merganser castor*, Bp.; der grosse Säger). Télen a Sztrigynek állandó lakója, nagyobb csapatokban található, csak a folyóvizekben tanyázik, s így tavakra nem is száll. Igen jól buknak s ügyesen fogják a halakat. Egy elejtett példány gyomrában egy 25 cm. hosszu halat találtam.

232. A bubos buvár (*Merganser serrator*, Bp.; der mittlere Säger). Az előbbi társaságában, de inkább novemberben jő ide, azonban sokkal ritkább annannál.

233. A kis buvár (*Mergus albellus*, L.; der kleine Säger),

Az előbbinek társaságában kisebb csapatokban minden télen meg-látogat. Mind a három igen jó buvár lévéen, igen nagy pusztitást tesznek a halakban.

234. A rózsaszínű gödény (*Pelecanus onocrotalus*, Auct; der gemeine Pelikan). A Maroson Dédács alatt már több izben lövetett. Egy megsebesülve innen hozzámi került s hat éven keresztül udvarunkon ugy megszelidült, hogy az ember mellé feküdt, s fejét az ember ölébe tette, de vigyázatlan cselédem egy télen az ajtó közé szorítá s így ért szomoru véget. Fogságában hússal élt; most gyűjteményemben látható.

235. A szürke vagy göndörfejű gödény (*Pelecanus crispus*, Bruch; der krausköpfige Pelikan). 1854-ben szintén Dédácsnál találtak egy párra, melyből egyet meglővén, jelenleg gyűjteményemben van, mik a másikat Szászvároson lötték el, s midőn mint ott tanulónak kezeim közé került, oly állapotban volt, hogy azt kitömni nem lehetett.

236. A nagy kormorán- v. szerecsengödény (*Phalacrocorax carbo*, Dumont; die Kormoranscharbe). A Sztrigyen őszsel és tavaszszal már többször találtuk. Gyűjteményemben is egy itt lött példány diszlik.

237. A törpe kormorán (*Phalacrocorax pygmaeus*, Dumont; die Zwergscharbe). 1856-ban lött egy példányt atyám, Buda Elek, O-Brettyén.

238. A nagy halászk. v. tengeri fecske (*Sterna hirundo*, L.; die Flussmeerschwalbe). Tavaszi és őszi átvonulásokkor a Sztrigyen is található több rokonfaja társaságában.

239. A hosszufarkú halászfecske (*Sterna maerura*, Naum; die langschwänzige Meerschwalbe). Mint az előbbi, de gyakoribb.

240. A kis halászka (*Sternula minuta*, Bp.; die Zwergmeerschwalbe). 1863. június 13-án lött fivérem, Buda Károly, a zeykfalvi határon a Sztrigyen egy példányt, mely gyűjteményemet disziti. Azóta csak egyszer találtam. Bielz urnák alkalmassánt tévedésen alapszik azon állítása, hogy ez nálunk Erdélyben fészkelne. Azon esetben bizonyára többször megfordulna az itt is, mint a többi faj rokona, már pedig ellenkezőleg ritkább.

241. A bajuszos halászka (*Hydrochelidon hybrida*, Bp.; *Sterna leucopareia*, Matt; die weissbürtige Seeschwalbe). Ezen csinos

madarat 1862. május 21-én a mácsói határon a Sztrigyen löttem, mely mint Erdélyre új faj mutattatott be s jelenleg gyűjteményemben van. Azután még többet láttunk e fajból s kisebb, 3--10 darabból álló csapatokban találtuk a többi rokonfajai között.

242. A fehérszárnyú tengeri fecske (*Hydrochelidon leucopelta*, Boje ; die weissflügelige Seeschwalbe). Rendesen minden évben tavaszi és őszi vonuláskor egynéhány példány az alább következő faj között meglátogatja folyóinkat.

243. A fekete tengeri fecske (*Hydrochelidon fissipes*, Bp. ; die schwarze Seeschwalbe). Általán minden fajrokban a legközönségesebb; minden tavaszszal és őszkor meglátogat nagyobb csapatokban, melyek közé fennebbi fajrokban is vegyülnek. Könnyed repülésükkel a folyók vagy tavak felett lebegnek egész nap, le-lecsapva a víz színén repülő rovarok vagy pillék után. Megyénkben egyik se fészkel.

244. A törpe sirály (*Hema minutum*, Boje ; die Zwergmöve). Majdnem minden tavaszi és őszi vonulás alkalmával egyenként vagy 3—5-sével a halászkák társaságában minket is meglátogatnak; azonban teljes színben levő tavaszi tollazatban csak egyszer találtam s innen következtethetni, hogy csak a fiatalok vándorlnak, s az öregek ritkán.

245. A háromujju sirály (*Rissa trydactila*, Leach ; die dreizlige Möve.) Vonulások alkalmával kereshet fel.

246. A kaczagó sirály (*Hema ridibundum*, Boje ; die Lachmöve). Ritkább, mint az előbbi.

247. A sárgalábu sirály (*Sarusfuscus*, L ; die Häringsmöve). Késő őszszel és tél elején hozzáink is elvetődik.

248. A vész sirály (*Larus canus*, L. ; die Sturmmöve). Mindkettő a Sztrigyről került gyűjteményembe. Több sirályt nem észleltem.

249. A sarkbuvár (*Colymbus arcticus*, L ; der Polarseetaucher). Őszszel gyakran található a Sztrigyen, azonban 1859-ben Rusnál egy igen szép tavaszi mezben levőt találtam, mely gyűjteményemben látható.

250. Az éjszaki buvár (*Colymbus septentrionalis*, L ; der

Nordseetaucher). Ritkább az előbbinél; a gyűjteményemben levő Pujon lövetett. Személyesen nem találtam.

251. A bubos vöcsök (*Popidiceps cristatus*, L.; der Haubentaucher). Vonulás alkalmával a Maroson gyakran, a Sztrigyen ritkábban található. A gyűjteményemben levő Hátszegen lövetett.

252. A vörösnyaku vöcsök (*Podiceps subcristatus*, L.; der rothalsige Lappentaucher). Az előbbinél gyakoribb.

253. A vörösnyaku vöcsök (*Podiceps nigrocollis*, Sund; der schwarzhalige Lappentaucher). Néhány évvel ezelőtt löttem egy példányt a mácsói határon a Sztrigyen. 1881. ápril hó 6-án egy párt Malomvizen egy tócsában lött Schuster erdész, melyek kitömve gyűjteményembe kerültek. Többször nem találtam.

254. A kis vöcsök (*Podiceps minor*, L.; der kleine Lappentaucher). minden vonulás alkalmával találhatni kisebb tavakban; azonban szép tavaszi tollazattal csak egyet találtam.

MÁSODIK RÉSZ.

HIVATALOS KÖZLEMÉNYEK.

Második rész tartalma.

1. A társulat megalakulásának rövid története s a társulati évben kifejtett működéseinek vázlata. Összeállította Kun Robert társ. titkár.
 2. Az alakulóbau levő társulati muzeum számára az első közgyűlés idejéig beérkezett ajándékok és szerzemények. Kimutatja Téglás Gábor ideiglenes muzeum-igazgató.
 3. Társulati könyv- és levéltár állaga és gyarapodása, bezárólag az első közgyűlés napjáig. König Pál, társ. könyvtárnok.
 4. A hunyadmegyei tört. és rég. társ. ügyrende.
 5. A hunyadmegyei tört. és rég. társ. tagjai, tisztkara és igazgató választmányának névsora.
 6. Kimutatás a hunyadmegyei tört. és rég. társ. vagyoni állapotáról 1880—1881. év május hó 29-ig bezárólag. Lengyel Gergely társ. pénztáruktól.
-

A társulat megalakulásának rövid története s a társulati évben kifejtett működésének vázlata.

Összeállította : Kun Róbert társ. titkár.

Százdunkat, a tizenkilenczedik századot, a fölvilágosodás, a tudományos haladás századának szokás nevezni ; és méltán, mert az emberi ész a tudomány lobogó szövetnekével messzire bevilágította a tátongó világürt ; a millió és millió kilométernyi távolságban tündöklő napok és csillagok távolságát kiszámította ; meghatározta nagyságukat és keringésökét, constatálta, minő anyagból van a nap alkotva ; térképet vett fel a holdról, és leszállott a föld mélyébe, meghatározta a rétegek alakulásának egymásutánját, kiszámította a föld korát s azon átalakulásokat, melyeken keresztül kelle mennie, hogy jelen stádiumába juthasson. — Szolgálatába fogadta az elemeket és természeti erőket. Villámmal ir és világít, napsugarakkal fest, vizgőzökkel hajtja köcsijait, hajót és gyúráinak gépeit.

De csalódnék, a ki azt hinné, hogy ez óriási haladás érdeme egyedül a jelen századot illeti ; az összes emberiség érdeme ez. Az ösembertől kezdve, ki barlangját a vadakkal osztá meg s nyers állatbörökkel takarta testének meztelemségét, a jelenkor tudósáig évezredekre hosszu során keresztül az emberiség megszámíthatlan milliói, öntudatosan és öntudatlanul, porszeménként hordták össze azon anyagot, melyből épült a mai civilizáció és tudomány bámulatos épülete. — Van-e művelt ember, kit nem érdekelnének azon módok és eszközök, melyeknek segélyével az emberiség megveté a civilizáció alapját ; van-e ember, ki nem nézi gyönyörrel és élvezettel azon haladást, mely századról századra fokozatosan fejlődött, s melynek bizonyítéka a házi eszközök, fegyverek, pénzek most többnyire újon ugy pihennek a föld alatt, mint azon

nemzedék, mely valamikor használta e tárgyakat. Az ekevas gyakran vet fel, kiáradt hegyi patak gyakran mos ki cserép-, kő-, vagy rozsdás vasdarabot. Az avatatlan mint haszontalan lomot dobja az utszéli árokba, vagy hagyja a föld porában, míg a szakértő minden megannyi bocses adatokat lát e törmelékekben, melyekből egy rég letünt cívilizáció történetét olvassa ki; kihozza belölök, minő korban minő népek lakták a tárgyak lelhelyét. Ez emlékeket, ez östörténeti bizonyítványokat az enyészettől megmenteni, összegyűjteni s belölök a lefolyt idők történetét leszármaztatni szélja azon egyleteknek, társulatoknak, melyek a történelmi és régészeti jelzöt használják.

E társulatok működése már is annyi homályt oszlatott el az őskori történelemről, annyi világot árasztott a lefolyt századok eseményeire, hogy e társulatok hasznos voltát és szükségét csak az nem látja, kit nem érdekelnek hazájának és az emberiségnek mult csemejei.

Megmenteni Hunyadvármegyének ősrégi emlékeit, földerríteni e szép megye még homályos történetét: volt szélja azon fölhívásnak, mely a »Hunyad« 1879. évi 31. számában dr. Sólyom-Fekete Ferencztől következő címmel jelent meg: »Derítük föl multunkat és mentsük meg emlékeit.« E fölhívás így szól:

»A magyar történelmi és székely mivelődési társulatok idei nagygyűléseinek alkalmából bejártam Erdélynek jelentékeny részét.

»Tapasztaltam, hogy a magyar korona ezen egyik gyöngye oly kincseket bir köz- és magán gyűjteményeiben, mely kincsek sokakat ösztönözhetnek, hogy a tudományok vonatkozó ágait miveljék és a további kutatás terére lépjene. Azonban a szoros értelemben vett »saját«-nak féltékeny megőrzését, közhelyeken összegyűjtését és ügyes rendezés által hozzáférhetővé tételeit sehol annyira kifejlesztve nem találjuk, mint szász polgártársaink városaiban.

»Ennek a szellemnek fölébredését szeretném üdvözölni különösen itt Hunyadvármegyében. E vármegye magában egész kis világ, megáldva az anyatermészet dús ajándékaival, megrakva a mult minden nemű címlekeivel.

»Arányban áll-e tevékenységünk? Mindnyájan belátjuk,

hogy valahára tenni kellene. De e jó belátásnál többre még nem igen vittük.

»Hogy mi minden áldással, természeti szépséggel árasztotta el vármegyénket az isten, azt mi alig sejtjük; hasznosítni annál kevésbé tudjuk. Ám ez a jelenre szól, és az én tárgyam ez alkalommal a multnak emlékei.

»Az őskort illetőleg egy urhölgyet látunk izzadózni a kutatás és tanulmányozás pályáján. Torma Zsófia ő nagyságának már is sikerült a tudományos világ figyelmét fölhívni az általa foltárt vagy legalább első izben alaposan kutatni kezdett lelhelyekre. Neki köszönhetjük, hogy Hunyadvármegyében Tordos, Paad, Algyógy, Zsoszán, Nádor, Nándor-Válya, Aranyosd vára, Kersetz ősrégészeti telepei kezdkik kincseiket átadni a tudománynak. S ha elszigetelt erőnek sikerült annyira vinni, bizonyára többek vállvetett, ügyszeretet által lelkesített tevékenysége még igen sokat mutathatna föl, hogy e föld őslakói felől valami kézzelfoghatóbbat tudjunk, mint mennyit Herodot egy oda röjtött jegyzete amaz u. n. agathysokról mond.

»A görög és makedon uralom korszakából, — a geták- avagy a dákoknak összecsapásairól nagy Sándor utódaival, vajmi keveset derítettek még föl. Jóformán csak a görög gyarmatvárosok pénzei, valamint Lysimachos aranyai, melyek Hunyad földében mesés bőséggel szórvak szét, adnak némi utbaigazítást. De ama pénzeket és aranyakat elhordák és hordják a szélrózsa minden irányában. Ki figyelte meg, ki tudja, hogy milyen helyeken, mily körülmények között és tárgyak szomszédságában jöttek napfényre? Kinek jut eszébe köztünk, hogy ama kornak itteni maradványai első sorban minket illetnek, e földdarab történetének földerítésére szolgálnak, és így itt is lennének megőrzendők?!

»A történelem két óriása, Dekebál és Traján itt vívtak haláltusát. A tusából győzelmesen kikelt római gyarmatosítja e földet. Dácia s ebben főleg a mai Hunyadvármegye területe a római uralom alatt rendkivül gyorsan virágzásra tön szert. Néma, s mégis ékesen szóló tanui ama multnak itt Hunyadban: Vetzel és Maros-Némethi föliratos kövei, a fájdalom! széthányt és a Lesnyek felé vivő országuton parterődítésűl használt római castrum faragott négyszögű kövei. Tanui továbbá: Déva sötét hajdanba nyuló

erődítéseivel; nemkülönben a Cserna mentén V.-Hunyadnak magva, Gyalárnak ősmivelésű vasbányái; a Sztrigy (Sargetia) folyó gyönyörű völgyén mindenütt előjövő történeti nevezetességek telepek, kövek és épületmaradványok. Mit szólunk Hászegről, hol minden lépésünk a mult egy emlékébe ütközik! Ez emlékekkel most mindenki pusztitja, hordja, de senki sem kutatja kellőleg és őrzi meg a tudomány számára.

»Általán még kevésb figyelem tárgyai a Maroson túli romok és bányaművek. Milyenek: a Solymost körítő hegyek, egyikén nagyrészt eltemetett erődítvény; Nagy-Ág, Tresztia, Ruda bányáinak történelmi leletei s Kőrösbánya határa. Mely utóbbin a hajdani aranyásók ugy jártak el, mint napjainkban Kalifornia szerencsevadászai: a fölületet turták föl, nagyszerű vizfogót és vezetéket alkottak, hogy az aranyat moshassák és stompolhassák.

»Közelebb megyek a minket magyarokat érdeklő időkre. Valóban a földet, a romokat, az elszórt ereklyéket kell megszólaltatnunk, hogy valamit tudjunk a hunok, avarok és beköltöző magyaroknak itt, Hunyadvármegye földén, viselt dolgairól. Ha fölkeressük, külön szemeljük és megszólaltatjuk emlékeinket: multunknak sokkal érdekesb, tanulságosb képével fogunk szemben állani, mint egyelőre hinnők. Ide illik, mit gr. Kemény József mond Erdély történeteinek megírására vonatkozólag. E mezőn fáradhatlan szorgalom, a szükséges birálattal és egy kis szerencsével párosulva, oly szépségek, oly igazságok nyomába vezet: hogy a buvár magát véghetetlenül megjutalmazva érezheti.

»Különösen ama századokra nézve, mióta magyar »csinálja« itt magának és magáról a történetet, föl kell keresnünk és egybe gyűjtenünk minden még oly csekélynek látszó adatot. Ki kell fürkészni a feledésbe ment helyneveket; meg kell kérdezni a szóhagyományt; és meg kell órnunk a sok pusztulás daczára még mindig tömérdek oklevelet, irott emléket.

»Hunyadvármegyre s a vele most már egyesített Zarándra és Szászváros-székre vonatkozó oklevelek jelenleg is élő nemesi családoknál elég szép számmal találhatók. De sokkal több van a vármején kívül. Én magam tömérdek oklevél nyomára jöttem — a gyula-fehérvári káptalant nem is említve — Kolozsvárt, M.-Vásárhelyen, N.-Szebenben, Segesvárott. Igaz, hogy az oklevelek

csak elvétve visznek fölebb a XIII. legtöbbnyire a XVI-ik századnál; és a hazai egyetemes történetet illetőleg csupán apró »forgácsok«-at szolgáltatnak. Azonban nélkülözhetetlenek az egész műnek is kiszinezésénél; művelődéstörténeti becsök nagy; jog- és államéletünk helyes tanulmányozására érdekesek. Nélküljük pedig Hunyadvármegye monographiájának megírására senki ne vállalkozzék. Elérkezett tehát az idő, hogy a tüzesen vármegeyk multja — s annak családaival foglalkozó okleveleket gyűjt-sük össze. Ha lehet — eredetiben; ha nem, legalább másolatokban.

»Nem hiányoznak az általam most igenis nagyjában körvo-nalozott téren a törekvések és kísérletek. Mi bizonyásága annak, hogy e vármegeye fiaiból soha sem halt ki a nagy dicső mult iránti meleg érdeklődés. — Ezelőtt évtizedekkel gr. Bethlen Olivér fáradozott egyeseknek megnyerésében, oly célból, hogy lássanak az itt elszórt, eltemetett történelmi kincsek fölszedéséhez. Törek-vése elhangzott. Éppen így járt a vármegeye közönségének azon. már szerkesztésénél fogva holtan született, határozata: miszerint több tagját megbizta, hogy irják meg Hunyadvármegye külön történetét.

»Természetesen a jóakarat nem vetette latra, hogy oly nemű megbizás, hosszadalmas előmunkálkodások és főleg gyűjtések nél-kül — aféle művet sem eredményezhetne, minős nemes algyógví Dobai István »Tisztelesség oszlopának« című, N.-Szebenben 1739. csztendőben báró Nalácz József költségén kiadott munkája, mely az akkorai Hunyadvármegye hely- és történetiratát tárgyazza s a ritkábban előjövő nyomdai termékekhez tartozik.

»Térjünk az igaz ösvényre. Kezdjük ott, hol kezdeni kell. Vossünk vállat vállhoz. Az idő s viszonyok most kedvezőbbeknek látszanak, mint voltak legyen ezelőtt. Déva oly központ lön, mely hova-tovább számos művelt, söt szakszerüleg is képzett egyént vonz magához. Nem hiányoznak vidéken sem a hivatottak.

»Alakitsunk mielőbb egyesületet. Nem bánom, nevezzük azt »Történeti s régészeti társulat« néven a Temesvárt Dél-Ma-gyarországra nézve megalakultnak mintájára; vagy hívjuk »Rú-gészeti s művelődéstörténeti társulat«-nak, milyen Békésmegyére kihatólag Gyulán áll fönn; mondjuk »Múzeum egyesület«-nek a

Kassán Felső-Magyarországra nézve szervezkedettnek példájára. — A név nem sokat határoz. Igen, a maga elé tüzendő föladat.

»Mely föladat, anyagi alap teremtése mellett, kiterjesztendő : a mult minden nemű emlékeinek és egyéb nevezetességeinknek föltárására, megőrzése — s ismertetésére évkönyvekben, önálló dolgozatokban.

»Közvetve hatása lenne aztán egyesületünknek arra is : hogy minmagunk okuljunk, műizlésünket fejleszzük. Gyűjteményeink, ismertetéseink okul szolgálnának : hogy honfitársaiuk, idővel külföldiek is, ide zarándokoljanak, bennünket fölkeresszenek. Végül munkálkodásunk érett gyümölcsként állítná elő a rég óhajtott hunyadvármegyei monographiát.

»EZ eszmék helyessége vagy hibássága bővebb megbeszélés tárgya lehet. Mi végből, csekélysegemet előtérbe tolva, fölkérem e vármegye minden érdeklődő fiát, Déva város értelmiségét, hogy előleges értekezletre gyülvünk össze.

»Az értekezlet helye a dévai casino nagy terme, megtartásának ideje folyó évi november hó 16-ik napjának délutáni 3 órája.

»Legyen velünk az ügyszeretet!«

E fölhivás élénk visszhangra talált az egész megyében, mindenki meg volt győződve, hogy szükséges a mult földerítésére és emlékeinek megmentésére Hunyadmegyében egyesülni, társulatot alkotni. Az e fölhivás következtében az 1879. évi november hó 16-án megtartott értekezlet ennél fogva igen népes volt ; a megye és város érdeklődő közönsége egyaránt szép számmal jelent meg. Az értekezlet megalakult, közfelkiáltással választván meg elnökül a fölhivás lelkes szerzőjét dr. Sólyom-Fekete Ferencz törvényszéki elnököt, jegyzőül pedig Kun Róbert föreáliskolai tanárt. Megindult az eszmecsere, mindenki egyaránt szükségesnek láttá a »hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat« létrehozását ; s hogy az ige mielőbb testté legyen, az értekezlet egy bizottságot küldött ki az alapszabály tervezet kidolgozására és a szükséges előmunkálatok keresztülvitelére. E bizottságba megválasztattak : dr. Sólyom-Fekete Ferencz elnökül, tagokul pedig : Barcsay Kálmán, Balomiry János, Bágya Károly, br. Jósika Géza, Kun

Róbert, Réthi Lajos, Sándor Domokos, Szilvássy László és Tég-lás Gábor.

A szervező bizottság elnöke felkérte a hazában levő összes rokonczélu társulatokat, hogy alapszabályaiknak egy-egy példányát küldenék meg a bizottságnak. A főlkért egyletek és társulatok majdnem kivétel nélkül a legnagyobb készséggel küldötték meg a szükséges alapszabályokat. Az alapszabály-tervezetet a megye viszonyaihoz és szükségeihez alkalmazottan a szervező bizottság elnöke maga készíté el s az 1880-ik évi január hó 25-én tartott bizottsági ülésben a bizottságnak be is terjeszté, mely a tervezetet pontról-pontra megvitatta s némi csekélyebb jelentőségű módosításokat leszámítva, az egészet majdnem változatlanul elfogadta. Ugyauazon évi február hó 11-én a bizottság egy másik ülésében még egyszer tárgyalás alá vette a szerkezetet s azt véglegesen megállapítva és elfogadva 100 példányban kinyomatni határozta. Ez ülésben bizatott meg az elnök, hogy a titkárral együtt az aláírási iveauit bocsássa ki. És a mit az előértekezlet alkalmával csak sejteni és reményleni lehetett, az az aláírási iveau szétküldése után mint tény áll előtünk: az általános érdeklödés, a tömeges csatlakozás. A megye minden vidékéről, a társadalom minden rétegéből, sőt túl a megye határain, az ország különböző részeiből jöttek hárító, buzdító levelek és aláírások.

Az elsők egyike volt Erdély róm. kath. püspöke, most már megholdogult Fogarasy Mihály, ki a többi közt ezeket írta: »Örömmel üdvözöltem tekintetes uraságodnak folyó évi február hó 11-én kelt becses értesítését, hogy Hunyadmegyében egy történelmi és régészeti társulat alakuló félben áll, bár évtizedek előtt alakult volna ilyen társulat, mert sok antiquitást a pusztítástól vagy elhordástól megmentettük volua. Azonban maradt sok fönn még Hunyad területén. Utalok itt egyedül azon templomokra, melyekben évszázadok előtt buzgó katholikus magyarok isten áldását kérték Hunyadi János kardjának győzelmeire s most romban-porban hevernek nem magyar nép lakta földön. Minden tehát tekintetes uraságodnak fennebbi értesítéséért köszönetemet kifejezem: igérem egyszersmind, hogy a társulat czéljait, mihelyt az a szabályoknak felsőbb helyrőli jóváhagyása után szervezve lesz, magam is pártfogolni fogom.« A buzgó főpap súlyos beteg-

sége azonban nem engedte, hogy ez igéretét bcválthassa. Szegény tanítók, vallási- és nemzetiségi különbség nélkül a legnagyobb készséggel ajánlották fel filléreiket és készségüket a társulatot minden nemű működésében támogatni. A kibocsátott aláírási iveau szépen megtelve kerültek vissza; képviselve volt ott a társadalom minden osztálya; az aristocratia fényses nevei mellett ott szerénykedett az iparos és földmivelő igónytelen neve is. A szervező bizottságnak ápril hó 14-én tartott ülésében elnök előterjesztette, hogy az alakulandó társulatnak már eddig is annyi aláírt tagja van, hogy a társulat megalakulása és létrejövetele teljesen biztosítottnak tekinthető; ennélfogva határozatot, hogy az alakuló és választó közgyűlés 1880. május hó 13-ik napjára hivassék össze.

A nevezett napon az aláírt társulati tagok közöl sokan gyűlték össze a dévai nemzeti casino helyiségeiben. Az elnöki megnyító és a szervező bizottság működését körvonalazó titkári jelentés meghallgatása után a közgyűlés áttért az alapszabálytervezet megvitatására, mi megtörténvén, dr. Sólyom-Fekete Ferencz, a szervező bizottság elnöke, miután a bizottság működését befejezte és arról a közgyűlésnek beszámolt, úgy a saját, mint a bizottság többi tagjainak nevében kijelentette a bizottság lelépéset. A közgyűlés második teendője volt a választmány és a társulati szisztkar megválasztása. A titkos szavazással megejtett választás eredményét következőkben hirdette ki az elnök teendőkre főkért Pogány György megyei főispán: társulati elnök lett gróf Kun Géza; alelnök dr. Sólyom-Fekete Ferencz; titkár Kun Róbert; könyvtárnok Kőnig Pál; pénztárnok Lengyel Gergely; ügyész dr. Petco Lázár. A választmány tagjaivalá lettek: Pogány György, Barcsay Kálmán, br. Bornemissza Tivadar, Torma Zsófia, Bágya Zsigmond, Buda Ádám, Tornya Sándor, Dózsa Dénes, dr. Hankó Vilmos, Filtsch Károly, Hürtl József, Kirinyi János, László Ignácz, dr. Lészay László, Maderspach János, dr. Reichenberger Zsigmond, Szilvássy László, Moldován Demeter, Maderspach Viktor, Apáthy László, Éder Géza, Réthi Lajos, br. Jósika Géza, ifj. Balog József, Buda Imre, Sándor Domokos, Sándor Miklós, Téglás Gábor, Szőts Sándor, Pápiu János, Gergelyfi Tamás, ifj. br. Jósika Lajos és Lázár Farkas.

Az ekként megalakult hunyadmegyei történelmi és régé-

szeti társulat alapszabályai 1880. évi júnus 17-én felterjesztettek a nm. belügyminiszteriumhoz megerősítés végett, mely azonban október hó 12-én 44215. sz. a. kelt leiratával különösen a muzeumba került tárgyak lajstromozására vonatkozólag némi módosításokat kivánt fölvétetni. E leirat a választmánynak november hó 3-án tartott ülésében olvastatott fel. Az alapszabályok értelmében ugyan az alapszabályok módosítása a közgyűlés jogaihoz tartozik, de a választmány most az egyszer, tekintve egy részről a dolog sürgősséget, másrészről tekintve azt, hogy itt nem annyira az alapszabályok módosításáról, mint inkább lényegtelen közbeszúrásokról van szó, figyelmen kívül hagyta a különben is még meg nem erősített s így kötelező erővel sem biró alapszabályok intézkedését, és határozta, hogy a kivánt kiegészítések az alapszabályokba felveendők s a választmányi ülésből terjesztenők fel megerősítés végett a miniszteriumhoz. Ez alapszabályok deczember 8-án lettek a bemutatási záradékkal ellátva. A november 3-iki ülésben két felolvasás volt; az elsőt tartotta Torma Zsófia az 1880. évi aug. 5—11. Berlinben, Virchov elnöklete alatt megtartott anthropologiai és régészeti gyülésről. A másik felolvasó volt König Pál, ki a magyar történetírók némely tévedései-ről értekezett.

A deczember hó 1-én tartott választmányi ülést a társulat elnöke következő beszéddel nyitotta meg: »Tisztelt választmány! Egyletünk alapszabályait, melyeknek illető czikkeibe a nmélt. belügyminiszterium által kivánt észrevételeket beigtattuk, a tek. alispáni hivatalhoz beterjesztettem azon tiszteletteljes kérésem mellett, miszerint azokat megerősítés végett a nm. belügyminiszteriumnak fölterjessze, honnan, reménylem, azok megerősítve hozzáink minél előbb visszaérkeznek. Most még egyletünk megerősítését várjuk, de már igen közel van azon idő, melyben megerősítését sikeresen eszközöllhetjük, melyben sokoldalú munkásságát minden irányban megkezdhetjük. Egyletünk ugy fog igazán virágzhatni, ha mindenjában, kik Hunyadmegye fiai és leányai vagyunk, szükségessége felől meggyőződtünk, ha a szülőföld, az azon élő nemzetek, saját őseink iránt való szent kötelességnek tartjuk és tudjuk, hogy multunk emlékeit gondos kézzel felkutassuk, járadhatlanul összegyűjtsük, criticailag feldolgozzuk. Ilyen módon

köti össze magát a jelen embernyom a mult nemzetiségekkel, leszünk azok fényes erényeinek részeseivé, okulunk tévedéseiken s buzdulunk a jeles tettek látásán. A reánk közelebbről tartozó, a hozzáink közelebb álló példák hathatosabban folynak be cselekedeteinkre, mint a távoliak, mert közvetlenebbül illetik azok benső rugóit lelkünkben. Azon területen, a melyen politikai és culturális intézmények fejlődtek ki s állandósultak meg, az idők különbözései daczára is mult és jelen közt oly hasonlatosságok jöttek létre, melyek az előbbi megértését az utóbbi számára könnyebbé, termékenyebbé és biztosabbá teszik. Közömbösen vezetnek át léptein azon a földön, melyhez csupán csak a jelen muló és változó érdekei kötnek, ámde az általunk jól ismerten lépten-nyomon tanulságok, példák merülnek fel, melyek ránk nézve haszon nélküл nem szükölködnek. Az együtt folytatott munka, a közös célok, közös eszmék elérésére irányult tevékenység, a jó és rosz napok emléke a politikai egyéniséggel biró terület lakóiban az összetartozás azon érzetét és kapcsát teremti meg, mely a kétes jövőben is a közállapotok tartós virágzásának egyik záloga és biztató előjele. A mely arányban tágul és világosodik meg mul-tunk ködlepte birodalmában ismeretünk köre, azon arányban erősödik meg bennünk a hazaszeretet. Békés az a tér, melyet egyletünk elfoglal, ez a tudományé; a tudomány az éles ellentétek áramlatai közt is közbenjáró, mert felvilágosít!«

Ez ülesen olvasta fel dr. Sólyom-Fekete Ferencz értekezését »A magyarság- és az oláh incolatusról Hunyadmegyében.«

Az 1881-ik évi január hó 5-én tartott ülésében a választmány, miután arról győződött meg, hogy a társulatnak a kezelés minden ágát illetőleg ügyviteli szabályokra van szüksége, ezek kidolgozására egy három tagú bizottságot különdött ki. — Hogy a társulat a maga elé tűzött célt, Hunyadmegye multját és jelenét lehetőleg felderíteni, minél biztosabban megközelíthesse, a választmány szükségesnek láta Hunyadmegye törvényhatóságának erkölcsi ugy mint anyagi támogatását kérelmezni.

A február hó 2-án tartott választmányi ülésen felolvastatt Trefort Ágost vallás- és közoktatási miniszter ur ő nagyméltóságának 1881. évi január hó 7-én 35567/1880. sz. a. kelt s a hunyadmegyei történelmi és régészeti társulatnak címzettük ök-

vetkező átirata: »A társulatnak nemcsak hivatása, hanem kedvező alkalma is levén, a római régiségek felkutatása és megóvása körül is üdvös tevékenységet fejteni ki, a m. nemz. muzeum római feliratos köveiről Desjardins által francia nyelven írt s Rómer Flóris Ferencz által magyarra fordított művet, mely a társulat által sikkerrel fog használtathatni, van szerencsém egy példányban a társulati könyvtár számára ezennel megküldeni.«

Ezen ülésben olvasta fel Téglás Gábor »a Peták völgye geologai és ősember-tani tekintetben« című értekezését.

Az április hó 6-án tartott ülésen dr. Sólyom-Fekete Ferencz ismertette dévai Nagy Sándor verses krónikáját. — A május hó 4-én tartott ülésben ujabb alkalma volt a választmánynak meggyőződni a vallás- és közokt. miniszter ur ö nagyméltóságának a társulat iránt viseltető jóindulatáról, a mennyiben ekkor mutatta be elnök a miniszter ur következő levelét: »Beszédes Sándor esztergomi fényképész Dürer Albert kisebb passiójának általa készített másolataiból kilenc példányt hazai intézetek között leendő szétosztás végett felajánlván, a mondott mű egy példányát van szerencsém a társulatnak könyvtára számára megküldeni. Trefort.«

Az 1881. évi május hó 29-én megtartott közgyűlést a társulat elnöke gróf Kuun Géza következő beszéddelel nyitotta meg: »Tisztelt közgyűlés! Egy év az évezredekre terjedő történet nagyszerű keretében csekélynek tetsző s valóban is igen rövid időszak, és mégis minő gyakran látjuk Clio, e komoly műzsa birodalmában, hogy egy olyan év, melynek folyamán valamely nagyjelentőségű esemény következett, a későbbi évszázadokra kifolyólag, nem a hullámhoz hasonlóan tünt föl, mely gyorsan emelkedik és hódít maga körül, de épen e tovább terjedő hatalma következtében gyengül meg s a magasról leszállva a vizek felszinére, lassankint közéjük vegyül; hanem inkább ettől különbözően hatása fokozódik, eredményei szaporodnak; az azon eseményben rejlö s benne nyilatkozó erő mindenből fejlődik ki, hova további hatalmasabbá válik. Tengerhez hasonlítják az időt, a ritkán csodáest és gyakran hullámzót, s a tengeridőben az évek egyes csoportok. Ámde az egyik vízsepp a másiknak hasonlója, mig az egyes évek változó különböznek egymástól, egymást követik és nem hasonlítanak egymáshoz. Igy van ez a világtörténetben is, így van ez az

intézetek életében, melyeknél az első év nemesak a szerény kezdet éve, hanem azon év, melyben egy régebben táplált óbaj megvalósulhatott, határozott alakot nyert, jövendőjét biztosítja, melyben valamely eszményi cél felé irányult munkásság kezdődik. Eszményinek neveztem a célt, mert valamint a térben a láttávlat és látszeglet következtében a tárgy nem egészen ugy és ott látzik, mint és a hol van: ugy a szellemi világban is a kivánt célhöz biztosan ugy jutunk el, ha lelki szemünk annak eszményi magasságára irányul.

»Ez első évnek körülbelül felét várakozással töltöttük el; alapszabályaink megerősítését vártuk; s mégis ez évi munkálkodásunk sem szükkölködik eredmény nélkül; a komoly és fáradalmas munkásság mindig eredményes, csakhogy az eredmény, mielőtt szembe ötlenék, a munka folytán már megvan; nem ott kezdődik, ahol a figyelem reá fordul, a munkás régebben látja, mint a munka szemlélője. Az egyletünk iránt való érdeklődés az első évben éber és tartós volt.

»Ennek közelről és távolról szép és hálára kötelező jeleit vettük és vesszük e mai nap is; ez érdeklődés környez és kisér, midőn egyletünk második évébe lépünk át, s ennek kezdetén biztat és buzdít. Mivel a lelkü hölgyek diszes koszorúját szemléljük egyletünk tagjai közt, kik nemesak az alapítványi összegek és tagsági díjak áldozatkész lefizetésével tanúsították és tanusítják azon komoly érdeköket, melylyel társulatunk iránt viseltetnek, hanem egyleti gyűléseinken való részvételük által is.

»Ez érdeklődés egyleti életünk kezdetén az első év egyik leg-nagyobb, legbecsesebb eredménye! A mult év folytán több és több tag csatlakozott társulatunkhoz, gyűjteményeink nagylelkü adományozók nagybecsü ajándékai által megalapítattak s tekintettel az idő rövidségére, gyarapodásukat örvendetesnek mondhatjuk. Azonban bármily bő mértékben gyarapodjék gyűjteménytünk, az egyesek birtokában, megyénk egyes községeiben még mindig lesz oly jelentékeny anyaga az archäologai és historiai tanulmánynak, melyet ismernünk kell; s ez okból szükségesnek tartom, hogy egyletünk évkönyveiben a különböző községekben találtató leletek mentül teljesebb lelt árát tegyük közzé s az archäologai anyagot illetőleg egy archäologicus mappát állitsunk össze.

melyben az ókor utjai, építmény-maradványai, temetői, felirásos kövei, szobrai, a talált különböző tárgyak, u. m. fegyverek, régi pénzek, edények, amuletek, szerszámok, ékszerek az egyes községek nevei mellett különböző jelek által megjelöltessének, mely jelek a mappa alján pontosan megmagyaráztatnának. Kivánatosnak tartanám, hogy e mappához egy külön füzet mellékeljessék, melyben a betűsorban előforduló községek nevei alatt a mappán is megjelölt leletek bővebb leírása foglaltatnék. Ugy a füzetben, mint a mappa alján találtató leltárban tekintettel kell lennünk a különböző archäologai korszakokra, s a mennyire ez lehetséges, azon különböző népekre, melyeknek e leletek tulajdonithatók. Erdélyben eddigelé leginkább a római régiségeket kutatták; számos olyan régiséget is rómainak tartottak, mely egy a rómaiak előtt vagy után élt népnek lett volna tulajdonitandó.

»A régi thrák faj, u. m. az agathyrsok, dákok, kárpok, a germán bástárnok, gótok, vandálok, gepidák, a velünk rokon fajok és saját sajunk honfoglalói, s az azok nyomába lépett nemzetiségek bizonyára nem tüntek el nyomtalanul Erdély földéről, s e nyomok felkutatására egyleünk első sorban hivatott.

»A dák birodalomnak székhelye épen itt volt megyénkben, s mégis igen kevés az, mit a Horatius egyik satyrájában előforduló következő kérdésre: »numquid de Dacis audistis?« válaszolhatunk. Minő volt a dákok építkezése és kézműveik diszítési módja, minők voltak állami és magán-háztartásuk igényei, minők vallássos szertartásai? Nyelvük gyér maradványait kellően tanulmányoztuk-e? Az ezen kérdésekre való feleletek mind megannyi feladatok, melyeket archaeologai és historiai kutatásaink elé tűzünk. A dák nyelvet nem érte azon sors, mely a Taurusokét, melynek egész nyelvanyaga egy szó hiján talán örökre elveszett ethnologai tanulmányaink kipótolhatatlan kárára. A román nyelv bizonyára nem egy dák glossát őrzött meg, s a megyénk határai között buvárkodó régész a többi kérdésekre adandó válaszokat is megtalálja a dák régiségek beható tanulmányozása által. Decebál nevének végszótagját talán a phrygiai balin szó fejti meg, mely Hesychos szerint királyt jelentett.

»A Dioscorides neve alatt fönmaradt növénynevek lajstromában a görög és római nevek mellett a dák elnevezés is előfor-

dul, s Appulejus Madaurensis, az előbbi folytatója s compilatora, szintén nem mulasztotta el a görög és római nevek mellé a dák neveket is hozzáirni. Érdekes volna ezen nevek egyikét vagy másikát a román nyelv szókincsében fólkerezni, mely folfedezés inkább valószínű mint nem, mert a román nyelv elég gazdag növénynevekben, különösen a gyógyfürek elnevezésében.

»Két jeles romáu tudós, Hasdeu és Cihac, a dák nyelv maradványainak egynémelyikét az albániai nyelv segítségével fejtették meg; így a »maluensis« melléknév latinos alakjában rejlő dák szót Hasdeu az albán »malli«-val hasonlította össze; »malli« hegyet jelent, s ez okból »Dacia maluensis« tulajdonképen és szó szerint hegyi Dáciát jelentett. Minők voltak Erdélyben a kereskedelmi összeköttetések s a leggyakoribb áruczikkek az agathyrzok, dákok, rómaiak idejében? E kérdés megfejtése nagy jelentőségű. Egy veczeli kövön olvasható fogadalmáyi felirásban e szavak fordulnak elő: »genis commercii«, mely ajánlat bizonyára az akkor kereskedelem élénk voltára mutat.

»Miből és mimódon magyarázhatjuk meg magunknak az alakok azon feltűnő hasonlatosságát, melyet a megyénk neolithtelepein talált tárgyak s a trójai leletek megfelelő tárgyai között tapasztalunk? Archaeologai kutatásaink tágas mezején egyletünkre számos munka vár; talán már a legközelebbi jövőben a szorgalmas kutatónak sikerülni fog az eddig még el nem helyezett római álló táborok és helységek egyikét vagy másikát archaeologai mapánkon kimutathatni. Pár évvel ezelőtt jeles régészünk Torma Károly a Peutinger-táblán előforduló Petris nevű helységet a jelenlegi Araúj községhen helyezte el, s hogy ezt minő fontos okból tette, kiki »Adalékok Dacia föld- és helyiratához« czimű értekezéséből megláthatja. Dáciában a római vámhivatalok egyike tudvalevőleg a mai Veczelen volt, s ezen helységnek régi római nevét egy ottan talált fogadalmi oltár felirásából határozta meg; e név: »Micum«.

»Egyletünk egy másik feladata abban áll, hogy történetünk minden nálunk található irott maradványait, kéziratokban és nyomtatványokban, gondosan kinyomozzuk, s ezeket az enyészet-től megőrizve igyekezzünk a tudomány s a jövő számára egyletünk

muzeuma-, levél- és könyvtárában mentől nagyobb számban összegyűjteni, s ezen becses anyagot, melyet ilyenképen gyakran az enyészet veszélyéből ragadtunk ki, ne késsünk a tudomány számára értékesíteni, hogy régóta haszonnélkül heverő tőkéje valahára közhasznúvá, gyümölcsözövé váljék. Politikai, egyházi, hadi, jogi, közösségi, irodalmi történetünk nem egy kérdése várja a megoldást e részben még ismeretlen s lappangó irott és nyomtatott emlékektől, melyeknek mindegyike a historiai igazság egy-egy részecskéjét foglalja magában, a mult tükrének darabjait, melyeket majdan, midőn az alkotó kéz összeállíthassa, e tükröben multunk derüs-borus képét fogjuk szemlélni. Megyénk régi politikai felosztását, a területén egykor létezett községek hollétét, mivoltát, hováfejlődését, a nemzetiségi aránylat régi statistikáját, nem egy régi geographiai név eredetét, értelmét; a régi hunyadmegyei családnevek közül is némelyiket homály fedi, s mindaddig homályban lesz multunknak egy jelentékeny része, mig a historiai igazságnak a jelenleg, fájdalom! még ismeretlen s ki tudja hol lappangó régi irásokból kiáradó fénysugara ezt is meg nem világosítja. A tizenhetedik század elején az Aranyi várban országgyűlés tartatott, s jogosan feltéhetjük ezen borongó körülmények között tartott gyűlés felől, hogy edictumai nagyfontosságuak voltak, s ennek daczára ez országgyűlésnek csak nyoma maradt meg; tudjuk hogy volt, s ez az egy mit róla tudunk; edictumait, decretumait nem ismerjük, s ezeket bizonyára csak valamely eddig ismeretlen helyen lappangó régi okmány, egykoru följegyzés, ezen országgyűlés dolgait tárgyaló régi irás fogja kideríteni.

»Régibb irodalmunk történetében nem egy személynév fordul elő, mely Hunyadmegyeire utal; így a nagyhirü Dévai Biró Mátyáson kívül még három Dévai említettik, kik 1490. és 1504. között a krakkói egyetemen tanultak, u. m. Johannes de Dowa, Gregorius de Dowa és Franciscus de Dowa. Batizi András születéshelye talán a hunyadmegyei Batiz helység volt. Mind Batizi András, mind Dévai Biró Mátyás családja és gyermekkora fölött mély homály borong, s az előbbiről azt sem tudjuk, hogy csakugyan megyénből való volt-e vagy szatmármegyei. Egy az archaeologicus repertoriumnak megfelelő, megyének irott és nyomtatott emlékeit felmutató leltárra szintén szükségünk van, melyből az

ilyenek iránt érdeklődő a meglevő és előtalálható felöl értesüljön s tudja, mit hol kell keresnie.

»Az ókor egyik igazán aranymondatát Sallust hagyta reánk, kit **A. Gellius** »*subtilissimus brevitatis artifex*«-nek nevezett; e mondat a következő: Concordia parvae res crescunt, discordia maximae dilabuntur. Értsünk egyet tehát az egyletünk iránt viseltető buzgalomban, legyünk kitartók a munkában!

»Megyénkben a régi kor romjai s gazdag leletei, a már eddig felkutatott régi irományok, az ujabb kutatások kedvező eredményei iránt táplált remény, a szerencsés véletlen, mely oly gyakran a föld alul évszázak és évezred óta eltemetett régiségeket hozott és hoz napfényre, íntve intenek, hogy e föld változatos eseményekben gazdag multját fáradhatlanul buvároljuk; ezen földet, melyen nemcsak »éluünk és halnunk,« hanem hazánk iránt tartozó szent kötelességünket s ezek közt a tudományok minden ágainak szorgalmas mivelését s a mult iránt viseltető hálá és kegyelet érzetének gondos ápolását, egy szivvel lélekkel eszközölnünk kell!«

Titkári jelentés. »Tisztelt közgyűlés! »Egy éve annak, hogy a hunyadmegyei történelmi s régészeti társulat alakuló közgyűlése ugyanezen casinói teremben, mely minden közmivelődési és emberbaráti célnak oly készségesen megnyilik, megtartatott. Társulatunk azon gyűlésén megalkotá alapszabályait, megválasztá tisztkarát és igazgató választmányát; az eszme, melyet egyesek pendítettek meg, s megyénk értelmisége tömegesen karolt fel, megvalósult. A társulat választmánya által megkezdé működését. A távolabb álló közönség egy része kicsinylőleg, bizonyos gúnynal, egy másik töredék talán még roszakarattal is kísérte e működést. A cseréptudománynak, mint gúnyolónak egy néme-lyike a régészettel elnevezni jónak látja, nem nagy jövőt jósoltak; pedig, tiszt. közgyűlés, alig van a tudománynak ága, mely jobban megjutalmazná a reáfordított időt és költséget, mint épen az archäologia, a történelmi tudománynak legerősebb támasza, első dajkája. A régészeti elvezet bennünket az emberiség bölcsőjéhez, azon messze távoleső korba, melyet történelemelőtti kornak szokás nevezni, s melyről a történelem az archäologia kellő mivelése előtt nem is tudott semmit s tudásának hiányait mesékkel, monólákkal töltötte ki. A történelem az emberiséget ugyszólvan férh-

korában állítja elénk, de tudatlanságban hagy bennünket a gyermekek legérdekesebb fejlődéséről, azon eszközökről és módokról, melyeknek segélyével lassan-lassan, évszázakon át folytatott küzdelem árán növekedett nagygyű, hódította meg a földet s lőn urává. E hézagot, ez ūrt nem mesékkel és mondákkal, hanem a biztos tudás alapján, a valónak teljesen megfelelően kitölteni van hivatala a régészeti, a cseréptudomány. Lakta-e valamely nép hazának földét, mielőtt a történelem által méltatott culturnépek ide költöztek; s ha igen, minő nép volt ez, minő társadalmi viszonyok közt élt, mik voltak eszközei, mivel foglalkozott, mily fokán állott a műveltségnek? mind oly kérdések, melyek minden művelt embert egyaránt érdekelnek, s melyekre választ egyedül csak az archäologia adhat. De tovább menve, a történelmi időkből is annyi flüggő kérdés vár megoldásra, amelyi homályt kell még cioszlatni, amelyi jóhiszeműleg elfogadott téves állítást helyreigazítani és kijavítani, amelyi apró részletet feldolgozni: hogy ennek egyes emberek, bárjanak bár kitűnő ismeretekkel s lankadni nem tudó buzgalommal, megfelelni elégteleken. Az egyesülésben van az erő, s a mit egyesek nem képesek véghezvinni, azt véghez viszi a sokaság. Míg egyesek az egyes culturalis célok elömozdítására ritkán áldozhatnak ezreket, addig az ezerek által összehordott fillérekbeli már a legmerészebb tervezet is sikerült megvalósítani. Az egyesülésben van az erő; s azért egyesültünk mi is, t. közgyűlés, társulattá, hogy közös erővel kutassuk fel e megye területén lévő s annyira érdekes öskorszaki telepeket, hogy felkutassuk a római castrumok és propugnaculumok romjait, s nem lehetetlen, hogy ezek között még az avar körsáncok maradványaira is akadhatunk; társulattá alakultunk, hogy fólkutassunk minden, a mi nemzetünk multjára bármí tekintetben is velhet némi világossúgot. Igénytelen, elsárgult írományok, magánjellegű osztályperek, adomány levelek, minden megannyi értékes adatok a hivatott buvár előtt, ki mindenket fölhasználhatja és értékosíthati. Egyesek viselt dolgaiból áll ki az összes történet, egyes vonásokból állítható össze a művészeti egész. Ily okmányokból sikerült társulatunk alelnökének a mesék regiójába utasítani s valódi értékükre leszállítani azon, eddig általánosan hangoztatott phrazisokat, hogy a Hunyad megyében mostanság található románok elődei szakadatlan sor-

ban és Traján ideje óta mindenig itt laktak volna, hogy tehát e földnek ősibb lakói lennének, mint mi magyarok; sikerült bebizonyítani, hogy a magyarok is ősi foglalás jogán birkák e megyében föerdeiket, tehát nem idegenek, nem venitúrák! Távol van tölünk nemzetiségi politikát üzni; a politika ugy, mint a nemzetiségi kérdések feszegetése a társulat működési körén kívül esik. Mi csak történeti igazságokat kutatunk, azokat hirdetjük, tekintet nélkül arra, tetszenek-e valakinek vagy nem; nekünk kedveznek-ek vagy másoknak!

Ily szellemről vezéreltetve, ily irányban kezdé meg a társulat választmánya működését; mindenekelőtt a mult 1880-iki május hó 13-án tartott alakuló közgyűlésen hozott alapszabályokat terjeszté fel a nmélt. belügymintiszteriumnak megerősítés végét juniushó 17-én. Az alapszabályok csak október hónban küldettek vissza, s a miniszterium a megerősítést csak bizonyos lényegtelen módosítások fölvételétől tette függővé. Az ügy sürgős természeténél fogva a választmány november hó 3-án tartott ülésében vette túrgyalás alá a miniszteri leiratot, s a kivánt kiegészítéseket az alapszabályokba betoldva, az ckként némileg megváltozott alapszabályokat haladéktalanul fölterjesztette. E körülmény oka annak, t. közgyűlés, hogy alapszabályaink a választmánynak 1880. november 3-iki üléséből vannak keltezve, holott az 1880. évi május hó 13-án tartott közgyűlésen lettek elfogadva.

Az alapszabályok megerősítése után a választmány minden hó első szerdáján rendes ülést tartott; volt összesen 8 rendes és 1 rendkívüli ülés, melyeken a folyó ügyek elintézésén kívül felolvasások is tartattak. A választmány tagjainak ügybuzgalmáról tanuskodik azon körülmény, hogy jóllehet az alapszabályok a tagok egy harmadának jelenlétéit kívánják meg arra, hogy a választmány határozatképes legyen, az összehívott üléseket mindenig meg lehetett tartani, rendszerint jóval többen jelenvén meg a szükséges számnál. Felolvasásokat tartottak: Torma Zsófia, König Pál, dr. Sólyom-Fekete Ferencz kétszer, és Téglás Gábor.

Allandó goudoskodását képezte a választmánynak a muzeumi helyiség megszerzése; és daczára ennek muzeumi helyisége a társulatnak még ma sincs, mert a célnak csak némileg is megfelelő helyiséget mind ez ideig találni nem sikerült. Ez oknál fogva

nincs a választmány azon kellemes helyzetben, hogy a társulat birtokában levő érmeket, s egyéb régészeti tárgyakat a közgyűlésnek és a nagy közönségnek bemutathassa. Minthogy előreláthatólag Déván oly helyiséget, melyben a megyénk területén oly nagy számban előforduló föliratos kövek elhelyezhetők legyenek, vagy épen nem, vagy csak anyagi erőnket tulhaladó áldozatok árán lehetne megszerezni, a választmány a vallás- és közoktatási miniszter ur ő nagyméltóságához fordult, kérve őt, miszerint a társulat birtokába került és kerülendő föliratos kövek elhelyezésére a vajdahunyadi várban jelölne ki alkalmas helyiségeket. Tressfort miniszter ur, ki társulatunk iránti jóindulatának és érdeklődésének két igen nagybecsű értékes munka ajándékozása által is kiváló jelét adta, készségesen megigérni méltóztatott, hogy a föliratos kövek elhelyezésére fog a hunyadi várban helyiségeket kijelölni. Állandó muzeumi helyiség megnyerhetése végett a választmány Hunyadmegye törvényhatóságához folyamodott, kérve a nemes megye közönségét, hogy az építendő megyeház tervébe a muzeum helyiségeit is vegye be.

A társulat iránti érdeklődés a mielőtt közönség részéről folytonosan fejlesztődik, mit igazolnak az adományozások és a társulati tagok szaporodása. Mig egy évvel ezelőtt, az alakuló közgyűlés alkalmával volt a társulatnak 37 alapító — 162 rendes — és 318 pártoló tagja, ma van 42 alapító — 175 rendes — és 321 pártoló tag, jóllehet a kérlelhetlen halál társulatunk köréből is kiragadta áldozatait. Meghaltak Barcsay László Hunyadmegyének érdemekben megöszült volt főispánja és Angyán György királybányai körjegyző rendes, -- ifj. Pietsch Antal és Biró Miklós pártoló tagok.

Pénztárunak állása:

Bevétel készpénzben	973	frt	53	kr.
1 drb földtebermentési kötvény	100	frt	—	—
	Összesen: 1073 frt 53 kr.			
Ebből alapítványi tőke	500	frt	—	—
Kiadás	117	frt	18	kr.
	Marad: 956 frt 35 kr.			

A pénztári állapota, tekintve a tagok számát, sokkal kedvezőbb lehetne, ha társulatunk tagjai díjaikat nagyobb pontossággal igyekeznének befizetni.

„Ime, t. közgyülés, rövid körvonaloiban minden, mit a társulat beléletéről s a választmány működéséről elmondhattam. Az eddig elérte eredmény a legjobb akarattal sem mondható nagynak, de tekintve a kezdet nehézségeit, tekintve azt, hogy a választmány a jövő eredményeinck biztosítására fordította munkásságának legjobb részét: épen nincs okunk elégületlenségre, vagy az elértek kicsinylésére. Ha a közönség és a tagok részvéte továbbra is megmarad, ha a választmány munkássága nem lankad: ugy társulunk a maga elé tűzött célt biztosan eléri, ugy méltó helyet foglaland el azon egyletek sorában, melyeknek magasztos feladata közös erővel édes hazánk szellemi ugy, mint anyagi felvirágzását előmozdítani és biztosítani!“

A közgyülés további lefolyását következőkben adjuk: a titkári jelentés felolvasása után társulati elnök tekintettel arra, hogy az alakuló közgyülésen választott tiszti kar és választmány kiküldetését csak ideiglenesnek tekinté, s a közgyülés csak most, az alapszabályok megerősítése után szervezkedhetik vélegesen: ugy tiszttársai mint az igazgató választmány nevében lemond s fölhívja a közgyülést az új választások megejtésére. Tóth Lászlónak általános helyeslással fogadott inditványára a közgyülés a mult évi választásokat helybenhagyva, kéri a tisztikart és az igazgató-választmányt, hogy a társulat javára eddig kifejtett buzgó működésöket tovább is folytassák.

A felolvasások sorát Tornya Sándor kezdi meg »Hunyadmegye pecséte és címere« című értekezésével. Utána Torma Zsófia értekezett Tordos és Nándor-Válya irásjegyeiről. Dr. Sólyom-Fekete Ferencz bemutatja Buda Állam monographiáját a Hunyadmegyében előforduló madarakról; azután fölolvassa a Sólyom-Fekete Zsigmond mérnöknek kézirathban lévő nagyobb munkájából készített kivonatot a régi vizek vizépítészetéről honunkban különös tekintettel Hunyadmegye vizeire.

A közgyülés, mert a társulat anyagi viszonyai nem engedik még, hogy rendes fizetéssel ellátott muzeumi igazgatót alkalmazhasson, ideiglenes muzeumi igazgatóvá Téglás Gábor förcáliskolai tanárt választja meg, ki már eddig is a választmány által fölkérve kezelte a társulat régészeti tárgyait.

A közgyülés elfogadja a választmánynak az 1881—2. egyesü-

leti évre készített s a titkár által részletesen bemutatott költségvetési előirányzatát 1777 frt 35 kr bevéttel és 1380 forint kiadással.

A választmányi tagok működését rendszeresítő és szabályozó s a választmány által beterjesztett »Ügyrend« felolvasottnak tekintetik s elfogadtatik.

A közgyűlés az alapszabályok 10. §-a értelmében a hazai történelem, archäologia és közművelődés terén kiváló érdemeket szerzett tudósaink közölt tiszteletbeli tagokká választja: Arányi Lajost, Barabás Miklóst, Baritiu Györgyöt, Deák Farkast, Finály Henriket, Fraknói Vilmost, Haynald Lajost, Henszelmann Imrét, Ipolyi Arnoldot, Ormós Zsigmondot, Paurer Gyulát, Pulcsky Ferenczet, Pulcsky Károlyt, Rómer Flórist, Salamon Ferenczet, Szabó Károlyt, Szász Károlyt, Szilágyi Sándort, Teutsch G. D., Trefort Ágostont és Torma Károlyt.

Az inditványok sorát dr. Arányi Lajos kezdte meg a vajdahunyadi várnak társadalmi uton történendő végleges kitatarozását ajánlva; alig levén reménye, hogy a kormány a jelen pénzügyi viszonyok közt e középkori műemlékünk érdekében a szükséges intézkedéseket megtehesse: indítványozza, hogy a hunyadmegyei tört. és régészeti társulat ezt saját hatáskörén belül eszközölné. Téglás Gábor indítványozza, hogy a társulat a dévai várromokat mentse meg a végenyészettől s fóliaratos táblák által, melyek a vár fontosabb helyein alkalmaztatnának, adjon utbaigazítást az idegeneknek a vár történetét illetőleg. Mindkét inditvány hittétetett a választmányhoz, hogy ez a szükséges lépéseket és intézkedéseket tegye meg ez ügyben.

Az alakulóban levő társulati muzeum számára az első közgyűlés idejéig beérkezett ajándékok és szerzemények.

Kinutatja Téglás Gábor, ideiglenes muzeum-igazgató.

Dr. Sólyom-Fekete Ferencz, Déva : 3 drb. feliratos kö; Veczel (Miemur *).
Dr. Reichenberger Zsigmond, Déva : 3 drb. római érem; Bánpaták. Molnár Géza, Déva : 1 libertas; Bánpaták. Sándor József, Déva : 1 Kossuth Lajos által 1852-ben New-Yorkban kiadott pénzjegy. Baresay Béla, M.-Solymos : csiszolt kőfejsze; Kéménd. Luka István, Piski : 1 drb. ezüst-érem : Piski. Körösi Miklós : kézi-malom bazalttufából; Veczel. Moldován Demeter, Tresztia : tellérközetek és arany, ezüst, ón, antimon, czink érczek a tresztiai bányákból; Trestyia. Id. Zudor Elek, Losad : 4 drb. római érem; Losadon 1846-ban a Kincses nevű határrészen. Fogaras Péter, Zám : 4 ezüstérem, 3 drb. újabb rézpénz. U. o. Német László, Déva : 1 drb. III. Károly korabeli ezüst pénz; Déva. Várady József, Déva : 1 ezüst- és 1 rézérem. Trifu Simon, N.-Almás : 5 drb. I. Lipót-féle ezüst huszas; Nagy-Almáson egy ellopott kincsből. Sándor Domokos, Déva : 2 ezüst-, 1 rézpénzdarab; Déva. Sándor Miklós, Déva : 1 drb. Kossuth által New-Yorkban nyomatott 50 dolláros papírpénz. U. o. Kenderessy Mihály, Déva : 1 drb. ötförintos Kossuth-bankjegy, melyet a világosi fegyverletételelél rejtett el. Tornya Sándor, V.-Hunyad : 1 drb. terracotta Mitrafej; Várhely. U. ü : 4 drb. lengyel pénzdarab. U. o. Nemes Sámuel, Hátszeg : 1 római agyagmárcses; Várhely (Ulpia Trajana). Ifj. Balog Sándor, Petrozseny : 1 római érem; Petrozseny mellett Csetatyé Boli. Buda Elek, Alvincz : 1 Kossuth-bankjegyekből összeállított collectio. Fekete Ferencz, Losad : 115 régibb és újabb érem és 32 különböző korú rézérem. Beregszászi Árpád, Szászváros : 1 ezüstérem. Mátyás László, Branyicska : egy 1738-ban készült aranymérleg részlete. Torma Zsófia, Szászváros : 1 collectio tordosi, nándorvályai és nándori neolithikorú leletekből. Székely Sándor, O-Brettye : 2 római ezüstérem; Kitid. U. ü : 1 collectio Kossuth-bankjegy. Bugyul Sándor, Haró : 1 drb. gürög pénz. U. ü : 40 drb. újabbkorú rézpénz. Barcsay Kálmán, Déva : 2 drb. ezüst pénzdarab; Nagy-

*) Az utolsó helynév a lelhely-et jelzi.

Barcsa, a nölni Barcsay László kertje. Benedikty József, V.-Hunyad : 2 drb. porosz tallér 1676. és 1677-ből ; 1 drb. görög ezüst pénz ; 1 libertas. Kapcza Gyula, Szászváros : 1 drb. I. Lipót-féle ezüst susták. Lőnhárdt, boiczai kereskedő : 1 drb. római ezüstérem ; Boicza. Kirinyi Lajos, Brád : 2 drb. Gordianus-féle, 1 drb. Alexander Severus-féle ezüst-érem ; Ruda. Rignáth Lajos : 1 üvegékitménnyel kirakott csatt és 3 drb. római kő. Pogány György, Hunyadmegye főispánja, Déva : A m. tud. Akadémia 50 éves jubileumára vert emlékérem. Buda Ádám, Rea : 12 római ezüstérem ; Várhely. Görög kereskedő, Hátszeg : 12 római ezüstérem ; Várhely. Vásároltatott : 50 drb. ezüstérem, Várhely. A butorzathoz ajándékoztak : Lengyel Gergely, Déva : egy üveges szekrényt ; Gergelysy Tamás, Déva : egy kis éremtarató-szekrényt.

Társulati könyv- és levéltár gyarapodásának kimutatása, bezárólag az első közgyűlés napjáig.

König Pál könyvtárnoktól.

Társulatunk még nincs azon kedvező helyzetben, hogy oly könyvgyűjteménnyel rendelkezhetnék, mely méltán megérdelemné a könyvtár nevet. Még csak a kezdetnél van. Annál nagyobb elismerést érdemelnek tehát azok, kik legelsők valának, adományaikkal megvetni alapját a szerencsés körülmények között két-ségtelenül jelentékenyé és közhasznuvá leendő intézménynek.

Az alap letételének dicsősége társulatunk alelnökét illeti meg, ki Kossuth Lajos »Irataim« első kötetét szerzé meg könyvtárunknak, s a folytatást is megigérte.

A második ajándékkal gróf Kun Géza, társulatunk nagy-érdemű elnöke, gazdagítá gyűjteményünket, följánlva a m. tud. Akadémia által kiadott »Codex cumanicus«-ának egy példányát. Ezt gróf Gyulay Lajos emlékezete követé.

A vallás- és közoktatási Nagyméltóságu m. kir. Miniszterium két izben támssítá bőkezűségét: »Desjardins Ernő: A magyar nemzeti muzeum római főliratos emlékei« című nagybeesű munkájának, és Dürer Albrecht Beszédes Sándor által közzétett kisebb passiójának megküldése által.

Torma Károly egyetemi tanár ur oly lekötelező szivességet gyakorolt könyvtárunk irányában, hogy valóban megilleti öt leg-őszintébb köszönetünk. Megküldé összes munkáit, melyek közöl a »Limes Dacicus felső része« korszakot alkotó.

Ezekkel kapcsolatosan rendelkezésünkre bocsátá még boldog emlékezetű atyjának, Torma Józsefnak: »Calendarium diplomaticum«-át is.

Lázár Lipót földbirtkos ur négy kötet könyvvel növelte gyűjteményünket, melyeknek belső értéke bőven kárpótolja a kutatót a hiányos külsőért.

Balogh József járásbíró ur egyszerre 15 művel gazdagítá társulatunkat.

A collegiális szívesség is fölkeresett bennünket. A »Felső-magyarországi történelmi társulat megküldé évkönyvét, a »Magyarországi Kárpát-egylet« pedig Payer Hugo »Bibliotheca Carpathica« című nagyobb művét.

Ez adományokat összegezve, nem egészen jelentéktelen az eredmény, mert 32 művet birunk 35 kötet vagy füzetben.

A szives adományozóknak még egyszer köszönetet mondva, zárom be jelentésemet.

A „Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat“-nak ügyrende.

ELSŐ FEJEZET.

1. §. Az alapszabályok 22—26. §§-aiban foglalt föladatainak minél sikeresb megoldása tekintetéből a társulati igazgatóválasztmány kebelében szakosztályok alakulnak.

E szakosztályok a társulatnak az alapszabályok 3. §-ában körvonálozott föladataihoz képest következők:

1. Geo-, topo- és ethnographiai, legalább hat taggal.
2. Természetrájzi és természettudományi, ide tartozván a geologia is, legalább hat taggal.
3. Statistikai, legalább három taggal.
4. Archaeológiai műépitmények és történelmi emlékü épületmaradványok szakosztálya, legalább nyolc taggal.
5. Szorosb értelemben vett történettudományi szakosztály, legalább hétféle taggal, végre
6. Az évkönyv és egyéb kiadványok szerkesztő szakosztálya, legalább három taggal.

2. §. Ugyanazon választmányi tag, kivánságához képest, egynél több szakosztályba is beosztható.

Első helyen megnevezett szakosztályi tagot illeti az előülői tisztt. Köteles tehát a szakosztály egybelevíását eszközölni. Mi végből ő veszi kezéhez a szakosztályt illető beadványokat és utasításokat. mindenik szakosztály maga választ magának állam-dóul vagy esetről esetre előadót,

3. §. A társulat tiszttiselői nem osztatnak be szakosztályokba, hanem az elnök és alelnök tetszése szerint résztvehet bármelyik szakosztály ülésében; a többi tiszttiselő pedig bármikor és bármely szakosztály által igénybe vehetők, ülésbe meghívhatók.

Tanács- és véleményadásra a szakosztály egyszerüen társulati tagot vagy nemtagot is fölkérhet.

4. §. A szakosztályok saját hatáskörükben kezdeményezési joggal birnak. Azonban a választmányi összülésből nyert utasításokat és megbizásokat föltétlenül tárgyalni s teljesíteni kötelesek.

Munkálkodásuknak eredményét, mely mindenkor csak vélemény és illetve javaslat természetével birhat, kötelesek a választmányhoz elnök utján beterjeszteni.

5. §. Fönnebbi szakosztályokon fölül vármegye szerte s annak minden kiválóbb jelentőségű pontján fülvigyelő tagok is állanak a választmány rendelkezésére.

Ezen fülvigyelő tagokat a társulati igazgató-választmány a társulati tagok sorából jelöli ki és kéri föl e tisztre.

A fülvigyelő tagok erkölcsi kötelessége a társulati igazgató-választmányt minden a társulat körébe vágó s tudásukra esett mozzanatról, leletekről avagy jelenségekről gyorsan értesíteni.

MÁSODIK FEJEZET.

6. §. Közgyűléseken elnök a választmány által előlegesen megállapított napirendet meg nem változtathatja, hanem azt szigoruan megtartja és tartatja. Csak ha az kimerítetett, tüzhet ki egyebet is tanácskozás és határozat tárgyául.

Választmányi ülésekben a fölolvasások, értekezések minden egyéb tárgyat megelőznek. Különben a választmányi ülés napirendét az elnök saját belátása szerint állapithatja meg; és mindenannyiszor, valahányszor jónak látja, zárt ülésben vétetheti elő. Mi végből a netán jelenlevő hallgatókat előlegesen távozásra kéri föl.

7. §. A napirendre való tekintetből választmányi tagok is kötelesek az általuk választmányi ülésben tartani kivánt fölolvását vagy értekezést társulati elnöknek előlegesen bejelenteni.

8. §. Ugy a közgyűléseken, valamint választmányi üléseken senki egy kérdéshez egyszernél többször nem szólhat. Inditványozókat azonban zárszó illeti.

Elnök a tanácskozás helyes menetére ügyelni tarozván, figyelméztetőleg, sőt a szükséghez képest tájékoztatólag közben is szót emelhet; végre megengedheti, hogy személyes kérdésben a már jogával élt tag ujra is szólhasson.

A választásokat és ezek körüli szavazásokat, tagok jogait és kötelességeit illetőleg az alapszabályok vonatkozó rendelkezései irányadók mindenire nézve.

9. §. Ha elnök a társulati alapszabályoknak és jelen ügyrendben foglaltaknak, kellő figyelmeztetés után sem szerezhetsz érvényt, a közgyűlés avagy választmányi ülés színe előtt: az esetben az ülést azonnal föl is oszlathatja, sőt föloszlatni köteles.

HARMADIK FEJEZET.

10. §. Hogy társulati titkár működése kivánatos rendet tartson és tarthasson, az ülési jegyzökönyveket egyáltalán, valamint a társulatot illető beadványokat érkezésük rende szerint igtatókönyvbe vezeti. Azokra az igtatókönyvi folyó számou kivül az érkezés napját és évét reájok vezetvén, gondoskodik, hogy a beadványok gyors elintézés végett illetőségükhoz jussanak.

11. §. Az igtatókönyvben helytfoglaló minden darabot, illetve beadványt, számrendben elhelyezve, 1—100-ig alakuló s kemény tábláju borítékokkal ellátott csomagokban őrzi magánál a titkár.

Az együvé tartozó, ugyanegy ügyre vagy kérdésre vonatkozó beadványok, iratdarabok könnyebb föllehetése céljából ugyanevezett mutatókönyv vezetése ajánltatik.

12. §. Az ülési jegyzökönyveket, legyenek azok választmány vagy közgyűlés ülésére vonatkozók, — fölvételök idő- és sorrendé

szerint folio-alakban letisztáztatja a társulati titkár, és az eredeti-vel egyeztetvén, a másolatot aláírja s társulati pecsétet üti név-aláírása mellé.

Ekként egész csztendőn át összegyült tisztázatokat tartós bőrsarkokkal bekötteti s megőrzés végett minden következő év január hava 31-ig napjáig a társulati könyvtárnoknak szolgáltatja át.

Ugyancsak könyvtárnoknak adja át titkár a három évnél régibb és évről-évre külön bekötendő beadványi jegyzőkönyveket és vonatkozó mutatókönyveket, valamint az összes, azon évsolyamokbeli irományokat.

NEGYEDIK FEJEZET.

13. §. A pénztári ügykezelésre nézve következők állapittatnak meg :

a) A tagok fizetési kötelezettségeinek és az általuk teljesített fizetéseknek kellő nyilvántartása tekintetéből az I. minta szerinti naplót vezeti pénztárnok. Mely napló és illetve kimutatás az évkönyvbé évről-évre folyvétetik.

E naplót — a következő évbeni használat végett — társulati titkár minden év deczember hava utolsó napjáig elkészítve adja át pénztárnoknak oly formán, hogy annak első három rovatát kitölți; a tagok neveit abc-rendben vezetvén be a második rovatba.

b) A bevételek és kiadások II. minta szerint könyveltetnek el. E pénztári könyv minden év végén lezáratik; kivonata pedig számadásként az okmányokkal fölszerelten a választmány utján a közgyűléshez beterjesztendő, még pedig minden követő év január hava 31-ig napjáig bezárólag.

c) A pénztári könyv alapján pénztárnok a III. minta segélyével teszi meg havi jelentését az igazgató választmánynak.

A minták:

I. az ügyrend 13. §. a) pontjához.

Folyó szám	A tag neve, netáni társadalmi állása és lakóhelye	Tagsági minősége	Befizetett részvénydíj		
			1880	1881	1882
évre forint					
1	Sólyom-Fekete Ferencz, kir. törvénysz. elnök, Déva.	50 frtos alapító	—		
2	Buda Ádám, kataszt. becslőbiztos, Rea.	rendes	3		
3	Nemes Sámuel, kir. járásbiró, Hátszeg	pártoló	.	1	

J e g y z e t. Az utolsó rovat a lejárt évek száma szerint szaporodik, vagyis minden év, melyről még hátralék van egyeseknél, kitüntetendő. A hátraléket egy — jelöli. Ha valaki 1880-nál később lépett be taguak, a belépés előtti év rovatában csupán egy · azaz pont tételek.

II. az ügyrend 13. §. b) pontjához.

Bevétel.

Kiadás.

Tárgy				Tárgy				Összeg	
								frt	kr.
1	2	I.	Buda Ádám r. tag 1880. évre fizetett	—	3	—	1	III/31.	N. N. küldöttégi tag ré- szére utalványozott költség
2	1	III/30.	Sólyom - Fekete Ferenc befizetett	50	—	—	2	IV/2.	Múzeum - helyiségek repara- turáért utalványozottatott
3	.	V/2.	1880. évi évkönyv eladtott példányai után N. N. könyvkereskedő	—	80	—	3	V/1.	Közgyűlési egyebhívók nyomtatásáért Hirsch A. nyomdász
									Oldal:
									156 80

Jegyzet. Az oldal összeg a következő leprá „Áthozatal” címen legselül átiratik. Az év végén minden a bevétel
mind a kiadás egy részére. A bevételi többlet a következő esztendő illető lapján az előző tételt fogja képerni.

III. Az ügyrend 13. §. c) pontjához.

1881. évi március hónapról.

B e v é t e l.	Ö s s z e g		K i a d á s.	Ö s s z e g	
	f r t	k r.		f r t	k r.
1880. évi tagdíjakban éstilletve alapítványi kamatokban folyt össz.:	635	70	Muzeum helyisége kijavítási költségei fejében N. N. kezéhez	128	38
1881. évi tagdíjak és alapítványi kamatokban	89	—	Alapszabályok kinyomtatásáról Hirsch Adolfsnak	34	—
Előző hónap végén pénztári készlet	700	—	Összesen:	162	38
Kezdetű e hó végeig befizetett alapítványi tökék összege	300	—	Pénztári készlet:	1562	38
Összesen:	1724	70	Saldo:	1724	70

Kelt Déván, 1881. március 31.

N. N.
pénztárnok.

ÖTÖDIK FEJEZET.

14. §. Társulati muzeum kezelését illetőleg és egyclőre csak az alapszabályok 21. §-ban körülírtak tartandók szem előtt.

A további fejleményektől tétetik függővé e tekintetben jelen ügyrendnek kibővítése.

Hasonló elv állittatik föl a társulati könyv- és levéltár belkezelésére nézve,

Pénztári kimutatás 1880. évről.

B e v é t e l	Összesen		K i a d á s	Összesen	
	frt	kr.		frt	kr.
Alapítványokban befolyt összesen . . .	250	—	Kiadások összege	42	33
Alapítványi kamatokban befolyt összesen . . .	9	—	Pénzkészlet	432	67
Rendes tagdíjakban befolyt összesen . . .	132	—			
Pártolói tagdíjakban befolyt összesen . . .	84	—			
Összesen . . .	475	—	Összesen . . .	475	—

Kelt Déván, 1880. deczember 30-án.

Lengyel Gergely
(hr. pénztárnok.)

Pénztári kimutatás 1881. év május hó 29-én.

B e v é t e l	Összesen		K i a d á s	Összesen	
	frt	kr.		frt	kr.
Előző év deczember 30-án pénzkészlet . . .	432	67	Kiadások összege	53	90
Alapítványokban befolyt összesen . . .	150	—	Pénzkészlet	929	27
Alapítványi kamatokban befolyt összesen . . .	15	—			
Rendes tagdíjakban befolyt összesen . . .	228	50			
Pártolói tagdíjakban befolyt összesen . . .	140	—			
Simó Lajos orsz. képviselő urtol ajándék . . .	8	—			
Összesen . . .	983	17	Összesen . . .	983	17

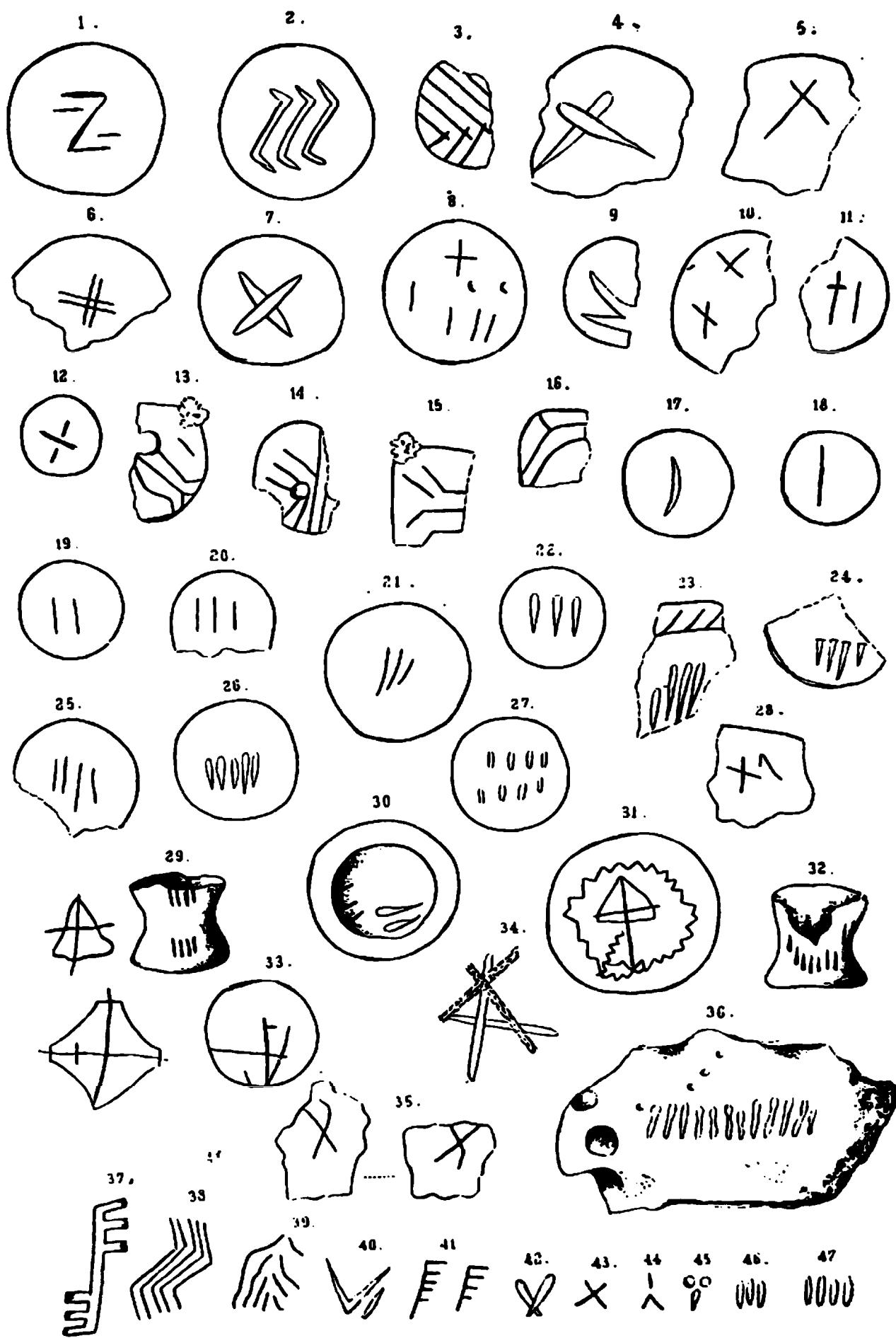
Kelt Déván, 1881. május hó 29-én.

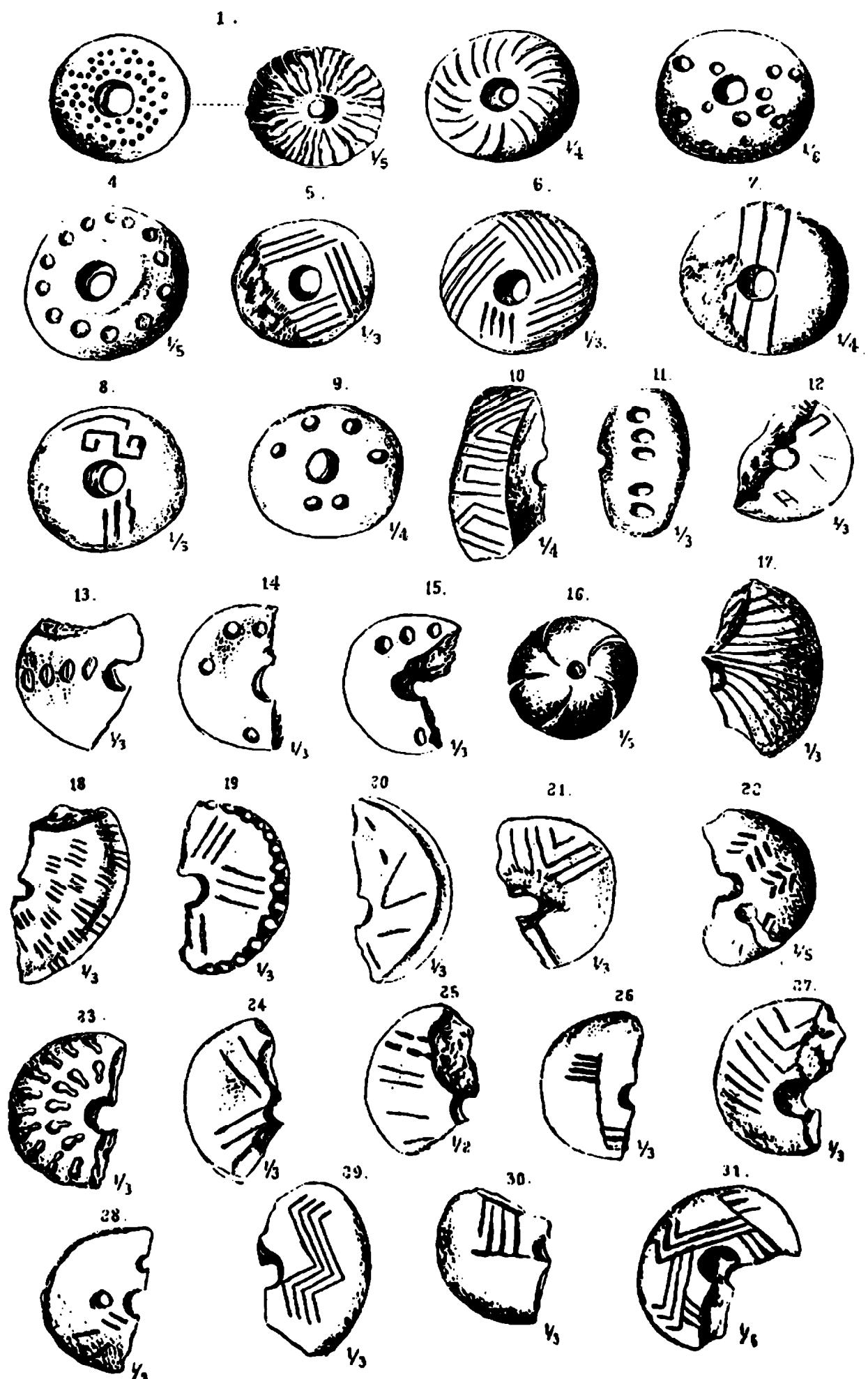
Lengyel Gergely
(hr. pénztárnok.)

I-ső tábla : Torma Zsófia > Hunyad vármegye önk. történelm. < cziikkéhez.

II-ik tábla : Torma Zsófia » Hunyad vármegye ösk. történelm.« czikkéhez.

IV-ik tábla : Torma Zsófia »Hunyad vármegye ösk. történelm.« czikkéhez.

